Pierre Bourdieu

Contraofensive

CÂMP PREZENT

EDITURA MERIDIANE

Contraofensive

Argumente în sprijinul rezistenței împotriva invaziei neoliberale

Pierre Bourdieu
Contre-feux.
Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale

ISBN 973-33-0396-8

PIERRE BOURDIEU

Contraofensive

Argumente în sprijinul
rezistenței împotriva
invaziei neoliberale

Traducere
din limba franceză
de Aliza Ardeleanu

EDITURA MERIDIANE
București, 1999

Coperta: Aparicio & Hoch

CĂTRE CITITOR

Dacă am reuşit să mă hotărăsc să adun pentru publicare aceste texte în mare parte inedite, am făcut-o sub imperiul sentimentului că pericolele împotriva cărora au fost iniţiate contraofensivele – şi aş dori ca efectele lor să se perpetueze prin textele reunite aici – nu sunt nici locale, nici ocazionale, şi că astfel de argumente, deşi sunt mai expuse decât lucrările controlate metodic discordanţelor legate de diversitatea circumstanţelor, vor mai putea să furnizeze o serie de arme utile tuturor acelora care se îndârjesc să reziste flagelului neoliberal*.

Nu am o înclinaţie deosebită pentru intervenţiile profetice şi n-am avut niciodată încredere în ocaziile în care aş fi putut să fiu antrenat de situaţie sau de solidarităţi la depăşirea limitelor propriei mele competenţe. Nu m-aş fi angajat, aşadar, în luările de poziţie publice dacă n-aş fi avut, de fiecare dată, sentimentul, poate iluzoriu, de a fi constrâns la aceasta printr-un fel de legitimă furie, apropiată uneori de ceva asemănător sentimentului datoriei.

* Cu riscul de a multiplica rupturile de ton şi de stil legate de diversitatea situaţiilor, am prezentat intervenţiile reţinute într-o ordine cronologică, cu scopul de a evidenţia contextul istoric al unor argumente care, fără să se reducă la un context, nu se înclină niciodată în faţa guralivelor şi vagilor generalităţi ale – aşa cum o numim uneori – „filozofiei politice". Am adăugat ici şi colo câteva indicaţii bibliografice minimale pentru a-i permite cititorului să continue argumentarea propusă.

Idealul intelectualului colectiv, la care am încercat să mă conformez de fiecare dată când puteam să fiu de acord cu alții în privința unor diferite probleme specifice, nu este întotdeauna ușor de realizat[1]. Iar dacă a trebuit, pentru a fi eficace, să mă angajez uneori personal și în numele meu, am făcut-o întotdeauna cu speranța, dacă nu de a declanșa o mobilizare sau chiar una dintre aceste dezbateri – care nu au nici obiect și nici subiect și care apar periodic în universul mediatic –, atunci cel puțin cu aceea de a sfâșia aparența de unanimitate care constituie esențialul forței simbolice a discursului dominant.

1 - Dintre toate intervențiile mele colective, mai ales acelea realizate în cadrul ARESER (Association de réflexion sur les enseignements supérieurs et la recherche), CISIA (Comité international de soutien aux intellectuels algériens) și Parlamentului internațional al scriitorilor (în care am încetat să mă mai recunosc), am reținut numai articolul apărut în *Libération* sub titlul „Le sort des étrangers comme schibboleth" [vezi cel de-al treilea articol al acestui volum, N. tr.], cu acordul coautorilor vizibili (Jean-Pierre Alaux) și invizibili (Cristophe Daadouch, Marc-Antoine Lévy și Danièle Lochak), victime ale cenzurii exercitate, într-un mod foarte spontan și foarte banal, de jurnaliștii responsabili de tribunele, așa-zise libere, ale jurnalelor: aflați întotdeauna în căutarea unui capital simbolic asociat anumitor nume proprii, acestora nu le plac deloc hârtiile semnate cu o siglă sau cu mai multe nume – acesta este unul dintre obstacolele, și nu cel mai lipsit de importanță, care stau în calea constituirii unui intelectual colectiv – și sunt înclinați să elimine, fie după negociere, fie, ca în cazul acesta, fără consultare, numele puțin cunoscute de ei.

Mâna stângă și mâna dreaptă ale Statului*

Î. – *Un număr recent al revistei pe care o conduceți a avut ca temă suferința[2]. Acesta cuprinde mai multe interviuri cu oameni cărora mijloacele de informare în masă nu le dau cuvântul: tineri din suburbii sărace, mici agricultori, asistenți sociali. Directorul unui colegiu aflat într-o situație dificilă își exprimă, de exemplu, amărăciunea personală: în loc să vegheze la transmiterea cunoștințelor a devenit, fără voia sa, polițistul unui fel de comisariat. Credeți că asemenea mărturii individuale și anecdotice pot permite înțelegerea unui rău colectiv?*

P.B. – În ancheta pe care o întreprindem asupra suferinței sociale, întâlnim mulți oameni care, ca și acest director de colegiu, sunt bântuiți de contradicțiile mediului social, contradicții trăite sub forma unor drame personale. Aș putea, de asemenea, să-l citez și pe acel conducător de proiect, însărcinat cu coordonarea tuturor acțiunilor dintr-o „suburbie dificilă" a unui orășel din nordul Franței. El se confruntă cu o serie de contradicții care sunt limita extremă a acelora pe care le încearcă astăzi toți cei pe care-i numim „lucrători sociali": asistenți sociali, educatori, magistrați și, din ce în ce mai mult, profesori și învățători. Ei formează ceea ce eu numesc mâna stângă a Statului, ansamblul agenților ministerelor considerate risipitoare care sunt, în cadrul Statului, urma luptelor sociale ale trecutului. Ei se

* Discuție cu R. P. Droit și T. Ferenczi, publicată în *Le Monde*, 14 ianuarie 1992.

2 - „La souffrance", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 90, decembrie 1991, 104 p. și P. Bourdieu și alții, *La misère du monde*, Paris, Éd. du Seuil, 1993.

opun Statului mâinii drepte, acelor funcționari, ieșiți de pe băncile E.N.A.[3], ai Ministerului de Finanțe, ai băncilor publice sau private și ai cabinetelor ministeriale. Multe dintre mișcările sociale la care asistăm (și vom mai asista) exprimă revolta micii nobilimi a Statului împotriva marii nobilimi a Statului[4].

Î. – *Cum explicați această exasperare, aceste forme de desperare și aceste revolte?*

P.B. – Cred că mâna stângă a Statului are sentimentul că mâna dreaptă nu mai știe sau, mai rău, nu mai vrea realmente să știe ce face mâna stângă. În orice caz, nu vrea să-și asume responsabilitatea pentru ceea ce se întâmplă. Unul dintre motivele majore ale desperării tuturor acestor oameni ține de faptul că Statul s-a retras, sau este pe cale să se retragă, dintr-un anumit număr de sectoare ale vieții sociale care îi reveneau și de care trebuia să se ocupe: locuințele publice, televiziunea și radioul publice, școala publică, spitalele publice etc.; conduită cu atât mai stupefiantă sau scandaloasă, cel puțin pentru câțiva dintre ei, cu cât este vorba despre un Stat socialist de la care ne-am putea aștepta ca, cel puțin, să devină garantul serviciului public ca serviciu deschis și oferit tuturor, fără deosebire... Ceea ce este descris ca o criză a politicului, ca un antiparlamentarism, este în realitate o desperare a cărei cauză este Statul privit ca responsabil față de interesul public.

Că socialiștii nu au fost atât de socialiști pe cât pretindeau că sunt, asta nu ar supăra pe nimeni: vremurile sunt grele și libertatea de acțiune nu este prea mare. Dar

3 - În text, *énarques*, termen familiar care desemnează un funcționar absolvent al E.N.A. (École Nationale d'Administration) și care ocupă de obicei un post de conducere (N. tr.).

4 - Aluzie la cartea lui P. Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Cambridge, Polity Press, 1996 (N. ed. fr.).

ceea ce poate surprinde este faptul că au putut să contribuie într-o asemenea măsură la devalorizarea Statului: mai întâi în fapte, prin tot felul de măsuri sau politici (nu voi aminti decât de mijloacele de informare în masă) vizând lichidarea cuceririlor așa-numitului *welfare state*[5], și mai ales, poate, în discursul public care elogiază întreprinderea privată (ca și cum spiritul întreprinzător nu ar avea un alt teren decât cel al întreprinderii), și încurajează interesul privat. Toate acestea au o nuanță surprinzătoare, mai ales pentru aceia care sunt trimiși în prima linie ca să îndeplinească funcțiile așa-zis „sociale" și să suplinească cele mai intolerabile insuficiențe ale logicii de piață, fără să li se ofere mijloacele pentru a-și îndeplini cu adevărat misiunea. Cum să nu aibă sentimentul că sunt în permanență înșelați sau induși în eroare?

Ar fi trebuit să se înțeleagă mai de demult că revolta lor se extinde cu mult dincolo de problemele de salarizare, chiar dacă salariul cuvenit este un indice lipsit de echivoc al valorii acordate muncii și muncitorilor respectivi. Disprețul față de o funcție este marcat mai întâi printr-o remunerație mai mult sau mai puțin derizorie ce îi este acordată.

Î. – *Credeți că libertatea de acțiune a conducătorilor politici este atât de restrânsă?*

P.B. – Este, fără îndoială, mult mai puțin redusă decât vor să ne facă să credem. Și, în orice caz, rămâne un domeniu în care guvernanții au toată puterea de a acționa în deplină libertate: cel al simbolicului. Ar trebui ca întregului personal de Stat să i se impună exemplaritatea conduitei, mai ales atunci când acesta se pretinde continuatorul unei

5 - În limba engleză în text: „stat al bunăstării", concept lansat după cel de-al doilea război mondial, în jurul căruia sa constituit o întreagă literatură și ideologie. În esență, se referă la un stat care își asumă o serie de funcții în asigurarea bunăstării colective (N. tr.).

tradiţii a devotamentului faţă de interesele cele mai defavorizate. Or, cum să nu te îndoieşti când vezi nu numai exemplele de corupţie (uneori cvasioficiale, prin primele anumitor înalţi funcţionari) sau de trădare a serviciului public (cuvântul este desigur prea tare: mă gândesc la „pantouflage"[6]), ci şi toate formele de deturnare, în scopuri private, de bunuri, de beneficii şi de servicii publice: nepotism, favoritism (cei care ne conduc au foarte mulţi „amici personali"[7]...), clientelism?

Şi nu vorbesc despre profituri simbolice! Televiziunea a contribuit desigur la fel de mult ca şi mita la degradarea virtuţii civice. A chemat şi a împins în faţa scenei politice şi intelectuale nişte necunoscuţi, preocupaţi înainte de toate de a fi văzuţi şi de a se pune în valoare, într-o totală contradicţie cu valorile devotamentului obscur faţă de interesul colectiv, valori specifice funcţionarului sau militantului de altădată. Aceeaşi grijă egoistă de a se pune în valoare (adesea în detrimentul rivalilor) explică de ce „efectele de anunţ"[8] au devenit o practică atât de comună. Se pare că, pentru mulţi miniştri, o măsură nu are valoare decât dacă ea poate fi anunţată şi considerată ca şi realizată din momentul în care a fost făcută publică. Pe scurt, marea corupţie, a cărei dezvăluire scandalizează pentru că relevă decalajul dintre virtuţile profesate si adevăratele practici, nu este decât limita tuturor acelor „mici" slăbiciu-

6 - Termenul „pantouflage" desemnează un funcţionar care merge să-şi continue cariera într-o întreprindere privată (am păstrat termenul francez în urma rugăminţii exprese a editorului francez care, de altfel, a furnizat şi explicaţia acestuia) (N. tr.).

7 - François Mitterand, fost preşedinte al Republicii, era adesea lăudat pentru „fidelitatea în prietenie" şi multe dintre persoanele numite în posturi importante aveau ca principală calitate, conform jurnalelor, pe aceea de a fi „prietenii personali" ai preşedintelui (N. ed. fr.).

8 - Atunci când un ministru îşi reduce acţiunea sa politică doar la anunţarea ostentativă a unor decizii spectaculare şi adesea fără efect sau fără urmări (în genul lui Jack Lang) (N. ed. fr.)

ni obișnuite, etalarea luxului, acceptarea grăbită a privilegiilor materiale sau simbolice.

Î. – *Care credeți că este, după părerea dumneavoastră, reacția cetățenilor față de situația pe care o dezvăluiți?*
P.B. – Citeam de curând un articol al unui autor german despre Egiptul antic. El arată cum, într-o epocă de criză a încrederii în Stat și în avutul public, se constata răspândirea a două stări de lucruri: în clasa conducătoare, corupția, în corelație cu declinul respectului față de chestiunile publice, iar printre cei dominați, religiozitatea personală, asociată unei desperări legate de lipsa ajutoarelor pământești. La fel, astăzi, există sentimentul că cetățeanul, simțindu-se alungat în afara Statului (care, în fond, nu-i cere nimic în afara contribuțiilor materiale obligatorii, și mai ales nu devotament, nu entuziasm), respinge Statul, tratându-l ca pe o putere străină pe care o utilizează în favoarea intereselor sale.

Î. – *Vorbeați despre marea putere de acțiune a guvernanților în domeniul simbolic. Acesta nu se referă numai la conduitele date ca exemplu. Este vorba, de asemenea, despre cuvinte, despre idealuri mobilizatoare. De unde vine, în această privință, deficiența actuală?*
P.B. – S-a vorbit mult despre tăcerea intelectualilor. Mă frapează însă liniștea politicienilor. Suferă de o lipsă teribilă de idealuri mobilizatoare. Desigur, această situație a apărut pentru că profesionalizarea politicii și condițiile pe care trebuie să le îndeplinească aceia care vor să facă o carieră în cadrul partidelor exclud din ce în ce mai mult personalitățile inspirate. Și, desigur, și pentru că definiția activității politice s-a schimbat o dată cu venirea unui personal care a învățat în școli (de științe politice) că, pentru a părea serios sau, pur și simplu, ca să evite să pară incapabil sau învechit, e mai bine să vorbească despre gestiune decât despre auto-

gestiune și că trebuie, în orice caz, să-și confere aparențele (adică limbajul) raționalității economice.

Închistați în economismul îngust și cu bătaie scurtă al viziunii-despre-lume-FMI care face (și va mai face) ravagii în raporturile nord-sud, toți acești semidescurcăreți în materie de economie uită, evident, să ia în calcul costurile reale, pe termen scurt și, mai ales, pe termen lung, ale mizeriei materiale și morale care este singura consecință incontestabilă a acelei *Realpolitik* legitimate economic: delincvență, criminalitate, alcoolism, accidente rutiere etc. Și aici, mâna dreaptă, obsedată de problema echilibrelor financiare, ignoră ceea ce face mâna stângă, care se confruntă cu consecințele sociale, adesea foarte costisitoare, ale „economiilor bugetare".

Î. – *Valorile pe care erau fundamentate actele și contribuțiile Statului nu mai sunt credibile?*

P.B. – Primii care le iau în râs sunt adesea chiar aceia care le sunt depozitari. Congresul de la Rennes[9] și legea amnistiei[10] au făcut mai mult pentru discreditarea socialiștilor decât zece ani de campanie antisocialistă. Iar un militant „reconsiderat" (în toate sensurile termenului) este mai păgubos decât zece adversari. Dar zece ani de putere socialistă au desăvârșit demolarea credinței în Stat și distrugerea Statului-providență începută în anii '70 în numele liberalismului. Mă gândesc mai ales la politica locuințelor[11]. Ea avea ca scop declarat scoaterea micii burghezii din habitatul colectiv (și, prin aceasta, din „colec-

9 - În timpul Congresului de la Rennes, au avut loc o serie de conflicte teribile între conducătorii marilor curente din cadrul Partidului Socialist, Lionel Jospin, Laurent Fabius și Michel Rocard (N. ed. fr.).

10 - Legea amnistiei a fost aplicată mai ales în cazul generalilor care au comandat armata franceză din Algeria și care sunt responsabili de puciul împotriva guvernării generalului de Gaulle (N. ed. fr.).

11 - Cf. P. Bourdieu și alții, „L'économie de la maison", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 81-82, martie 1990 (N. ed. fr.).

tivism") și atașarea ei de proprietatea privată, individuală a propriei sale case sau a apartamentului său în coproprietate. Într-un anumit sens, această politică a reușit mult prea bine. Rezultatul său ilustrează ceea ce spuneam mai devreme despre costurile sociale ale anumitor economii. Căci, fără îndoială, ea este cauza majoră a segregației spațiale și, prin aceasta, a problemelor numite ale „periferiilor".

Î. – *Dacă vrem să definim un ideal, acesta ar fi, așadar, reîntoarcerea la sensul Statului, al „bunului public". Nu împărtășiți părerea celorlalți.*

P.B. – Părerea celorlalți, adică părerea cui? Niște oameni care scriu în jurnale, niște intelectuali care predică acel „mai puțin Stat" și care îngroapă puțin cam repede publicul și interesul publicului pentru public... Avem aici un exemplu tipic al acestui efect de credință împărțită care elimină, dintr-o dată, din discuție teze foarte discutabile. Ar trebui să analizăm lucrarea colectivă a „noilor intelectuali" care a creat un climat favorabil retragerii Statului și, într-un sens mai larg, supunerii la valorile economiei. Mă gândesc la așa-numita „întoarcere a individualismului", un fel de profeție ce se autorealizează și care tinde să distrugă fundamentele filozofice ale acelui *welfare state* și, mai ales, noțiunea de responsabilitate colectivă (față de accidentul de muncă, de boală sau mizerie), această cucerire fundamentală a gândirii sociale (și sociologice). Tot întoarcerea la individ este aceea care permite „blamarea victimei", singura responsabilă de propria-i nenorocire, și rostirea, în cazul ei, a predicii *self help*-ului, toate acestea sub acoperirea oferită de necesitatea, repetată fără încetare, de a diminua îndatoririle întreprinderii.

Reacția de panică retrospectivă pe care a determinat-o criza din '68, revoluție simbolică care i-a stimulat pe toți micii deținători de capital cultural, a creat (împreună cu, pe deasupra, prăbușirea – nesperată! – a regimurilor de tip sovietic) condițiile favorabile restaurării culturale în termenii căreia „gândirea de tip științe politice" a înlocuit „gândirea de tip Mao". Lumea intelectuală este astăzi locul de desfășurare a unei lupte care vizează să producă și să impună „noi intelectuali", deci o nouă definiție a intelectualului și a rolului său politic, o nouă definiție a filozofiei și a filozofului, angajat odinioară în dezbaterile confuze ale unei filozofii politice lipsite de tehnicitate, ale unei științe sociale reduse la o politologie de serată electorală și la comentarea, lipsită de vigilență, a sondajelor comerciale făcute fără metodă. Platon avea un cuvânt magnific pentru toți acești oameni, cel de *doxozof*: acest „tehnician-al-opiniei-care-se-crede-savant" (traduc cele trei sensuri ale cuvântului) își pune problemele politicii în aceiași termeni în care și le pun oamenii de afaceri, oamenii politici și jurnaliștii politici (adică, chiar aceia care își permit să plătească un sondaj...).

Î. – *Tocmai l-ați menționat pe Platon. Atitudinea sociologului se apropie de cea a filozofului?*

P.B. – Sociologul se opune doxozofului, ca și filozoful, prin faptul că pune sub semnul întrebării evidențele și mai ales pe acelea care se prezintă sub formă de probleme, atât ale sale, cât și ale altora. Acest lucru îl șochează profund pe doxozof, care vede o prejudecată politică în faptul de a refuza supunerea profund politică pe care o implică acceptarea inconștientă a *locurilor comune*, în sensul dat de Aristotel acestora: noțiuni sau teze *cu* care se argumentează, dar *despre* care nu se discută.

Î. – *Nu aveți, într-un sens, tendința să așezați sociologul în locul filozofului-rege, singurul care știe unde sunt adevăratele probleme?*

P.B. – Înainte de orice, eu apăr posibilitatea și necesitatea intelectualului critic, și mai întâi critic, al acelei *doxa* intelectuale pe care o secretă doxozofii. O democrație adevărată nu există fără o adevărată contraputere critică. Intelectualul face parte din aceasta din urmă și este de primă mărime. Iată de ce consider că munca de demolare a intelectualului critic, mort sau în viață – Marx, Nietzsche, Sartre, Foucault și alți câțiva pe care îi clasăm în bloc sub eticheta de „gândirea din '68“[12] –, este la fel de periculoasă ca și demolarea Statului și se înscrie în cadrul aceleiași încercări globale de restaurare.

Evident că aș prefera ca intelectualii să fi fost cu toții, și întotdeauna, la înălțimea imensei responsabilități istorice care le revine și ca întotdeauna să fi angajat în acțiunile lor nu numai autoritatea lor morală, ci și competența lor intelectuală – în felul, ca să nu dau decât un exemplu, unui Pierre Vidal-Naquet, care-și folosea întreaga competență din domeniul metodei istorice într-o critică a folosirilor abuzive ale istoriei[13]. Asta înseamnă, ca să-l citez pe Karl Kraus, că „dintre două rele, refuz să-l aleg pe cel mai mic“. Dacă nu sunt deloc indulgent cu intelectualii „iresponsabili“, îmi plac și mai puțin acești responsabili „intelectuali“, poligrafi polimorfi, care își cântăresc livrarea anuală între două consilii de administrație, trei coctailuri de presă și câteva apariții la televizor.

12 - Aluzie la cartea lui Luc Ferry și Alain Renaut, *La pensée 68*, Paris, Gallimard, 1985 (N. ed. fr.).

13 - P. Vidal-Naquet, *Les Juifs, la mémoire et le présent*, Paris, La Découverte, volumul I, 1981, volumul II, 1991.

Î. – *Ce rol ați dori atunci pentru intelectuali, mai ales în construirea Europei?*

P.B. – Îmi doresc ca scriitorii, artiștii, filozofii și savanții să poată să se facă auziți, în mod direct, în toate domeniile vieții publice în care sunt competenți. Cred că toată lumea ar avea multe de câștigat dacă logica vieții intelectuale, cea a argumentării și a contraargumentării, ar cuprinde viața publică. Astăzi, logica politicii, a denunțării și a defăimării, a „sloganizării" și a falsificării gândirii adversarului este aceea care cuprinde prea adesea viața intelectuală. Ar fi bine ca „creatorii" să-și poată îndeplini rolul lor de serviciu public și, uneori, de salvare publică.

Să ajungi la scară europeană înseamnă doar să te ridici la un grad de universalizare superior, să marchezi o etapă pe drumul Statului universal care, chiar din punctul de vedere al ideilor, este departe de a fi realizat. Într-adevăr, n-am fi avut prea multe de câștigat dacă europocentrismul s-ar fi substituit naționalismelor rănite de învechitele națiuni imperiale. În momentul în care marile utopii ale secolului al XIX-lea și-au dăruit întreaga perversiune, devine o urgență crearea condițiilor unei munci colective de reconstrucție a unui univers de idealuri realiste, capabile să mobilizeze voințele fără să mistifice conștiințele.

Paris, decembrie 1991

Neschimbatul Sollers*

Neschimbat Sollers[14], în sfârşit, rămas egal cu sine însuşi! Stranie plăcere spinozistă a adevărului care se revelă, a necesităţii care se desăvârşeşte, în mărturisirea unui titlu, „Neschimbatul Balladur"[15], mărturisire condensată într-o mare densitate simbolică, aproape prea frumoasă ca să fie adevărată, a unei întregi traiectorii: de la *Tel Quel* la Balladur, de la fastuoasa avangardă literară (şi politică) la ariergarda politică autentică.

Nimic mai grav decât acestea, vor spune cei mai informaţi; cei care ştiu, şi încă de multă vreme, că ceea ce Sollers a aruncat, cu un gest fără precedent de pe vremea lui Napoleon al III-lea, la picioarele candidatului la preşedinţie, nu este literatura, şi cu atât mai puţin avangarda, ci simulacrul literaturii şi al avangardei. Dar această înşelătoare aparenţă este făcută chiar pentru a-i înşela pe adevăraţii destinatari ai discursului său, toţi aceia pe care înţelege să-i flateze, ca un curtezan cinic, balladurieni şi înalţi funcţionari balladurofili, cunoscători de ceva cultură tip ştiinţe-politice pentru disertaţii de doi bani şi dineuri de ambasadă; şi, totodată, pentru toţi maeştrii în ale prefăcătoriei care, într-un moment sau într-altul, se grupaseră în jurul revistei *Tel Quel*: prefăcându-se că sunt scriitori sau filozofi sau lingvişti sau toate acestea la un loc, când nu erau şi nu ştiau nimic din toate acestea; când, ca într-o isto-

---

* Acest text a apărut în *Libération*, numărul din 27 ianuarie 1995, în urma publicării unui articol al lui Philippe Sollers, intitulat „Balladur tel quel", în *L'Express*, numărul din 12 ianuarie 1995.

14 - Scriitor francez, fondator şi director al revistei *Tel Quel* (N. ed. fr.).

15 - Membru al RPR (*Rassemblement pour la République* – Adunarea pentru Republică), partid conservator, candidat la postul de preşedinte al Republicii, împotriva lui Jacques Chirac şi Lionel Jospin (N. ed. fr.).

rie hazlie, cunoşteau mersul culturii, dar nu şi cuvintele, când ştiau doar *să mimeze* gesturile unui mare scriitor şi chiar să instaureze, pentru o clipă, teroarea pe tărâmul literelor. Astfel, în măsura în care ajunge să-şi impună impostura, acest Tartuffe fără de scrupule al religiei artei batjocoreşte, umileşte, stâlceşte, aruncând la picioarele puterii celei mai josnice, din punctul de vedere al culturii şi al politicii – aş fi putut spune al poliţiei[16] –, întreaga moştenire a două secole de luptă pentru autonomia microcosmosului literar; şi, împreună cu el, îi prostituează pe toţi autorii, adesea eroici, din care se pretinde în calitatea sa de recenzent literar[17] al unor ziare şi reviste semioficiale, pe un Voltaire, pe un Proust sau Joyce.

Cultul transgresiunilor ferite de orice pericol care reduce libertinajul la dimensiunea sa erotică, duce la transformarea cinismului într-una din Artele Frumoase. Să institui ca regulă de viaţă acel *„anything goes“* postmodern şi să-ţi acorzi autorizaţia de a juca simultan sau succesiv în toate scenele înseamnă să-ţi oferi mijlocul prin care „să ai totul şi să nu plăteşti nimic“ – critica societăţii spectacolului şi vedetismul mediatic[18], cultul lui Sade şi reverenţa pentru Ioan Paul al II-lea, profesiunile de credinţă revoluţionare şi apărarea ortografiei, sacrul scriitorului şi masacrul literaturii (mă gândesc la *Femmes*).

Cel care se prezintă şi se vede ca o incarnare a libertăţii a plutit întotdeauna, ca un surplus oarecare, în voia forţelor de pe câmpul de luptă. Precedat şi autorizat de toate

16 - Atunci când era prim-ministru, Balladur îl avea ca ministru de Interne pe Charles Pasqua, autor al unei legi extrem de nedrepte în problema imigrării (N. ed. fr.).

17 - Philippe Sollers are o rubrică permanentă de critică literară în ziarul *Le Monde*; este cunoscut pentru faptul că se foloseşte de practica „serviciu contra serviciu“ (N. ed. fr.).

18 - Philippe Sollers este un mare admirator al operelor lui Guy Debord şi un participant asiduu la tot felul de emisiuni televizate (N. ed. fr.).

alunecările politice din era Mitterand, care ar putea să fi fost pentru politică și, mai precis, pentru socialism, ceea ce Sollers a fost pentru literatură, și mai precis pentru avangardă, a fost purtat de toate iluziile și toate deziluziile politice și literare ale timpului. Iar traiectoria sa, care se crede *excepțională*[19], este de fapt statistic modală, adică banală, și, prin aceasta, exemplară pentru cariera scriitorului fără calități al unei epoci de *restaurare* politică și literară: este incarnarea ideal-tipică a istoriei individuale și colective a unei generații întregi de scriitori deveniți scriitori din ambiție, a tuturor acelora care, pentru că au trecut, în mai puțin de treizeci de ani, de la terorismele maoiste sau troțkiste la posturile de conducere din bănci, asigurări, politică sau jurnalism, îi vor acorda cu ușurință indulgența lor.

Originalitatea lui, – pentru că are una: s-a făcut teoreticianul virtuților renegării și trădării, expediindu-i astfel în dogmatism, în arhaism, ba chiar în terorism, printr-o prodigioasă răsturnare autojustificatoare, pe toți aceia care refuză să se recunoască în noul stil eliberat de tot și provenit din tot. Intervențiile sale publice, nenumărate, sunt tot atâtea exaltări ale inconstanței sau, mai precis, ale *dublei inconstanțe* – concepută chiar pentru întărirea viziunii burgheze asupra revoltelor artistice –, cea care, printr-o dublă semi-întoarcere, o dublă semi-revoluție, duce din nou la punctul de plecare, la structura nevrotică, plină de zel, a tânărului burghez provincial, pentru care Mauriac și Aragon scriau o serie de prefețe.

Paris, decembrie 1995

---

19 - Philippe Sollers a scris o carte intitulată *Théorie des exceptions* (N. ed. fr.).

Soarta străinilor ca *schibboleth**

Problema statutului pe care Franța îl acordă străinilor nu este un „*detaliu*". Este o falsă problemă care, din nefericire, s-a impus, încetul cu încetul, ca o problemă centrală, îngrozitor de prost pusă, în lupta politică.

Convins de faptul că era extrem de important să-i constrângă pe diferiții candidați republicani la o exprimare clară asupra acestei probleme, Grupul de examinare a programelor electorale despre străinii din Franța (GEPEF) a făcut o experiență ale cărei rezultate merită să fie cunoscute. Candidații s-au sustras discuției la care GEPEF a încercat să îi supună – cu excepția lui Robert Hue[20] și a lui Dominique Voynet, care făcuse din această problemă una din temele centrale ale campaniei sale, prin abrogarea legilor Pasqua[21], regularizarea statutului persoanelor non-expulzabile, grija de a asigura dreptul minorităților: Edouard Balladur a trimis o scrisoare plină de generalități fără nici o legătură cu cele douăzeci și șase de întrebări ale noastre. Jacques Chirac n-a răspuns invitației noastre la dialog. Lionel Jospin i-a mandatat pe Martine Aubry și Jean-Cristophe Cambadélis, din nefericire la fel de puțin clarifi-

* Acest text, publicat în *Libération*, numărul din 3 mai 1995, sub semnăturile lui Jean-Pierre Alaux și a mea, prezintă bilanțul anchetei pe care GEPEF (Groupe d'examen des programmes électoraux sur les étrangers en France) a deschis-o în martie 1995 pe lângă opt candidați la alegerile prezidențiale „cu scopul de a examina împreună cu ei proiectele acestora referitoare la situația străinilor în Franța", subiect practic exclus din campania electorală.

20 - Robert Hue, secretar general al Partidului Comunist; Dominique Voynet, președintă a unui partid ecologist, în prezent ministru al Mediului în guvernul domnului Jospin (N. ed. fr.).

21 - Cf. nota 17 (N. ed. fr.).

cați pe cât de capabili să clarifice în privința atitudinii favoritului lor.

Nu trebuie să fii expert în materie ca să descoperi, în tăcerile și în discursurile lor, că nu pot opune discursului xenofob – care, de mulți ani, încearcă să transforme în ură nenorocirile societății, șomajul, delincvența, drogurile etc. – cine știe ce mare lucru. Poate din lipsă de convingere, poate din teama de a nu pierde niște voturi exprimându-le, au ajuns să nu mai vorbească despre această falsă problemă, mereu prezentă și mereu absentă, decât prin stereotipii convenite și subînțelese ca fiind mai mult sau mai puțin rușinoase, evocând de exemplu „*securitatea*", necesitatea de „*a reduce la maxim intrările*" sau de a controla „*imigrația clandestină*" (fără să uite, atunci când era momentul, dorind să facă pe progresiștii, „*rolul traficanților și al patronilor*", rol pe care îl exploatează).

Or, toate aceste calcule electorale, pe care logica unui univers politico-mediatic fascinat de sondaje nu face decât să le încurajeze, se bazează pe o serie de presupuneri fără fundament: în orice caz, fără nici un alt fundament în afara logicii primitive a participării magice, a contaminării prin contact și a asociației verbale. Un exemplu din o mie: cum se poate vorbi despre „*imigranți*" în legătură cu niște oameni care n-au „*emigrat*" de nicăieri și despre care se spune, de altfel, că sunt „*dintr-a doua generație*"? La fel, una dintre funcțiile majore ale adjectivului „*clandestin*", pe care frumoasele suflete, preocupate de respectabilitatea progresistă, îl asociază termenului „*imigranți*", nu este oare aceea de a crea o identificare verbală și mintală între trecerea clandestină a frontierelor de către oameni și trecerea, în mod necesar frauduloasă, așadar clandestină, a unor obiecte interzise (de o parte și de alta a frontierei), cum

sunt drogurile sau armele? Confuzie criminală care autorizează considerarea acestor oameni drept niște criminali.

Despre aceste credințe, oamenii politici sfârșesc prin a crede că sunt universal împărtășite de electoratul lor. Demagogia lor electorală se sprijină, într-adevăr, pe postulatul conform căruia *„opinia publică"* este ostilă *„imigrării"*, străinilor, oricărui tip de deschidere a frontierelor. Verdictele „sondorilor", acești astrologi moderni, și injoncțiunile consilierilor, care le țin loc de competență și convingere, îi somează să lucreze la *„cucerirea voturilor lui Le Pen"*. Or, pentru a ține seama doar de un singur argument, dar destul de puternic, însuși scorul obținut de Le Pen, după aproape doi ani de aplicare a legilor Pasqua, de discursuri și practici securitare, duce la concluzia că, cu cât sunt mai reduse drepturile străinilor, cu atât batalioanele de electori ai Frontului Național sunt mai numeroase (această constatare este, evident, puțin simplificatoare, dar nu mai mult decât teza, avansată adeseori, că orice măsură care vizează ameliorarea statutului juridic al străinilor prezenți pe teritoriul francez ar duce la creșterea scorului lui Le Pen). În orice caz, este sigur că, înainte de a-i imputa doar xenofobiei votul în favoarea Frontului Național, ar trebui să ne punem o serie de întrebări despre alți câțiva factori, ca, de exemplu, afacerile de corupție care au șocat universul mediatico-politic.

Toate acestea fiind spuse, mai rămâne faptul că ar trebui regândită problema statutului străinului în democrațiile moderne, adică problema frontierelor ce mai pot fi încă, în mod legitim, impuse deplasărilor persoanelor în universuri care, ca al nostru, profită atâta de pe urma tuturor tipurilor de circulație a persoanelor și a bunurilor. Cel puțin, ar trebui ca, pe termen scurt, să fie evaluate, chiar și prin logica interesului bine înțeles, costurile pe care le suportă țara în

urma politicii securitare asociate numelui domnului Pasqua: costuri provocate de discriminarea în și prin controalele polițienești, discriminare făcută pentru a crea sau a întări *„fractura socială"*, și de încălcările, care se generalizează, ale drepturilor fundamentale, costuri în detrimentul prestigiului Franței și al tradiției sale deosebite de apărător al drepturilor omului etc.

Problema statutului acordat străinilor este chiar criteriul decisiv, acel *schibboleth*[22] care permite evaluarea capacităților candidaților de a se înscrie, în toate alegerile lor, împotriva unei Franțe meschine, regresive, securitare, protecționiste, conservatoare, xenofobe și pentru o Franță deschisă, progresistă, internaționalistă, universalistă. Iată de ce alegerea electorilor-cetățeni ar trebui să se oprească asupra candidatului care se va fi angajat, într-o manieră din cele mai clare, să opereze ruptura cea mai radicală și cea mai totală cu politica actuală a Franței în materie de *„primire"* a străinilor. Acesta ar trebui să fie Lionel Jospin... Dar o să vrea el oare?

Paris, mai 1995

22 - *Schibboleth*, probă decisivă, care permite evaluarea capacității unei persoane.

Abuzurile de putere care se folosesc de sau se autorizează prin rațiune*

[...] Din interiorul țărilor islamice ne vine o întrebare foarte profundă referitoare la falsul universalism occidental, la ceea ce eu numesc imperialismul universalului[23]. Franța a fost incarnarea prin excelență a acestui imperialism care a suscitat chiar aici, chiar în această țară, un populism național, asociat, în ceea ce mă privește, numelui lui Herder. Dacă este adevărat că un anumit universalism nu este decât un naționalism care invocă universalul (drepturile omului etc.) pentru a se impune, atunci e mai puțin ușor să consideri drept reacționară orice reacție fundamentalistă împotriva acestuia. Raționalismul scientist, cel al modelelor matematice care inspiră politica FMI-ului sau a Băncii Mondiale, cel al așa-numitelor *Law firms*, multinaționale juridice mari care impun tradițiile dreptului american planetei întregi, cel al teoriilor acțiunii raționale etc., acest raționalism este expresia și totodată garanția unei aroganțe occidentale, care duce la acțiune ca și cum anumiți oameni ar avea monopolul rațiunii și ar putea să se proclame, cum se spune de obicei, jandarmi ai lumii, adică deținătorii autoproclamați ai monopolului violenței legitime, capabili să pună forța armelor în slujba dreptății uni-

---

* Intervenție în cursul discuției publice organizate de Parlamentul internațional al scriitorilor la Târgul de Carte de la Frankfurt, 15 octombrie 1995.

23 - P. Bourdieu, „Deux impérialismes de l'universel", în C. Fauré și T. Bishop (ed.), *L'Amérique des Français*, Paris, Éd. François Bourin, 1992, pp. 149-155.

versale. Violența teroristă, prin iraționalismul desperării în care, mai totdeauna, își are rădăcinile, trimite din nou la violența inertă a puterilor care invocă rațiunea. Coerciția economică îmbracă adeseori haina rațiunilor juridice. Imperialismul se ascunde în spatele legitimității unor instanțe internaționale. Și, prin însăși ipocrizia raționalizărilor destinate să marcheze acele *double standards* ale sale, tinde să suscite sau să justifice, în mijlocul popoarelor arabe, sud-americane, africane, o revoltă foarte profundă împotriva rațiunii care nu poate fi separată de abuzurile de putere care se folosesc de sau se autorizează prin rațiune (economică, științifică sau oricare alta). Aceste „iraționalisme“ sunt, în parte, produsul raționalismului nostru – imperialist, cotropitor, cuceritor sau mediocru, meschin, defensiv, regresiv și represiv, după loc și caz. A-i combate pe cei care își maschează sub aparențele rațiunii abuzurile de putere sau care se folosesc de armele rațiunii pentru a întemeia sau a justifica o stăpânire arbitrară înseamnă să aperi rațiunea.

Frankfurt, octombrie 1995

Cuvântul feroviarului*

Interogat după explozia survenită marți, 17 octombrie, în cel de-al doilea vagon al trenului RER pe care îl conducea, un feroviar care, după spusele martorilor, condusese cu un sânge rece exemplar evacuarea pasagerilor, atrăgea atenția asupra tentației de a transforma comunitatea algeriană într-un țap ispășitor: membrii acesteia sunt, spunea el cu simplitate, *„niște oameni ca și noi“*.

Acest cuvânt extra-ordinar, *„adevăr de bun simț al poporului“*, așa cum spunea Pascal, se opunea brusc argumentelor tuturor demagogilor obișnuiți care, din inconștiență sau din calcul, se adaptează xenofobiei sau rasismului pe care le atribuie poporului, când, de fapt, ei contribuie la producerea acestora, sau care se bazează pe presupusele așteptări ale acelora pe care îi numim uneori cei „simpli“ pentru a le oferi, crezând că se vor mulțumi cu atât, modul simplist de a gândi pe care li-l atribuie; sau care se sprijină pe sancțiunea pieței (și a realizatorilor de emisiuni), incarnată de audimat sau sondaje și identificată, cu cinism, cu verdictul democratic al majorității, pentru a le impune tuturor vulgaritatea și josnicia lor.

Acest cuvânt special oferea dovada că se poate rezista în fața violenței care se exercită zilnic, în totală cunoștință de cauză, la televiziune, la radio sau în ziare, dincolo de automatismele verbale, de imaginile banalizate și de cuvintele dinainte stabilite, și în fața efectului de obișnuință pe care îl produce aceasta, ridicând pe nesimțite, în întreaga populație, nivelul pragului de toleranță la insulta și la disprețul rasiste, scăzând rezistențele critice la gândirea prelogică și confuzia verbală (între Islam și islamism, între

* Text publicat în *Alternatives algériennes*, în noiembrie 1995.

musulman și islamist sau între islamist și terorist, de exemplu), întărind pe ascuns toate obișnuințele de gândire și de comportament moștenite de la mai mult de un secol de colonizare și de lupte coloniale. Ar trebui minuțios analizată aici înregistrarea cinematografică a unui singur „control" din cele 1 850 000 care, spre marea satisfacție a ministrului nostru de Interne[24], au fost efectuate recent de poliție, pentru a oferi o mică idee despre miriada de umilințe infime (tutuire, scotocire în public etc.) sau de nedreptăți și de delicte flagrante (brutalități, uși sparte, intimitate violată) pe care a fost nevoită să le suporte o fracțiune importantă a cetățenilor sau a oaspeților acestei țări, odinioară reputată pentru deschiderea sa față de străini; și, de asemenea, pentru a oferi o idee despre indignarea, revolta sau furia pe care le pot provoca aceste acțiuni: argumentele ministeriale, destinate în mod vizibil să liniștească sau să dea satisfacție urmăririi securitare, ar deveni prin acestea, imediat, mai puțin liniștitoare.

Acest cuvânt simplu cuprindea un îndemn prin exemplul combaterii hotărâte a tuturor acelora care, în dorința lor de a se îndrepta mereu spre ceea ce este mai simplu, mutilează o realitate istorică ambiguă, cu scopul de a o reduce la dihotomiile liniștitoare ale gândirii maniheiste pe care televiziunea, înclinată să confunde un dialog rațional cu un meci de *catch*, le-a instituit drept modele. Este de o mie de ori mai ușor să iei poziție în favoarea sau împotriva unei idei, valori, persoane, instituții sau situații decât să analizezi ceea ce este ea în realitate, în întreaga sa complexitate. Și se vor grăbi cu atât mai mult să *ia poziție* în privința a ceea ce jurnaliștii numesc o „problemă de societate" – cea a „vălului"[25], de exemplu – cu cât sunt mai

24 - Este vorba despre Pasqua (N. ed. fr.).

25 - Portul „vălului" în școli a suscitat o serie de proteste foarte vii printre câțiva „intelectuali" care au văzut în acesta o amenințare pentru laicitatea republicană (N. ed. fr.).

incapabili de a analiza şi de a înţelege sensul acesteia, adeseori total opus intuiţiei etnocentrice.

Realităţile istorice sunt întotdeauna enigmatice şi, sub aparenţa lor de evidenţă, dificile de descifrat; şi nu există, fără îndoială, nici una care să prezinte aceste caracteristici într-un grad mai mare decât realitatea algeriană. Acesta este motivul pentru care ea reprezintă, atât pentru cunoaştere, cât şi pentru acţiune, o extraordinară provocare: probă a adevărului pentru orice analiză, ea este de asemenea şi mai ales o piatră de încercare pentru toate angajamentele.

În acest caz, mai mult ca niciodată, analiza riguroasă a situaţiilor şi a instituţiilor este, desigur, cel mai bun antidot împotriva viziunilor parţiale şi a tuturor manihеismelor – adesea asociate complezenţelor fariseice ale gândirii „comunitare“ – care, dincolo de reprezentările cărora le dau naştere şi dincolo de cuvintele în care se exprimă, sunt de cele mai multe ori pline de consecinţe criminale.

Paris, noiembrie 1995

Împotriva distrugerii unei civilizații*

Mă aflu aici pentru a exprima solidaritatea noastră cu toți aceia care, de trei săptămâni, luptă împotriva distrugerii unei *civilizații* asociate existenței serviciului public, a egalității republicane a drepturilor, drepturi la educație, la sănătate, la cultură, la cercetare, la artă și, mai presus de toate, la muncă.

Mă aflu aici pentru a spune că noi înțelegem această mișcare profundă, adică desperarea și totodată speranțele care sunt astfel exprimate și pe care le simțim și noi; pentru a spune că nu îi înțelegem (sau că nu îi înțelegem decât prea mult) pe aceia care nu înțeleg această mișcare, precum acel filozof[26] care, în *Journal de dimanche* din 10 decembrie, descoperă cu stupefacție – și-i reproduc întocmai cuvintele – „prăpastia dintre înțelegerea rațională a lumii", incarnată, după el, de Juppé, și „dorința profundă a oamenilor".

Această opoziție dintre viziunea pe termen lung a „elitei" luminate și pulsiunile lipsite de perspectivă ale poporului sau ale reprezentanților săi este tipică pentru gândirea reacționară din toate timpurile și din toate țările; dar ea capătă astăzi o nouă formă, cu nobilimea de Stat, care își extrage convingerea propriei legitimități dintr-o diplomă școlară sau din autoritatea științei, mai ales eco-

---

* Pierre Bourdieu a luat cuvântul, în numele intelectualilor solidari cu mișcarea grevistă, alături de reprezentanții unor sindicate (mai ales SUD) și ai unor asociații (AC!, Droits Devant etc.), de care era legat prin acțiunile sale anterioare, în cadrul unui miting care a avut loc în gara din Lyon în timpul grevelor din decembrie 1995 (N. ed. fr.).

26 - Este vorba despre Paul Ricoeur (N. ed. fr.).

nomice: pentru aceşti noi guvernanţi de drept divin, nu numai raţiunea şi modernitatea, ci şi mişcarea, schimbarea sunt de partea guvernanţilor, miniştri, patroni sau „experţi"; iar lipsa de raţiune şi arhaismul, inerţia şi conservatorismul, de partea poporului, a sindicatelor, a intelectualilor critici.

Atunci când exclamă: „Vreau ca Franţa să fie o ţară serioasă şi o ţară fericită", Juppé exprimă chiar această certitudine tehnocratică. Iar aceste cuvinte s-ar putea traduce astfel: „vreau ca oamenii serioşi, adică elitele, înalţii funcţionari publici, cei care ştiu unde se află fericirea poporului, să fie în măsură să facă fericirea poporului, chiar şi fără să ţină seama de el, adică împotriva voinţei lui; într-adevăr, orbit de propriile-i dorinţe, despre care vorbea filozoful, poporul nu-şi cunoaşte fericirea – mai ales fericirea de a fi guvernat de oameni care, ca domnul Juppé, îi cunosc fericirea mai bine decât el". Iată cum gândesc tehnocraţii şi cum înţeleg ei democraţia. Şi înţelegem de ce nu înţeleg cum poporul, în numele căruia pretind că guvernează, coboară în stradă – culmea nerecunoştinţei! – pentru a li se opune.

Această nobilime de Stat care predică subminarea Statului şi domnia egală a pieţei şi a consumatorului, substitutul comercial al cetăţeanului, a prădat Statul; a făcut din bunul public bun privat, din chestiunea publică, din Republică, proprietatea sa. În joc, astăzi, este recucerirea democraţiei împotriva tehnocraţiei: trebuie să terminăm odată cu tirania „experţilor", de tip Banca Mondială sau FMI, care impun fără discuţie verdictele noului Leviatan – „pieţele financiare"– şi care nu înţeleg să negocieze, ci să „explice"; trebuie să rupem cu noua credinţă în inevitabilitatea istorică pe care o profesează teoreticienii liberalismului; trebuie să inventăm noile forme ale unei munci politice colective,

capabile să înregistreze necesitățile, mai ales pe cele economice (și aceasta poate fi sarcina experților), dar pentru a le combate și, dacă e cazul, pentru a le neutraliza.

Criza de astăzi este o șansă istorică pentru Franța și, desigur, și pentru toți aceia care, mai numeroși cu fiecare zi, în Europa și în alte părți ale lumii, refuză noua alternativă: liberalismul sau barbaria. Feroviari, funcționari poștali, cadre didactice, funcționari ai serviciilor publice, studenți și atâția alții, angajați activ sau pasiv în mișcare, au pus, prin manifestările și declarațiile lor, prin nenumăratele impresii pe care le-au cauzat și pe care capacul mediatic se chinuiește în van să le acopere, o serie de probleme fundamentale, prea importante pentru a fi lăsate pe mâna unor tehnocrați pe cât de suficienți, pe atât de insuficienți: cum să restituim primilor interesați, adică fiecăruia dintre noi, definiția luminată și rezonabilă a viitorului serviciilor publice, sănătate, educație, transporturi etc., păstrând totodată legătura mai ales cu aceia care, în alte țări ale Europei, sunt expuși acelorași amenințări? Cum să reinventăm școala Republicii, refuzând, la nivelul învățământului superior, scenariul progresiv al unei educații cu două viteze, simbolizată de opoziția dintre acele Grandes écoles și facultăți? Și aceeași întrebare o putem pune referitor la sănătate sau transporturi. Cum să luptăm împotriva precarizării care îi lovește pe toți angajații serviciilor publice și care duce la forme de dependență și de supunere, deosebit de funeste în întreprinderile de difuzare culturală, radio, televiziune sau jurnalism, prin efectul de cenzură pe care acestea o exercită, sau chiar în învățământ?

În munca de reinventare a serviciilor publice, intelectualii, scriitorii, artiștii, savanții etc. sunt chemați să joace un rol determinant. Pot mai întâi să contribuie la sfărâmarea monopolului ortodoxiei tehnocratice asupra

mijloacelor de difuzare. Dar pot și să se angajeze, într-un mod organizat și permanent, și nu numai în cadrul întâlnirilor ocazionate de o situație de criză, de partea acelora care sunt în măsură să orienteze cu eficacitate viitorul societății, asociațiile și sindicatele mai ales, și să lucreze la elaborarea unor analize riguroase și a unor propuneri inventive asupra marilor probleme pe care ortodoxia mediatico-politică le interzice: mă gândesc mai ales la problema unificării câmpului economic mondial și a efectelor economice și sociale ale noii diviziuni mondiale a muncii, sau la problema pretinselor legi de fier ale piețelor financiare în numele cărora sunt sacrificate atâtea inițiative politice, la problema funcțiilor educației și culturii în economiile în care capitalul informațional a devenit una din forțele productive cele mai determinante etc.

Acest program poate părea abstract și pur teoretic. Dar putem să respingem tehnocratismul autoritar fără să cădem într-un populism căruia i-au fost sacrificate prea de multe ori mișcările sociale din trecut și care, încă o dată, face jocul tehnocraților.

În orice caz, am vrut să exprim, poate cu stângăcie – și le cer iertare acelora pe care i-am putut șoca sau plictisi –, o solidaritate reală cu aceia care se luptă astăzi pentru a schimba o societate: cred într-adevăr că nu putem combate, cu eficacitate, tehnocrația, națională și internațională, decât înfruntând-o pe terenul său privilegiat, cel al științei, economice mai ales, și opunând cunoașterii abstracte și mutilate de care se folosește, o cunoaștere mai respectuoasă a oamenilor și a realităților cu care se confruntă aceștia.

Paris, decembrie 1995

Mitul „mondializării" și Statul social european*

Auzim spunându-se pretutindeni, cât e ziua de lungă – şi în această repetare rezidă forţa unui astfel de discurs dominant –, că nu există nimic care să se poată opune viziunii neoliberale, că aceasta reuşeşte să se prezinte ca fiind evidentă, ca fiind lipsită de orice alternativă. Dacă este caracterizată de acest tip de banalitate, aceasta se întâmplă pentru că se desfăşoară o întreagă muncă de inculcare simbolică la care participă, în mod pasiv, jurnaliştii sau simplii cetăţeni şi, mai ales, într-un mod activ, un anumit număr de intelectuali. Împotriva acestei impuneri permanente, insidioase, care produce, prin impregnare, o adevărată credinţă, mi se pare că cercetătorii au un rol de jucat. Mai întâi, ei pot să analizeze producerea şi circulaţia acestui discurs. Există din ce în ce mai multe lucrări, în Anglia, în Statele Unite, în Franţa, care descriu într-o manieră extrem de precisă modalităţile prin care această viziune a lumii este produsă, difuzată şi inculcată. Printr-o întreagă serie de analize concertate ale textelor, ale revistelor în care acestea erau publicate şi care, încetul cu încetul, s-au impus ca fiind legitime, ale caracteristicilor autorilor lor, ale colocviilor în care aceştia se întruneau pentru a le produce etc., aceste lucrări au demonstrat cum, şi în Anglia şi în Franţa, a fost susţinută în mod constant o activitate care îi asocia pe intelectuali, jurnalişti, oameni de afaceri, cu scopul de a impune, ca pe ceva de la sine înţeles, o viziune neoliberală care, în

---

* Intervenţie rostită la Confederaţia generală a muncitorilor greci (GSEE) la Atena, în octombrie 1996.

esență, acoperă cu o serie de raționalizări economice cele mai clasice prejudecăți ale gândirii conservatoare din toate timpurile și din toate țările. Mă gândesc la un studiu despre rolul revistei *Preuves* care, finanțată de CIA, a fost patronată de marii intelectuali francezi și care, vreme de aproape 20 sau chiar 25 de ani – pentru ca falsitatea a ceva să devină evidentă este nevoie de timp –, a produs fără încetare, la început împotriva curentului, o serie de idei care, încetul cu încetul, au devenit evidente[27]. Același lucru s-a petrecut și în Anglia, iar thatcherismul nu a fost conceput de doamna Thatcher. Era de multă vreme pregătit de grupuri de intelectuali care, cei mai mulți, aveau tribune în marile ziare[28]. O primă contribuție posibilă a cercetătorilor ar fi aceea de a lucra la difuzarea acestor analize, în forme accesibile tuturor.

Această muncă de impunere, începută de foarte multă vreme, continuă și astăzi. Și putem observa cu regularitate apariția, ca prin miracol, la interval de câteva zile, în toate ziarele franceze, cu variantele legate de poziția fiecăruia în universul jurnalistic, a unor constatări asupra situației economice miraculoase a Statelor Unite sau a Angliei. Acest tip de picătură chinezească simbolică la care jurnalele scrise și televizate contribuie foarte mult – în mare parte inconștient, pentru că o foarte mare parte a oamenilor care repetă aceste cuvinte o fac cu bună credință –, produce o serie de efecte foarte profunde. Astfel, în cele din urmă, neoliberalismul se prezintă sub aparența *inevitabilității*.

27 - P. Grémion, *Preuves, une revue européenne à Paris*, Paris, Julliard, 1989 și *Intelligence de l'anti-communisme, le congrès pour la liberté de la culture à Paris*, Paris, Fayard, 1995.

28 - K. Dixon, „Les Evangélistes du Marché", *Liber*, 32, septembrie 1997, pp. 5-6; C. Pasche și S. Peters, „Les premiers pas de la Société du Mont-Pélerin ou les dessous chics du néolibéralisme", *Les Annuelles* (L'Avènement des sciences sociales comme disciplines académiques), 8, 1997, pp. 191-216.

Toate aceste prejudecăți care sunt impuse ca fiind subînțelese formează un întreg ansamblu: se admite că maxima dezvoltare, adică productivitatea și competitivitatea, este scopul, ultim și unic, al acțiunilor umane; sau că forțelor economice nu li se poate opune rezistență. Sau chiar, prejudecată pe care se întemeiază toate prejudecățile economiei, se realizează o ruptură radicală între economic și social, lăsat de o parte și abandonat sociologilor, ca un fel de rebut. Altă prejudecată importantă este acest vocabular comun care ne invadează, pe care îl absorbim de îndată ce deschidem un ziar, ce ascultăm un post de radio, și care este format, în esență, din eufemisme. Din nefericire, nu dispun de exemple „clasice", dar cred că le-ați găsi fără prea mare greutate. De pildă, în Franța nu se mai spune patronat, ci „forțele vii ale națiunii"; nu se mai vorbește de atragerea muncitorilor dintr-o fabrică pentru a-i angaja în alte părți, ci de „degresare", utilizându-se o analogie sportivă (un corp viguros trebuie să fie slab). Pentru a anunța că o întreprindere va atrage 2 000 de muncitori, se va vorbi despre „planul social curajos al Alcatelului". De asemenea, există un întreg joc, cu conotațiile și asocierile unor cuvinte ca flexibilitate, suplețe, restructurare, care tinde să credibilizeze ideea că mesajul neoliberal este un mesaj universalist de eliberare.

Împotriva acestei *doxa*, trebuie, mi se pare, să ne apărăm supunând-o analizei și încercând să înțelegem mecanismele după care este ea produsă și impusă. Dar acest lucru nu este suficient, chiar dacă este extrem de important, și îi putem opune un anumit număr de constatări empirice. În cazul Franței, Statul a început să abandoneze un anumit număr de terenuri ale acțiunii sociale. Consecința este un cumul extraordinar de suferințe de toate felurile, care nu afectează doar persoanele lovite de

marea mizerie. De asemenea, putem să demonstrăm că la originea problemelor observabile la periferiile marilor orașe se află o politică neoliberală a locuințelor[29] care, pusă în practică în anii '70 (ajutorul acordat „persoanei"), a dus la o segregație socială între, pe de o parte, sub-proletariatul format, în mare măsură, din imigranți, sub-proletariat care mai există în marile ansambluri colective, și, pe de altă parte, muncitorii permanenți, cu un salariu stabil, și mica burghezie, oameni care s-au retras în căsuțe-proprietate personală, cumpărate cu credite ce comportă pentru ei enorme constrângeri. Această ruptură socială a fost determinată de o măsură politică.

În Statele Unite, se asistă la dedublarea Statului într-un Stat care, pe de o parte, asigură o serie de garanții sociale, dar numai pentru cei privilegiați, destul de asigurați pentru a oferi asigurări, garanții, și un Stat represiv, polițienesc, pentru popor. În Statul California, unul dintre cele mai bogate din Statele Unite – pentru o clipă, a fost transformat de unii sociologi francezi[30] într-un paradis al tuturor libertăților – și, totodată, unul dintre cele mai conservatoare, în care se află, fără îndoială, cea mai prestigioasă universitate din lume, bugetul închisorilor este superior, din 1994, bugetului tuturor universităților californiene la un loc. Imaginea pe care o au negrii din ghetoul din Chicago despre Stat se oprește la polițist, la judecător, la paznicul închisorii și la acel *parole officer*, adică ofițerul care se îngrijește de aplicarea pedepselor, în fața căruia trebuie să se prezinte cu regularitate sub pedeapsa reîntoarcerii în închisoare. Avem de-a face acolo cu un fel de împlinire a visului dominanților, un Stat care, așa cum a demonstrat

29 - Cf. nota 12 (N. ed. fr.).
30 - Mai ales Edgar Morin și Jean Baudrillard (N. ed. fr.).

Loïc Wacquant, se reduce din ce în ce mai mult la funcția sa polițienească.

Ceea ce vedem în Statele Unite și se prefigurează în Europa este un proces de *involuție*. Când studiem apariția Statului în societățile în care Statul s-a constituit cel mai devreme, precum în Franța și Anglia, se observă mai întâi o concentrare de forță fizică și o concentrare de forță economică – cele două mergând mână în mână, căci e nevoie de bani pentru a putea duce războaie, pentru a putea forma poliția etc., și e nevoie de forțe de poliție pentru a putea aduna bani. După acestea, există o concentrare de capital cultural, apoi o concentrare de autoritate. Pe măsură ce se dezvoltă, acest Stat dobândește autonomie, devine parțial independent de forțele sociale și economice dominante. Birocrația Statului începe să fie capabilă să deformeze voințele dominanților, să le interpreteze și, uneori, să inspire politica.

Procesul de regres al Statului arată că rezistența împotriva credinței și politicii neoliberale este, în țări diferite, cu atât mai puternică cu cât tradițiile statale erau mai puternice. Și aceasta se explică prin faptul că Statul există sub două forme: în realitatea obiectivă, sub forma unui ansamblu de instituții, precum reglementările, oficiile, ministerele etc., și, de asemenea, în mințile oamenilor. De exemplu, în interiorul birocrației franceze, în timpul reformei finanțării locuințelor, ministerele sociale au luptat împotriva ministerelor financiare pentru a apăra politica socială a locuințelor. Acești funcționari erau interesați să-și apere ministerele, pozițiile; dar își apărau convingerile și pentru că, realmente, credeau în ele. În toate țările, Statul este, dintr-un anumit punct de vedere, urma pe care o lasă în realitate cuceririle sociale. De exemplu, Ministerul Muncii este o cucerire socială devenită realitate, chiar dacă, în anumite circumstanțe, el poate fi și un instrument de

represiune. Iar Statul există de asemenea în minţile muncitorilor sub forma dreptului subiectiv („ăsta-i dreptul meu", „nu-mi pot face aşa ceva"), de ataşare faţă de „achiziţiile sociale" etc. De pildă, una dintre marile diferenţe dintre Franţa şi Anglia este că englezii „thatcherizaţi" descoperă că, în mare parte, nu au rezistat atât cât ar fi putut deoarece contractul de muncă era un contract de *common law*[31] şi nu, ca în Franţa, o convenţie garantată de Stat. Şi astăzi, în mod paradoxal, în momentul în care, în Europa continentală, se exaltă modelul Angliei, în acelaşi moment muncitorii englezi privesc spre continent şi descoperă că acesta oferă o serie de lucruri pe care tradiţia lor muncitorească nu le-o oferea, mai precis ideea de drept al muncii.

Statul este o realitate ambiguă. Nu ne putem mulţumi cu a spune că este un instrument aflat în slujba dominanţilor. Desigur că Statul nu este în totalitate neutru, complet independent de dominanţi, dar are o autonomie care este cu atât mai mare cu cât este mai vechi, cu cât este mai puternic, cu cât a înregistrat în structurile sale cuceriri sociale mai importante etc. Este locul de desfăşurare a conflictelor (de pildă, între ministerele financiare şi aşa-numitele ministre risipitoare, a căror sarcină o formează problemele sociale). Pentru a rezista *involuţiei Statului*, adică regresului spre un Stat penal, însărcinat cu represiunea şi care sacrifică puţin câte puţin funcţiunile sociale, educaţia, sănătatea, asistenţa etc., mişcarea socială poate găsi sprijin la cei responsabili de dosarele sociale, a căror îndatorire este de a oferi ajutor celor care sunt şomeri de multă vreme, pe care îi îngrijorează rupturile din cadrul coeziunii sociale, şomajul etc. şi care se opun financiarilor interesaţi

31 - În limba engleză în text; concept care desemnează una dintre cele trei mari familii (sisteme) de drept din lumea contemporană (familia romano-germanică, familia de *common law* şi familia de drept socialist), având o structură foarte diferită de structurile de drept romano-germanic, deşi metodele utilizate tind să le apropie (N. tr.).

doar de constrângerile „globalizării“ şi de locul Franţei în lume.

Am evocat „globalizarea“: este un mit în sensul tare al termenului, un discurs puternic, o „idee-forţă“, o idee care are forţă socială, care întruneşte încrederea. Este principala armă a luptelor împotriva achiziţiilor aşa-numitului *welfare state*: muncitorii europeni, se spune, trebuie să rivalizeze cu muncitorii mai puţin favorizaţi din restul lumii. Astfel, muncitorilor europeni li se oferă ca exemplu ţările în care salariul minim nu există, în care muncitorii lucrează 12 ore pe zi pentru un salariu care variază între 1/4 şi 1/15 din salariul european, în care nu există sindicate, în care copiii sunt puşi să muncească etc. Şi în numele unui asemenea model este impusă flexibilitatea, un alt cuvânt-cheie al liberalismului, adică munca prestată în timpul nopţii, în weekend, orele de muncă inuzitate, tot atâtea lucruri pe care, de când e lumea lume, visurile patronale le cuprind. Într-o manieră generală, neoliberalismul determină revenirea, sub aparenţele unui mesaj foarte la modă şi foarte modern, celor mai vechi idei ale celui mai vechi patronat. (În Statele Unite, o serie de reviste întocmesc palmaresul acestor patroni de şoc care sunt clasaţi, ca şi salariul lor în dolari, după numărul de persoane pe care au avut curajul să le concedieze.) Prezentarea unor restaurări drept revoluţii este un fapt specific *revoluţiilor conservatoare*, precum aceea din Germania anilor '30, precum cea a lui Thatcher, a lui Reagan şi a altora. Revoluţia conservatoare adoptă astăzi o formă inedită: nu mai este vorba, ca pe vremuri, de invocarea unui trecut idealizat, prin exaltarea pământului şi a sângelui, teme arhaice ale vechilor mitologii agrare. Această revoluţie conservatoare de tip nou se prevalează de progres, de raţiune, de ştiinţă (în acest caz, economia) pentru a justifica restauraţia şi încearcă astfel să rearhaizeze gândi-

rea și acțiunea progresiste. Ea instituie ca norme ale tuturor practicilor, așadar ca reguli ideale, regularitățile reale ale lumii economice abandonate propriei sale logici, legea numită a pieței, adică legea celui mai tare. Ea ratifică și glorifică domnia a ceea ce numim piețele financiare, adică întoarcerea la un fel de capitalism radical, fără o altă lege decât aceea a profitului maxim, capitalism neînfrânat și neînfrumusețat, dar raționalizat, împins la limita eficacității sale economice prin introducerea unor forme moderne de dominare, precum managementul, și a unor tehnici de manipulare, precum sondajul de piață, marketingul, publicitatea comercială.

Dacă această revoluție conservatoare poate să păcălească, acest lucru se întâmplă pentru că, în aparență, nu mai are nimic din vechea pastorală Pădure Neagră a revoluționarilor conservatori din anii treizeci; ea se împodobește cu toate semnele modernității. Nu vine ea oare din Chicago? Galilei spunea că lumea naturală este scrisă în limbaj matematic. Astăzi vor să ne facă să credem că lumea economică și socială este aceea care se transformă într-o ecuație. Folosindu-se de matematică (și de puterea mediatică) ca de o armă, neoliberalismul a devenit forța supremă a sociodiceei conservatoare care se anunța, de 30 de ani, sub numele de „sfârșit al ideologiilor", sau, mai recent, de „sfârșit al istoriei".

Pentru a combate mitul „mondializării", a cărui funcție este aceea de a determina acceptarea unei restaurații, a unei reîntoarceri la un capitalism sălbatic, dar raționalizat și cinic, trebuie să revenim la fapte. Dacă privim statisticile, observăm că acea concurență pe care o suportă muncitorii europeni este, în esență, intraeuropeană. Conform surselor pe care le utilizez, 70% din schimburile economice ale națiunilor europene se stabilesc cu alte națiuni

europene. Punându-se accentul pe amenințarea extra-europeană, se ascunde faptul că principalul pericol este constituit de concurența internă dintre țările europene și de acel – așa cum îl numim uneori – *social dumping*: țările europene cu o protecție socială ineficientă, cu salarii mici, pot să profite de avantajele lor în această competiție, dar numai trăgând în jos celelalte țări, constrânse astfel să abandoneze achizițiile sociale pentru ca să reziste. Aceasta implică faptul că, pentru a ieși din această spirală, muncitorii din țările avansate sunt interesați să se asocieze cu muncitorii din țările mai puțin avansate pentru a-și păstra achizițiile și pentru a favoriza generalizarea acestora în cazul tuturor muncitorilor europeni. (Lucru nu tocmai ușor de realizat, din cauza diferențelor dintre tradițiile naționale, mai ales în ceea ce privește ponderea sindicatelor în raport cu Statul și modurile de finanțare a protecției sociale.)

Dar asta nu e totul. Mai sunt și toate efectele, pe care oricine le poate constata, ale politicii neoliberale. Astfel, un anumit număr de anchete engleze arată că politica thatcheriană a suscitat o formidabilă insecuritate, o anume desperare, mai întâi în cazul manufacturierilor, dar și în mica burghezie. Exact același lucru se observă și în Statele Unite, unde se asistă la multiplicarea slujbelor precare și plătite sub nivelul minim (care fac să scadă în mod artificial taxele de șomaj). Clasele americane de mijloc, supuse amenințării concedierii brutale, cunosc o teribilă insecuritate (descoperind astfel că importante într-o slujbă nu sunt numai munca și salariul pe care aceasta le procură, ci și securitatea pe care le-o asigură). În toate țările, proporția muncitorilor cu statut temporar crește în raport cu populația muncitorilor cu statut permanent. Precarizarea și flexibilizarea conduc la pierderea insignifiantelor avantaje

(descrise adesea ca nişte privilegii de „asiguraţi“) care puteau să compenseze salariile mici, ca, de exemplu, serviciul durabil, garanţiile de sănătate şi de pensii. Privatizarea, pe de altă parte, duce la pierderea achiziţiilor colective. De pildă, 3/4 din muncitorii angajaţi de curând sunt angajaţi temporar, şi numai 1/4 din aceste 3/4 vor deveni muncitori permanenţi. Evident că noii angajaţi sunt mai degrabă tineri. Acest fapt determină ca această insecuritate să-i afecteze în special pe tineri, în Franţa – am constatat acest lucru în cartea noastră *La Misère du monde* – şi, de asemenea, în Anglia, unde desperarea tinerilor este la culme, având consecinţe precum delincvenţa şi alte fenomene extrem de costisitoare.

La toate acestea se adaugă, astăzi, distrugerea bazelor economice şi sociale ale celor mai rare achiziţii culturale ale umanităţii. Autonomia universurilor de producţie culturală în raport cu piaţa, autonomie care nu a încetat să crească, prin luptele şi sacrificiile scriitorilor, artiştilor şi savanţilor, este din ce în ce mai ameninţată. Domnia „comerţului“ şi a „comercialului“ se impune pe zi ce trece tot mai mult în literatură, mai ales prin intermediul restrângerii activităţii editoriale, din ce în ce mai mult supusă într-un mod direct constrângerilor profitului imediat, criticii literare şi artistice care a fost dată pe mâinile celor mai oportunişti slujbaşi ai editorilor – sau ale complicilor lor, conform practicii „serviciu contra serviciu“ –, şi mai ales în cinema (putem să ne întrebăm, ce va mai rămâne, în zece ani, din arta cinematografică europeană, dacă producătorilor avangardişti nu le vor fi oferite – şi nu se face nimic în acest sens – modalităţile de producere şi mai ales de difuzare); nici nu mai vorbesc de ştiinţele sociale, condamnate să se supună comenzilor direct interesate ale birocraţiilor de între-

prindere sau de Stat sau să moară din cauza cenzurii puterilor (mereu schimbate de către oportuniști) sau a banilor.

Dacă globalizarea este înainte de toate un mit justificator, există un caz în care ea este foarte reală, și anume cel al piețelor financiare. În favoarea reducerii unui anumit număr de controale juridice și a ameliorării mijloacelor de comunicare, orientarea se face spre o piață financiară unificată, ceea ce nu înseamnă că este și omogenă. Această piață financiară este dominată de anumite economii, adică de țările cele mai bogate, și în special de țara a cărei monedă este utilizată ca monedă internațională de rezervă și care, dintr-o dată, dispune în interiorul acestor piețe financiare de o mare marjă de libertate. Piața financiară este un câmp în care dominanții, Statele Unite în acest caz particular, ocupă o asemenea poziție încât pot să stabilească în mare parte regulile jocului. Această unificare a piețelor financiare în jurul unui anumit număr de națiuni care dețin poziția dominantă duce la o reducere a autonomiei piețelor financiare naționale. Financiarii francezi, care susțin că trebuie să ne înclinăm în fața necesității, uită să spună că devin complicii acestei necesități și că, prin ei, cel care abdică este Statul național francez.

Pe scurt, globalizarea nu este o omogenizare, ci, dimpotrivă, este extinderea influenței unui mic număr de națiuni dominante asupra ansamblului piețelor financiare naționale. Rezultă de aici o redefinire parțială a diviziunii muncii internaționale, ale cărei consecințe le suportă muncitorii europeni, prin, de exemplu, transferul de capitaluri și industrii către țările cu mână de lucru ieftină. Această piață a capitalului internațional tinde să reducă autonomia piețelor capitalului național și mai ales să interzică manipularea de către Statele naționale a taxelor de schimb, a ratelor dobânzilor, care sunt din ce în ce mai

mult determinate de o putere concentrată în mâinile unui număr redus de țări. Puterile naționale sunt supuse riscului unor atacuri speculative din partea unor agenți dotați cu fonduri masive care pot provoca o devalorizare, guvernele de stânga fiind, în mod evident, cele mai amenințate pentru că trezesc suspiciunea piețelor financiare (un guvern de dreapta care duce o politică mai puțin conformă cu idealurile FMI-ului este mai puțin periclitat decât un guvern de stânga, chiar dacă acesta din urmă duce o politică conformă idealurilor FMI-ului). Structura câmpului mondial este aceea care exercită o constrângere structurală, fapt care le conferă mecanismelor o aparență de fatalitate. Politica unui Stat anume este amplu determinată de poziția sa în structura distribuției capitalului financiar (care definește structura câmpului economic mondial).

În prezența acestor mecanisme, ce mai putem face? Ar trebui să reflectăm mai întâi asupra limitelor implicite pe care le acceptă teoria economică. Când evaluează, teoria economică nu ia în calcul o serie de costuri ale unei politici, acele costuri numite sociale. De exemplu, o politică a locuințelor, cea a cărei decizie a fost luată de Giscard d'Estaing în 1970, implica o serie de costuri sociale pe termen lung care nu apăreau nici măcar ca atare căci, în afara sociologilor, cine își mai amintește, douăzeci de ani mai târziu, de această măsură? Cine ar face legătura dintre o revoltă a anului 1990 de la periferia orașului Lyon și o decizie politică din anul 1970? Crimele rămân nepedepsite pentru că sunt învăluite de uitare. Ar trebui ca toate forțele sociale critice să insiste asupra încorporării în calculele economice a costurilor sociale ale deciziilor economice. Care va fi costul pe termen lung al tuturor acestora, cost exprimat în concedieri, în suferințe, în boli, în sinucideri, în alcoolism, în consumul de droguri, în violența familială etc., atâtea

lucruri care costă foarte scump, în bani, dar și în suferință? Și chiar dacă asta poate să sune foarte cinic, cred că trebuie să întoarcem armele, propriile sale arme, împotriva economiei dominante, și să reamintim că, în logica interesului bine înțeles, politica strict economică nu este în mod necesar economică – în ceea ce privește insecuritatea persoanelor și a bunurilor, așadar în privința poliției etc. Mai precis, trebuie să punem, într-un mod radical, sub semnul întrebării viziunea economică ce individualizează totul – producția dar și justiția sau sănătatea, costurile dar și profiturile – și care uită că eficacitatea, pe care o definește într-un mod îngust și abstract, identificând-o tacit cu rentabilitatea financiară, depinde în mod evident de scopurile după care este măsurată, rentabilitate financiară pentru acționari și investitori, ca astăzi, sau satisfacție a clienților sau a utilizatorilor, sau, mai cuprinzător, satisfacție și agrement ale producătorilor, ale consumatorilor, și astfel, din aproape în aproape, ale celor mulți. Acestei economii înguste și cu bătaie scurtă trebuie să i se opună o *economie a fericirii*, care ar avea în vedere toate profiturile, individuale și colective, materiale și simbolice, asociate activității (precum securitatea), și, de asemenea, toate costurile materiale și simbolice asociate inactivității sau precarității (de exemplu, consumul de medicamente: Franța deține recordul la consumul de tranchilizante). Nu se poate trișa cu *legea conservării violenței*: orice violență se plătește și, de pildă, violența structurală pe care o exercită piețele financiare, sub forma concedierilor, precarizării etc., își are reversul, într-un termen mai lung sau mai scurt, sub forma sinuciderilor, delincvenței, crimelor, drogului, alcoolismului, a micilor sau marilor violențe cotidiene.

În stadiul actual, luptele critice ale intelectualilor, ale sindicatelor, ale asociațiilor trebuie să fie duse cu prioritate

împotriva slăbirii Statului. Statele naționale sunt minate din afară de forțele financiare, sunt minate dinăuntru de cei care devin complicii acestor forțe financiare, adică de financiari, de înalții funcționari ai finanțelor etc. Cred că cei dominați au interesul să apere Statul și, mai ales, aspectul social al acestuia. Această apărare a Statului nu se inspiră dintr-un naționalism. Dacă se poate lupta împotriva Statului național, atunci trebuiesc apărate funcțiunile „universale" pe care acesta le îndeplinește și care pot fi îndeplinite la fel de bine, dacă nu chiar mai bine, de un Stat supranațional. Dacă nu vrem ca Bundesbank să fie aceea care, prin ratele dobânzilor, să guverneze politicile financiare ale diferitelor State, nu trebuie oare să luptăm pentru construirea unui Stat supranațional, relativ autonom în raport cu forțele economice internaționale și cu forțele politice naționale, și care să fie capabil să dezvolte dimensiunea socială a instituțiilor europene? De exemplu, măsurile vizând asigurarea reducerii timpului de lucru nu ar fi pe deplin inteligibile dacă nu ar fi luate de o instanță europeană și dacă nu ar fi aplicabile ansamblului națiunilor europene.

Din punct de vedere istoric, Statul a fost o forță de raționalizare, dar care a fost pusă în slujba forțelor dominante. Pentru a evita o asemenea situație, insurecția împotriva tehnocraților din Bruxelles nu este suficientă. Ar trebui inventat un nou internaționalism, cel puțin la scara regională a Europei, ce ar putea să ofere o alternativă la regresul naționalist care, după bunul plac al crizei, amenință mai mult sau mai puțin toate țările europene. Ar fi vorba de construirea instituțiilor care să fie capabile să controleze aceste forțe ale pieței financiare, de introducerea – germanii au un cuvânt magnific – unui *Regrezionsverbot*, o interdicție de regres în materie de achiziții sociale la

scară europeană. Pentru aceasta, este absolut indispensabil ca instanțele sindicale să acționeze la acest nivel supranațional, pentru că aici se exercită forțele împotriva cărora luptă acestea. Trebuie, așadar, să se încerce crearea bazelor organizaționale ale unui veritabil internaționalism critic, capabil să se opună realmente neoliberalismului.

O ultimă problemă. De ce au intelectualii un comportament ambiguu față de toate acestea? Nu voi încerca să enumăr – ar dura prea mult și ar fi o prea mare cruzime – toate formele demisionării sau, mai rău, ale colaborării. Voi aminti doar dezbaterile filozofilor așa-ziși moderni sau postmoderni care, atunci când nu se mulțumesc să stea deoparte, ocupați cum sunt cu jocurile lor scolastice, se închid într-o apărare verbală a rațiunii și a dialogului rațional sau, mai rău, propun o variantă numită postmodernă, de fapt „radical elegantă", a ideologiei sfârșitului ideologiilor, prin condamnarea marilor povești sau denunțarea nihilistă a științei.

De fapt, forța ideologiei neoliberale rezidă în faptul că aceasta se sprijină pe un fel de neodarwinism social: doar „cei mai buni și cei mai străluciți", cum se spune la Harvard, triumfă (Becker, laureat al premiului Nobel în economie, a dezvoltat ideea că darwinismul este fundamentul aptitudinii pentru calculul rațional pe care îl atribuie agenților economici). În spatele viziunii mondialiste a internaționalei dominanților, există o filozofie a competenței conform căreia doar cei mai competenți guvernează și au de lucru, ceea ce implică faptul că aceia care nu au un loc de muncă sunt incompetenți. Există așa-numiții *winners* și *loosers*, există nobilimea, pe care eu o numesc nobilimea de Stat, adică acești oameni care au toate caracteristicile unei aristocrații în sensul medieval al termenului și care-și datorează autoritatea educației, adică,

după ei, inteligenței, concepută ca un dar al Cerului, despre care știm că, în realitate, este distribuită de societate, inegalitățile în materie de inteligență fiind niște inegalități sociale. Ideologia competenței este extrem de convenabilă pentru justificarea unei opoziții care seamănă puțin cu cea dintre stăpâni și sclavi: cu, pe de o parte, cetățenii cu normă întreagă care au capacități și activități foarte rare și plătite peste nivelul mediu, care sunt în măsură să-și aleagă patronul (în timp ce, în cel mai bun dintre cazuri, ceilalți sunt aleși de patronul lor), care sunt în măsură să obțină venituri foarte mari pe piața internațională a muncii, care au prea multe sarcini, bărbați și femei (am citit un studiu englez foarte interesant despre aceste cupluri de cadre nebune care străbat lumea, sar dintr-un avion într-altul, au niște venituri halucinante pe care nici în patru vieți nu le-ar putea cheltui etc.) și, de cealaltă parte, o masă de oameni destinați slujbelor precare sau șomajului.

Max Weber spunea că dominanții au întotdeauna nevoie de o „teodicee a privilegiilor lor" sau, mai bine, de o sociodicee, adică de o justificare teoretică a faptului că sunt privilegiați. Competența este astăzi în centrul acestei sociodicei, care este acceptată, în mod evident, de către dominanți – este interesul lor – dar și de ceilalți[32]. În mizeria celor excluși din muncă, în mizeria șomerilor pe termen lung, există ceva mai mult decât în trecut. Ideologia anglo-saxonă, întotdeauna puțin cam propovăduitoare, distingea între săracii imorali și așa-numiții *deserving poor* – săracii meritorii – demni de milă. Acestei justificări i s-a adăugat sau i s-a substituit o justificare intelectuală. Săracii nu sunt numai imorali, alcoolici, corupți, ei sunt stupizi, lipsiți de inteligență. În suferința socială, o mare parte o

32 - Cf. P. Bourdieu, „Le racisme de l'intelligence", în *Questions de sociologie*, Paris, Éd. de Minuit, 1980, pp. 264-268.

formează mizeria provenită din raportul cu școala care determină nu numai destinele sociale, ci și imaginea pe care și-o fac oamenii despre acest destin (fapt ce, fără îndoială, contribuie la explicarea a ceea ce se numește pasivitatea dominaților, dificultatea de a-i mobiliza etc.). Platon avea o viziune a lumii sociale care seamănă cu cea a tehnocraților noștri, care cuprindea filozofii, paznicii și apoi poporul. Această filozofie este înscrisă, în stare implicită, în sistemul școlar. Foarte puternică, ea este foarte profund interiorizată. De ce s-a trecut oare de la intelectualul implicat la intelectualul „neimplicat"? În parte, pentru că intelectualii sunt cei care dețin capitalul cultural și pentru că, chiar dacă sunt dominați de către dominanți, fac parte dintre aceștia din urmă. Acesta este unul dintre fundamentele ambivalenței lor, ale angajamentului lor mai puțin profund în lupte. Prin natura lor, țin în mod confuz de această ideologie a competenței. Iar când se revoltă, ca în 1933 în Germania, o fac tocmai pentru că sunt de părere că nu primesc tot ceea ce li se datorează, dată fiind competența lor, garantată de diplome.

Atena, octombrie 1996

Gândirea Tietmeyer*

Nu aş vrea să fiu aici pentru a aduce un „supliment de suflet". Ruptura legăturilor de integrare socială – iar cultura este aceea căreia îi cerem să refacă aceste legături – este consecinţa directă a unei politici, a unei politici economice. Şi adesea se aşteaptă că sociologii să repare oalele sparte de economişti. Aşadar, în loc de a mă mulţumi să propun ceea ce, în spitale, poartă numele de îngrijiri paliative, aş vrea să încerc să pun problema contribuţiei medicului la boală. Într-adevăr, s-ar putea ca, într-o mare măsură, „maladiile" sociale pe care le deplângem să fie produse de medicina adeseori brutală pe care le-o aplicăm acelora pe care, prin natura meseriei noastre, ar trebui să-i îngrijim.

De aceea, citind, în avionul care mă aducea de la Atena la Zürich, un interviu al preşedintelui Băncii Germaniei, prezentat, nici mai mult nici mai puţin, ca „marele preot al *deutsche mark*", aş dori, pentru că mă aflu aici într-un centru cunoscut pentru tradiţiile sale în materie de exegeză culturală, să încerc un fel de analiză hermeneutică a unui text ce poate fi regăsit integral în *Le Monde* din 17 octombrie 1996.

Iată ce spune „marele preot al *deutsche mark*": „În zilele noastre, miza este crearea condiţiilor favorabile unei creşteri durabile şi încrederea investitorilor. Trebuie, aşadar, să controlăm bugetele publice". Adică – şi va fi mai explicit în următoarele fraze – să îngropăm cât mai repede

* Intervenţie rostită în timpul Întâlnirilor culturale franco-germane cu tema „Integrarea socială ca problemă culturală", la Universitatea din Freiburg (Germania), octombrie 1996.

cu putință Statul social și, printre altele, politicile sale sociale și culturale costisitoare, pentru a-i liniști pe investitorii care ar prefera să se ocupe ei înșiși de propriile lor investiții culturale. Sunt sigur că tuturor le place muzica romantică și pictura expresionistă, și sunt convins, fără să știu nimic despre președintele Băncii Germaniei, că în timpul liber – așa cum face și directorul băncii noastre naționale, domnul Trichet –, citește poezii și practică mecenatul. Reiau: „Trebuie, așadar, să controlăm bugetele publice, să coborâm nivelul taxelor și al impozitelor până le vom conferi un nivel suportabil pe termen lung". Adică: să coborâm nivelul taxelor și al impozitelor investitorilor până când devin suportabile pe termen lung pentru aceiași investitori, evitându-se astfel descurajarea lor și încurajarea în a-și duce aiurea investițiile. Îmi continuu lectura: „să reformăm sistemul de protecție socială". Asta înseamnă să îngropăm acel *welfare state* și politicile sale de protecție socială, făcute tocmai pentru ruinarea încrederii investitorilor, pentru suscitarea neîncrederii lor legitime (căci sunt siguri, și pe bună dreptate, că achizițiile lor economice – vorbim despre achiziții sociale, putem vorbi la fel de bine despre achiziții economice –, vreau să spun capitalurile lor, nu sunt compatibile cu achizițiile sociale ale muncitorilor), și că este necesar ca aceste achiziții economice să fie în mod evident salvate cu orice preț, chiar cu acela al ruinării neînsemnatelor achiziții economice și sociale ale marii majorități a cetățenilor Europei ce va să vină, ale acelora care, în decembrie 1995, au fost din plin desemnați ca fiind niște *asigurați*, niște *privilegiați*.

Domnul Hans Tietmeyer este convins că achizițiile sociale ale investitorilor, vreau să spun achizițiile lor economice, nu ar supraviețui unei perpetuări a sistemului de protecție socială. Așadar, acesta este sistemul ce trebuie

reformat *de urgență*, deoarece achizițiile economice ale investitorilor nu ar putea să aștepte. Și pentru a vă dovedi că nu exagerez cu nimic, continuu să-l citesc pe domnul Hans Tietmeyer, gânditor de mare clasă, care se înscrie în marea linie a filozofiei idealiste germane: „Trebuie deci să controlăm bugetele publice, să coborâm nivelul taxelor și al impozitelor până le vom conferi un nivel suportabil pe termen lung, să reformăm sistemul de protecție socială, să eliminăm rigiditățile de pe piața muncii, pentru că o nouă fază de creștere nu va fi atinsă din nou decât dacă facem un efort" – acest „facem" este magnific – „decât dacă facem un efort de flexibilitate pe piața muncii". Asta este. Marile cuvinte sunt lăsate să cadă și domnul Hans Tietmeyer, în marea tradiție a idealismului german, ne dă un magnific exemplu al retoricii eufemistice care are curs în zilele noastre pe piețele financiare: eufemismul este indispensabil pentru a suscita în mod durabil încrederea investitorilor – încredere despre care vom fi înțeles că este acel „alfa și omega" al oricărui sistem economic, fundamentul și scopul ultim, acel *telos* al Europei viitorului –, evitând totodată să suscite neîncrederea sau desperarea muncitorilor care, în ciuda a tot, trebuie luați și ei în calcul, dacă se dorește existența acestei noi faze de creștere ce le este făgăduită ca momeală, cu scopul de a obține de la ei indispensabilul efort. Pentru că, în ciuda a tot, de la ei se așteaptă acest efort, deși domnul Hans Tietmeyer, devenit cu hotărâre maestru în eufemisme, spune: „să eliminăm rigiditățile de pe piețele muncii, pentru că o nouă fază de creștere nu va fi atinsă din nou decât dacă *facem* un efort de flexibilitate pe piața muncii". Splendidă lucrătură retorică, care se poate traduce prin: „Curaj, muncitorilor! Împreună să facem efortul de flexibilitate care *vă* este cerut!".

În loc să pună, imperturbabil, o întrebare despre paritatea exterioară a monedei euro, despre raporturile acesteia cu dolarul și yenul, ziaristul de la *Le Monde*, și el grijuliu să nu descurajeze investitorii care îi citesc ziarul și care sunt niște excelenți furnizori de reclame plătite, ar fi putut să-l întrebe pe domnul Hans Tietmeyer ce înțelege el prin cuvintele-cheie din limbajul investitorilor: *rigiditatea de pe piața muncii* și *flexibilitatea de pe piața muncii*. Muncitorii, dacă ar citi un ziar indiscutabil atât de serios precum *Le Monde*, ar înțelege imediat ceea ce trebuie înțeles: muncă de noapte, muncă în timpul sfârșiturilor de săptămână, orare neregulate, presiune crescută, stres etc. Vedem că acest „pe-piața-muncii“ funcționează ca un fel de epitet homeric susceptibil de a fi agățat de un anumit număr de cuvinte, și am putea fi tentați, pentru a măsura flexibilitatea limbajului domnului Hans Tietmeyer, să vorbim de pildă despre flexibilitate sau rigiditate pe piețele financiare. Stranietatea acestui uzaj în limba de lemn a domnului Hans Tietmeyer ne permite să presupunem că nu ar putea fi vorba, în mintea sa, „să elimine rigiditățile de pe piețele financiare“ sau „să facă un efort de flexibilitate pe piețele financiare“. Ceea ce ne autorizează să credem că – chiar dacă așa lasă să se creadă acel „facem“ din „facem un efort“ – doar muncitorilor și numai lor li se cere acest efort de flexibilitate, și că tot lor li se adresează amenințarea, apropiată de șantaj, conținută în fraza: „pentru că o nouă fază de creștere nu va fi atinsă din nou decât dacă facem un efort de flexibilitate pe piața muncii“. Mai precis: abandonați astăzi achizițiile *voastre* sociale, pentru a evita, ca întotdeauna, distrugerea încrederii investitorilor, în numele creșterii pe care aceasta *ne*-o va aduce mâine. O logică bine cunoscută muncitorilor avuți în vedere, care, ca să rezume politica de

participare oferită în alte vremuri de gaullism, spuneau: „Tu-mi dai ceasul tău și eu îți dau ora".

După acest comentariu, recitesc, pentru ultima oară, argumentele domnului Hans Tietmeyer: „În zilele noastre, miza este crearea condițiilor favorabile unei creșteri durabile și încrederii investitorilor, trebuie așadar..." – remarcați acest „așadar" – „...să controlăm bugetele publice, să coborâm nivelul taxelor și impozitelor până le vom conferi un nivel suportabil pe termen lung, să reformăm sistemele de protecție socială, să eliminăm rigiditățile de pe piețele muncii, pentru că o nouă fază de creștere nu va fi atinsă din nou decât dacă facem un efort de flexibilitate pe piețele muncii". Dacă un text atât de extraordinar, atât de extraordinar de extraordinar, era în pericolul de a trece neobservat și de a cunoaște destinul efemer al scrierilor cotidiene ale cotidienelor, aceasta s-ar fi întâmplat pentru că este perfect ajustat la „orizontul de așteptare" al marii majorități a cititorilor de cotidiene care suntem. Iar acest fapt pune problema cunoașterii felului în care a fost produs și răspândit acest „orizont de așteptare" atât de răspândit (pentru că acel minim care trebuie adăugat teoriilor receptării, al căror adept nu sunt, este întrebarea de unde iese acest „orizont"). Acest orizont este produsul unei munci sociale sau, mai bine, politice. Dacă vorbele discursului domnului Hans Tietmeyer trec așa de ușor, aceasta se întâmplă pentru că pretutindeni au curs. Ele sunt peste tot, în toate gurile, aleargă ca monedă curentă, sunt acceptate fără ezitare, așa cum, cu precizie, se întâmplă cu o monedă, o monedă stabilă și puternică, desigur, atât de stabilă și atât de demnă de încredere, de credință, de creanță, precum *deutsche mark*: „creștere durabilă", „încredere a investitorilor", „bugete publice", „sistem de protecție socială", „rigiditate", „piață a muncii", „flexibili-

tate", la care ar trebui să adăugăm „globalizare" (am aflat dintr-un alt ziar pe care îl citeam tot în avionul care mă ducea de la Atena la Zürich că, semn al unei vaste difuzări, bucătarii vorbesc tot de „globalizare" pentru a apăra bucătăria franceză...), „flexibilizare", „scădere a taxelor" – fără să precizeze care anume –, „competivitate", „productivitate" etc.

Acest discurs cu alură economică nu poate circula în afara cercului promotorilor săi decât cu colaborarea unei mulţimi de persoane, oameni politici, jurnalişti, simpli cetăţeni care au cunoştinţe superficiale de economie, suficiente pentru a putea participa la circulaţia generalizată a cuvintelor, prost etalonate, ale unei vulgate economice. Un indice al efectului pe care îl produce neîncetata repetiţie mediatică este format de întrebările ziaristului care, într-un anume sens, merge în întâmpinarea aşteptărilor domnului Tietmeyer: este într-atât de impregnat cu răspunsuri, că ar putea să le dea chiar el. Prin intermediul unor asemenea complicităţi pasive s-a ajuns, puţin câte puţin, la impunerea unei viziuni numite neoliberale, de fapt conservatoare, bazate pe credinţa, specifică altor vremuri, în inevitabilitatea istorică întemeiată pe primatul forţelor productive fără nici un alt mecanism de reglare în afara voinţelor concurente ale producătorilor individuali. Şi poate că nu din întâmplare atâţia oameni din generaţia mea au trecut fără greutate de la un fatalism marxist la un fatalism neoliberal: în ambele cazuri, economismul deresponsabilizează şi demobilizează prin anularea politicului şi impunerea unei întregi serii de scopuri care nu se discută, creştere maximă, competivitate, productivitate. A-l considera pe preşedintele Băncii Germaniei un maestru în ale gândirii echivalează cu acceptarea unei asemenea filozofii. Ceea ce poate surprinde este faptul că acest mesaj fatalist îşi arogă

aparențele unui mesaj de eliberare, printr-o întreagă serie de jocuri de limbaj în jurul ideii de libertate, de eliberare, de restructurare etc., printr-o întreagă serie de eufemisme sau printr-o folosire echivocă a cuvintelor – cuvântul „reformă", de pildă –, cu scopul de a prezenta o restaurare drept revoluție, conform unei logici specifice tuturor revoluțiilor conservatoare.

În încheiere, să revenim la cuvântul-cheie al discursului lui Hans Tietmeyer, *încrederea piețelor*. Acesta are meritul de a pune în lumină alegerea istorică în fața căreia se află toate puterile: trebuie operată o alegere între încrederea piețelor și încrederea popoarelor. Dar politica ce vizează păstrarea încrederii piețelor se expune pierderii încrederii poporului. Conform unui sondaj recent referitor la atitudinea față de oamenii politici, două treimi din persoanele interogate le reproșează acestora incapacitatea de a asculta și de a lua în calcul ceea ce gândesc francezii, reproș frecvent mai ales printre partizanii FN – a cărui irezistibilă ascensiune este, de altfel, deplânsă, fără să-i treacă nimănui prin minte ideea de a face legătura între FN și FMI. (Această desperare legată de oamenii politici este în mod deosebit accentuată la tinerii între 18 și 34 ani, la muncitori și funcționari și, de asemenea, la simpatizanții PC și FN. Relativ ridicată la partizanii tuturor partidelor politice, această cotă de neîncredere atinge 64 % printre simpatizanții PS-ului, fapt care nu este mai puțin lipsit de legătură cu ascensiunea FN-ului.) Dacă punem încrederea piețelor financiare, despre care se crede că trebuiesc salvate cu orice preț, în relație cu neîncrederea cetățenilor, vedem poate mai bine unde se află rădăcina răului. Economia este, cu câteva excepții, o știință abstractă bazată pe ruptura, absolut nejustificabilă, dintre economic și social, care definește economismul. Această ruptură provine, în principiu, din eșecul oricărei

politici care nu cunoaşte un alt scop decât salvgardarea „ordinii şi stabilităţii economice", acest nou Absolut al cărui pios paroh a devenit domnul Tietmeyer, eşec la care duce orbirea politică a unora şi pe care noi îl plătim cu toţii.

Freiburg, octombrie 1996

Cercetătorii, știința economică și mișcarea socială*

Mişcarea socială din decembrie 1995 a fost o mişcare fără precedent prin amploarea sa şi, mai ales, prin obiectivele sale. Şi dacă a fost considerată de către o mare fracţiune a populaţiei franceze şi internaţionale ca fiind extrem de importantă, aceasta se datorează faptului că a introdus în luptele sociale o serie de obiective cu totul noi. În mod confuz, prin felul în care s-a conturat, ea a adus un adevărat proiect de societate, afirmat colectiv şi capabil să se opună la ceea ce este impus de politica dominantă, de revoluţionarii conservatori care sunt actualmente la putere, în instanţele politice şi în instanţele de producere a discursului.

Întrebându-mă care ar putea fi contribuţia cercetătorilor într-o acţiune cum este cea a Statelor generale, m-am convins de necesitatea prezenţei lor când am descoperit dimensiunea specific culturală şi ideologică a acestei revoluţii conservatoare. Dacă mişcarea din decembrie a fost în mod larg plebiscitată, aceasta s-a întâmplat pentru că s-a ivit ca o apărare a achiziţiilor sociale, nu ale unei categorii sociale anume – chiar dacă o categorie socială anume îi era vârful de lance deoarece aceasta era în mod special atinsă –, ci ale unei întregi societăţi, şi chiar ale unui ansamblu de societăţi: aceste achiziţii vizează munca, educaţia publică, transporturile publice, tot ceea ce este public, şi, în acelaşi timp, Statul, această instituţie care nu mai este – contrar

* Intervenţie rostită în timpul şedinţei inaugurale a Statelor generale ale mişcării sociale, Paris, 23-24 noiembrie 1996.

celor pe care vor să ne facă să le credem – în mod necesar arhaică şi regresivă.

Nu este o întâmplare că această mişcare a apărut în Franţa. Există raţiuni istorice. Dar ceea ce ar trebui să-i frapeze pe observatori este ceea ce se întâmplă în continuare sub o formă circulară, în Franţa sub forme diferite, neaşteptate – mişcarea cicliştilor, cine ar fi aşteptat-o sub această formă? – şi, de asemenea, în Europa: în acest moment în Spania; acum câţiva ani în Grecia; în Germania, unde mişcarea s-a inspirat din mişcarea franceză şi şi-a revendicat în mod explicit afinitatea cu aceasta; în Coreea, – mişcare mult mai importantă, din motive simbolice şi practice. Acest tip de luptă circulară se află, mi se pare, în căutarea unităţii sale teoretice şi mai ales practice. Mişcarea franceză poate fi considerată drept avangarda unei lupte mondiale împotriva neoliberalismului şi împotriva noii revoluţii conservatoare, în cadrul căreia dimensiunea simbolică este extrem de importantă. Or, cred că una dintre slăbiciunile tuturor mişcărilor progresiste ţine de faptul că au subestimat importanţa acestei dimensiuni şi că nu şi-au confecţionat întotdeauna armele adecvate pentru a o combate. Mişcările sociale sunt în urma multor revoluţii simbolice în raport cu adversarii lor care utilizează consilieri în comunicaţie, consilieri în televiziune etc.

Revoluţia conservatoare se pretinde descendentă din neoliberalism, conferindu-şi astfel o alură ştiinţifică şi capacitatea de a acţiona ca teorie. Una dintre erorile, teoretică şi practică, specifică multor teorii – începând cu cea marxistă – a fost neglijenţa de a lua în calcul şi eficacitatea teoriei. Noi nu trebuie să mai facem această greşeală. Avem de-a face cu nişte adversari care se înarmează cu teorii şi este cazul, mi se pare, să le opunem arme intelectuale şi culturale. Pentru

a duce această luptă, mulți sunt, din cauza diviziunii muncii, mai bine înarmați decât alții, pentru că aceasta le este meseria. Și un anumit număr dintre aceștia sunt gata să se pună pe treabă. Ce pot aduce ei? Mai întâi, o oarecare autoritate. Cum au fost numiți oamenii care au susținut guvernul în decembrie? Experți, în timp ce laolaltă nu știau nici cât o pătrime din câte știe cel mai novice dintre începătorii în ale economiei. Acestui efect de autoritate trebuie să i se opună un efect de autoritate.

Dar asta nu e tot. Forța autorității științifice, care se exercită asupra mișcării sociale și până în străfundul conștiințelor muncitorilor, este foarte mare. Ea produce o formă de demoralizare. Și una dintre rațiunile forței sale constă în faptul că este deținută de oameni care par că sunt cu toții de acord unul cu celălalt – consensul este, în general, un semn de adevăr. Și constă și în faptul că se bazează pe cele mai puternice – în aparență – instrumente de care dispune astăzi gândirea, mai ales pe matematică. Rolul așa-numitei ideologii dominante poate că este deținut, în zilele noastre, de un anumit uzaj al matematicii (desigur că e mult spus, dar este o modalitate de a atrage atenția asupra faptului că munca de raționalizare – faptul de a oferi motive pentru justificarea unor lucruri adesea nejustificabile – și-a găsit astăzi un instrument foarte puternic în economia matematică). Este important ca acestei ideologii, care îmbracă o gândire pur și simplu conservatoare în hainele rațiunii pure, să i se opună rațiuni, argumente, contraargumente, demonstrații, și, așadar, să se facă muncă științifică.

Una din forțele gândirii neoliberale constă în faptul că se prezintă ca un fel de „mare lanț al Ființei"[33]. Ceva în genul vechii metafore teologice, în care la o extremitate îl

33 - Aluzie la *The Great Chain of Being* de Arthur Lovejoy (N. ed. fr.).

avem pe Dumnezeu, și apoi se merge până la realitățile cele mai umile, printr-o serie de verigi. În nebuloasa neoliberală, în locul lui Dumnezeu, adică chiar în capătul cel mai de sus, se află un matematician, iar jos un ideolog de la *Esprit*[34], care nu știe mare lucru despre economie, dar care poate să facă să se creadă că știe puțin, grație unui mic lustru de vocabular tehnic. Acest lanț foarte puternic are un efect de autoritate. Chiar și printre militanți există îndoieli, îndoieli care rezultă, într-o oarecare măsură, din forța, esențialmente socială, a teoriei care îi conferă autoritate cuvântului domnului Trichet sau al domnului Tietmeyer, președinte al Bundesbank, sau al eseistului cutare sau cutare. Nu este o înlănțuire de demonstrații, este un lanț de autorități, care merge de la matematician la bancher, de la bancher la filozoful-jurnalist, și de la eseist la jurnalist. Este, de asemenea, un canal prin care circulă bani și tot soiul de avantaje economice și sociale, invitații internaționale, considerație. Noi, sociologii, fără să fim niște denunțători, putem să întreprindem demontarea acestor rețele și să arătăm cum circulația ideilor este susținută de o circulație a puterii. Există oameni care oferă o serie de servicii ideologice pentru poziții de putere. Ar trebui să dau exemple, dar este de ajuns să citești cu atenție lista semnatarilor faimoasei „Petiții a experților". Într-adevăr, interesant este că legăturile ascunse dintre oamenii care, de obicei, muncesc izolați – chiar dacă îi vedem adesea apărând doi câte doi în false dezbateri la televiziune – împărțindu-se între fundații, asociații, reviste etc., se dezvăluie aici pe de-a-ntregul.

Acești oameni țin, în mod colectiv, după metoda consensului, un discurs fatalist care constă în transformarea tendințelor economice în destin. Or, legile sociale, legile

34 - Revistă intelectuală asociată curentului „personalist creștin" și centru al mișcării de susținere de către intelectuali a reformei Juppé (N. ed. fr.).

economice etc. nu se exercită decât în măsura în care sunt lăsate să acționeze. Iar dacă toți conservatorii sunt de partea indiferenței, aceasta se întâmplă pentru că, în general, aceste legi tendențioase conservă și pentru că au nevoie de indiferență pentru a conserva. Și mai ales acelea ale piețelor financiare, despre care ni se vorbește în permanență, sunt niște legi de conservare care au nevoie de indiferență pentru a se împlini.

Ar trebui să dezvolt, să argumentez și, mai ales, să nuanțez. Îmi cer iertare pentru partea puțin cam simplificatoare a celor spuse până acum. Pentru ceea ce ține de mișcarea socială, aceasta se poate mulțumi să existe; creează și așa destule necazuri și nu i se va mai cere să producă și justificări. În timp ce intelectualii care se asociază mișcării sociale sunt imediat întrebați: „Dar ce propuneți?". Nu trebuie să cădem în capcana programului. Există destule partide și angrenaje pentru asta. Ceea ce putem face este să creăm nu un contraprogram, ci un dispozitiv de cercetare colectiv, interdisciplinar și internațional, asociind cercetători, militanți, reprezentanți ai militanților etc., cercetătorii având un rol bine definit: ei pot participa într-un mod deosebit de eficient, pentru că aceasta le este meseria, la grupe de muncă și reflexie, în asociere cu oameni care sunt în mișcare.

Aceasta exclude dintr-o dată un anumit număr de roluri: cercetătorii nu sunt tovarăși de drum, adică niște ostatici sau niște garanții, personaje pur onorifice sau alibiuri care semnează petițiile și de care te debarasezi imediat ce le-ai folosit; nu sunt nici niște așa-numiți „aparatciki" jdanoviști[35] care vin să exercite în mișcările sociale niște

35 - „Aparatcik" este o persoană care face parte din aparatul unui partid (mai ales comunist), al unui sindicat, iar „jdanovist" este un termen derivat de la numele omului politic sovietic Andrei Alexandrovici Jdanov (1896-1948), care a condus politica culturală a epocii staliniste (N.tr.).

puteri de aparență intelectuală pe care nu le pot exercita în viața intelectuală; nu sunt nici niște experți care vin să dea lecții, – nici măcar niște experți antiexperți; și cu atât mai puțin niște profeți care vor răspunde la toate întrebările referitoare la mișcarea socială, la viitorul acesteia. Aceștia sunt niște oameni care pot ajuta la definirea funcției unor instanțe ca aceasta. Sau la reamintirea faptului că persoanele care sunt aici nu sunt prezente în calitate de purtători de cuvânt, ci în calitate de cetățeni care vin într-un loc al discuțiilor și al cercetărilor cu idei, argumente, care lasă la vestiar limbajele de lemn, platformele și obiceiurile de aparat de partid. Nu este întotdeauna ușor să faci așa ceva. Printre obiceiurile de aparat care riscă să se întoarcă se află crearea de comisioane, moțiunile de sinteză pregătite adesea dinainte etc. Sociologia ne învață cum funcționează grupurile și cum să ne folosim de legile conform cărora funcționează grupurile pentru a încerca să le dejucăm.

Trebuie să inventăm noi forme de comunicare între cercetători și militanți sau chiar o nouă diviziune a muncii între aceștia. Una dintre misiunile pe care cercetătorii le pot îndeplini poate chiar mai bine decât oricine este lupta împotriva propagandei mediatice. Cu toții auzim, cât e ziua de lungă, fraze de-a gata. Nu mai putem deschide radioul fără să auzim vorbindu-se de „sat planetar“, de „mondializare“ etc. Acestea sunt cuvinte care nu seamănă cu nimic, dar prin care trece o întreagă filozofie, o întreagă viziune a lumii, care dau naștere fatalismului, supunerii. Putem contracara această propagandă criticând cuvintele, ajutându-i pe neprofesioniști să-și procure arme de rezistență specifică, pentru a combate efectele de autoritate, influența televiziunii, influență care joacă un rol capital. În zilele noastre, nu te mai poți angaja în luptele sociale dacă nu dispui de programe de luptă specifice cu și

împotriva televiziunii. Trimit la cartea lui Patrick Champagne, *Faire l'opinion*, care ar trebui să fie un fel de manual al combatantului politic[36]. În această luptă, bătălia împotriva intelectualilor mediatici este importantă. În ceea ce mă privește, acești oameni nu mă împiedică să dorm și nu mă gândesc niciodată la ei atunci când scriu, dar ei au un rol extrem de important din punct de vedere politic și este de dorit ca o fracțiune a cercetătorilor să accepte sustragerea unei părți din timpul și energia sa, pentru a contracara, într-un mod militant, acțiunea acestora.

Un alt obiectiv îl constituie inventarea unor noi forme de acțiune simbolică. În această problemă, cred că mișcările sociale, cu câteva excepții istorice, au rămas în urmă. În cartea sa, Patrick Champagne arată cum anumite mari mobilizări pot să primească mai puțin loc în ziare și la televiziune decât manifestările minuscule, dar produse într-un asemenea mod încât să-i intereseze pe jurnaliști. Nu este vorba, evident, de a lupta împotriva jurnaliștilor care, la rândul lor, sunt și ei supuși constrângerilor nesiguranței, cu toate efectele de cenzură cauzate de aceasta în toate meseriile de producție culturală. Dar este capital de știut că o parte enormă din ceea ce putem spune sau face va fi filtrat, adică adesea anihilat, prin ceea ce vor spune jurnaliștii. Inclusiv ceea ce vom face aici. Iată o observație pe care nu o vor reproduce în dările lor de seamă...

În final aș spune că a fi reflexiv – este un cuvânt mare, dar nu este utilizat în mod gratuit – este una dintre probleme. Avem ca obiectiv nu doar inventarea unor răspunsuri, ci și inventarea unei modalități de inventare a răspunsurilor, de inventare a unei forme noi de organizare a muncii de contestare și de organizare a contestării, a

36 - P. Champagne, *Faire l'opinion*, Paris, Éd. de Minuit, 1993.

muncii militante. Noi, cercetătorii, am putea visa ca o parte a cercetărilor noastre să poată fi utilă mișcării sociale în loc de a se pierde, cum se întâmplă adesea în zilele noastre, pentru că este interceptată și deformată de jurnaliști sau de interpreți ostili etc. În cadrul unor grupuri ca „Raison d'agir“, dorim să inventăm noi forme de expresie care să le permită militanților accesul la cele mai avansate achiziții ale cercetării. Dar aceasta presupune și o schimbare de limbaj și de stare de spirit din partea cercetătorilor.

Întorcându-mă la mișcarea socială, cred, așa cum am spus ceva mai devreme, că avem de-a face cu mișcări circulare – aș fi putut cita, de asemenea, grevele studenților și ale profesorilor din Belgia, grevele din Italia etc. – de luptă împotriva imperialismului neoliberal, lupte care, cel mai adesea, nu se cunosc între ele (și care pot lua forme ce nu sunt întotdeauna simpatice, ca, de pildă, anumite forme de integrism). Trebuie, așadar, ca cel puțin informația internațională să fie unificată și făcută să circule. Trebuie reinventat internaționalismul care a fost captat și deturnat de imperialismul sovietic, adică trebuiesc inventate forme de gândire teoretică și forme de acțiune practică, capabile să se situeze la nivelul unde trebuie să aibă loc confruntarea. Dacă este adevărat că cea mai mare parte a forțelor economice dominante acționează la nivel mondial, transnațional, este la fel de adevărat că există un loc vid, cel al luptelor transnaționale. Fiind vid, din punct de vedere teoretic, tocmai pentru că nu este gândit, acest loc nu este, din punct de vedere practic, ocupat, din cauza inexistenței unei veritabile organizări internaționale a forțelor capabile să contracareze, cel puțin la scară europeană, noua revoluție conservatoare.

Paris, noiembrie 1996

Pentru un nou internaționalism*

Popoarele Europei se află astăzi la o cotitură a istoriei lor, deoarece cuceririle mai multor secole de lupte sociale, de înfruntări intelectuale și politice pentru demnitatea muncitorilor sunt în mod direct amenințate. Mișcările care se observă, ici și colo, aici și apoi acolo, în ansamblul Europei, și chiar și aiurea, până în Coreea, aceste mișcări care se succed în Germania, în Franța, în Grecia, în Italia etc., aparent fără o coordonare veritabilă, sunt tot atâtea revolte împotriva unei politici care ia diferite forme în funcție de domenii și țări și care, cu toate acestea, se inspiră întotdeauna din aceeași intenție, mai precis aceea de distrugere a achizițiilor sociale care se numără, orice s-ar spune, printre cuceririle cele mai înalte ale civilizației; cuceriri care, pentru a fi luate în discuție, trebuiesc universalizate, răspândite în întreg universul, mondializate în loc de a se lua ca pretext „mondializarea", concurența cu țările mai puțin avansate, din punct de vedere economic și social. Nimic nu este mai natural și mai legitim decât apărarea acestor achiziții pe care câțiva vor să le prezinte ca pe o formă de conservatorism sau de arhaism. Apărarea achizițiilor culturale ale umanității, Kant sau Hegel, Mozart sau Beethoven, ar fi ea oare condamnată drept conservatoare? Achizițiile sociale despre care vorbesc, dreptul la muncă, securitatea socială, pentru care au suferit și s-au luptat bărbați și femei, sunt niște cuceriri la fel de

* Intervenție rostită în cadrul celui de-al treilea Forum al DGB din landul Hesse, Frankfurt, 7 iunie 1997.

importante și de prețioase și care, în plus, nu supraviețuiesc doar în muzee, biblioteci și academii, ci sunt vii și active în viața oamenilor și le ordonează existența de zi cu zi. Iată de ce nu mă pot împiedica să simt ceva de genul unei scandalizări în fața acelora care, devenind aliații celor mai brutale forțe economice, îi condamnă pe aceia care, apărându-și achizițiile, descrise uneori ca „privilegii", apără de fapt achizițiile tuturor bărbaților și ale tuturor femeilor, din Europa și de aiurea.

Interpelarea pe care i-am adresat-o, acum câteva luni, domnului Tietmeyer a fost adesea greșit înțeleasă. Și aceasta pentru că a fost văzută ca un răspuns la o întrebare greșit pusă, tocmai pentru că era pusă în cadrul unei logici care este cea a gândirii neoliberale al cărei adept se pretinde domnul Tietmeyer. Conform acestei viziuni, se admite că integrarea monetară, simbolizată de crearea monedei euro, este actul prealabil obligatoriu, condiția necesară și suficientă a integrării politice a Europei. Cu alte cuvinte, se consideră că integrarea politică a Europei va decurge în mod necesar, ineluctabil, din integrarea economică. Aceasta implică faptul că a te opune politicii de integrare europeană și apărătorilor acesteia, cum este domnul Tietmeyer, înseamnă, în aparență, să te opui integrării politice, pe scurt, înseamnă să fii „împotriva Europei".

Or, nimic din toate acestea. În discuție se află rolul Statului (al Statelor naționale existente actualmente sau al Statului european care ar trebui să fie creat), mai ales în domeniul protecției drepturilor sociale, rolul Statului social, singurul capabil să contracareze mecanismele implacabile ale economiei lăsate de capul ei. Poți să fii împotriva unei Europe care, precum aceea a domnului Tietmeyer, ar sluji drept loc de schimb pentru piețele financiare, și să fii, în același timp, pentru o Europă care, printr-o politică

concertată, ar deveni un obstacol în fața violenței neînfrânate a acestor piețe. Dar nimic nu ne dă dreptul să sperăm într-o asemenea politică a Europei bancherilor, o Europă care ni se pregătește. Nu ne putem aștepta ca integrarea monetară să asigure și integrarea socială. Dimpotrivă: într-adevăr, se știe că Statele care vor dori să-și prezerve, în dauna partenerilor lor, competitivitatea în cadrul zonei euro, nu vor avea o altă scăpare decât să scadă obligațiile salariale prin reducerea obligațiilor sociale; așa-numitul *dumping social* și salarial, „flexibilizarea" pieței muncii vor fi singurele refugii lăsate Statelor, private de posibilitatea de a conta pe ratele de schimb. La efectul acestor mecanisme va veni, fără îndoială, să se adauge și presiunea „autorităților monetare", precum Bundesbank-ul și conducătorii acestuia, întotdeauna gata să predice „austeritatea salarială". Doar un Stat social european ar fi capabil să contracareze acțiunea *dezintegratoare* a economiei monetare. Dar domnul Tietmeyer și neoliberalii nu vor nici State naționale, în care văd niște simple obstacole în calea liberei funcționări a economiei, nici, *a fortiori*, un Stat supranațional pe care vor să-l reducă la o bancă. Și este clar că, dacă vor să se debaraseze de Statele naționale (sau de Consiliul de miniștri ai Statelor comunității) deposedându-i de puterea lor, aceasta nu se va întâmpla, evident, cu scopul creării unui Stat supranațional care le-ar impune, cu o autoritate crescută, constrângerile, în materie de politică socială mai ales, de care vor să scape cu orice preț.

Astfel, poți fi ostil integrării Europei fondate doar pe moneda unică, fără să fii cu nimic împotriva integrării politice a Europei; și, dimpotrivă, să chemi la crearea unui Stat european capabil să controleze Banca Europeană și, mai precis, capabil să controleze, anticipându-le, efectele sociale ale uniunii reduse la dimensiunea sa pur monetară,

conform filozofiei neoliberale care înțelege să elimine toate vestigiile Statului (social) ca fiind tot atâtea obstacole în calea funcționării armonioase a băncilor.

Este sigur că concurența internațională (mai ales intra-europeană) este un obstacol pentru înfăptuirea *într-o singură țară* a ceea ce voi numiți „interdicția de regres". Acest lucru se observă clar în materie de reducere a timpului de lucru sau de relansare economică (în ciuda faptului că reducerea timpului de lucru se autofinanțează parțial datorită creșterii probabile a productivității și a faptului că aceasta permite recuperarea sumelor enorme care sunt cheltuite pentru susținerea șomajului). John Major înțelesese bine acest lucru, el care spunea cu cinism: „Voi veți avea obligațiile sociale, iar noi vom avea munca". Înțelegere dovedită și de patronii germani, care au început să mute anumite întreprinderi către Franța, unde distrugerea drepturilor sociale este relativ mai „avansată". De fapt, dacă este adevărat că, în esență, concurența este intraeuropeană și că muncitorii francezi capătă de lucru în dauna muncitorilor germani, și invers – cum este și cazul, deoarece *aproape trei pătrimi din schimburile externe ale țărilor europene se realizează în limitele spațiului european* –, atunci vedem că efectele unei diminuări a timpului de lucru, neînsoțite de o diminuare a salariilor, ar fi mult atenuate cu condiția ca o asemenea măsură să fie decisă și pusă în funcțiune la scară europeană.

Același lucru se întâmplă și cu politicile de relansare a cererii sau de investiție în noile tehnologii care, deși se dovedesc imposibile sau costisitoare până la ruină, cum ne tot spun cei care sunt intriganți doar pe jumătate, atâta vreme cât sunt duse într-o singură țară, vor deveni rezonabile la scara continentului. Și situația ar fi aceeași, la un nivel mai general, pentru orice acțiune orientată de prin-

cipiile unei veritabile economii a fericirii, capabilă să înregistreze toate profiturile şi toate costurile, materiale şi simbolice, ale comportamentelor umane şi, în particular, ale activităţii şi inactivităţii. Pe scurt, este imperios necesar ca unei Europe monetare care distruge achiziţiile sociale să i se opună o Europă socială întemeiată pe o alianţă între muncitorii diferitelor ţări europene, alianţă capabilă să neutralizeze ameninţările reprezentate de muncitorii din fiecare ţară şi care apasă, mai ales prin intermediul aşa-numitului *dumping social*, asupra muncitorilor din alte ţări.

Într-o asemenea perspectivă, şi pentru a ieşi dintr-un simplu program abstract, ar trebui inventat un nou internaţionalism, sarcină care le revine, în primul rând, organizaţiilor sindicale. Dar internaţionalismul, în afara faptului că a fost discreditat, în forma sa tradiţională, prin subordonarea sa la imperialismul sovietic, se loveşte de mari obstacole reprezentate de structurile sindicale care sunt naţionale (legate de Stat şi produse, într-o oarecare măsură, de acesta) şi separate prin tradiţii istorice diferite: de exemplu, în Germania există o puternică autonomie a partenerilor sociali, în timp ce în Franţa există o tradiţie sindicală vulnerabilă în faţa unui Stat puternic; în acelaşi fel, protecţia socială variază enorm în formele sale, din Anglia unde aceasta este finanţată de impozite, până în Germania şi Franţa, unde este susţinută prin cotizaţii. Iar la scară europeană nu există aproape nimic. Ceea ce numim „Europa socială“, de care nu sunt deloc preocupaţi „paznicii spaţiului euro“, se reduce la câteva mari principii, ca, de exemplu, „carta comunitară a drepturilor sociale fundamentale“ care defineşte o bază de drepturi minimale, a căror realizare este lăsată la discreţia Statelor membre. Protocolul social anexat tratatului de la Maastricht prevede posibilitatea adoptării unor directive, majoritatea în dome-

niul condițiilor de muncă, al informării și al consultării muncitorilor, al egalității perspectivelor pe care le au bărbații și femeile. De asemenea, este prevăzut ca „partenerii sociali" europeni să aibă puterea de a negocia acorduri colective care, o dată adoptate de Consiliul de miniștri, au putere de lege.

Toate acestea sună foarte frumos, dar unde este forța socială europeană capabilă să impună asemenea acorduri patronatului european? Instanțele internaționale, precum Confederația Europeană a Sindicatelor, sunt vulnerabile (de pildă, ele resping un anumit număr de sindicate precum CGT[37]) în fața unui patronat organizat și, în mod paradoxal, ele le lasă aproape întotdeauna inițiativa instituțiilor comunitare (și tehnocraților), chiar și atunci când este vorba de drepturi sociale. Comitetele de întreprindere europene ar putea, așa cum s-a văzut în anumite conflicte din întreprinderile multinaționale, să fie un ajutor puternic, dar, simple structuri de consultare, ele se lovesc de diferențele provocate de interese, care le separă și le opun de la o țară la alta. Coordonarea europeană a luptelor a rămas foarte mult în urmă. Organizațiile sindicale n-au profitat de o serie de ocazii majore, precum greva germană pentru săptămâna de lucru de 35 de ore, care n-a fost instituită la nivel european, sau precum marile mobilizări care au fost operate, în Franța și în mai multe țări europene, la sfârșitul lui 1995 și începutul lui 1996, împotriva politicii de austeritate și de distrugere a serviciilor publice. Intelectualii – mai ales în Germania – au păstrat tăcerea atunci când nu au transmis discursul oficial.

Cum să se creeze bazele unui nou internaționalism, la nivel sindical, intelectual și popular? Se pot distinge două

37 - *Confédération générale du travail* – Confederația generală a muncii (N.tr.).

forme de acțiune posibile care nu sunt exclusive. Mai întâi, este mobilizarea popoarelor care presupune, în acest caz, o contribuție specifică a intelectualilor în măsura în care demobilizarea rezultă în parte din demoralizarea determinată de acțiunea de permanentă „propagandă" a eseiștilor și jurnaliștilor, propagandă care nu se percepe și care nu este percepută ca atare. Bazele sociale ale reușitei unei asemenea mobilizări există: voi aminti doar efectele transformărilor raporturilor cu sistemul școlar, mai ales cu ridicarea nivelului de pregătire, devalorizarea diplomelor școlare și declasarea structurală care rezultă de aici și, de asemenea, atenuarea conflictului dintre studenți și manufacturieri (conflictul dintre bătrâni și tineri, titulari și cei care suplinesc sau proletarizați subzistă, dar legături reale s-au realizat, de exemplu, prin intermediul fiilor educați ai muncitorilor atinși de criză). Dar, de asemenea și mai ales, există evoluția structurii sociale însoțite de – împotriva mitului enormei clase de mijloc, atât de puternic în Germania – creșterea inegalităților sociale, masa globală a dobânzilor mărindu-se cu 60 %, în timp ce salariile au rămas aceleași. Această acțiune de mobilizare internațională presupune acordarea unui loc important luptei prin idei (rupând cu tradiția „muncitorească" de care, mai ales în Franța, sunt obsedate mișcările sociale și care interzice plasarea corectă a luptelor intelectuale în cadrul luptelor sociale) și, în special, criticii reprezentărilor pe care le produc și le propagă, în jet continuu, instanțele dominante și gânditorii lor de serviciu, false statistici, mitologii referitoare la norma întreagă în Anglia sau S.U.A. etc.

O a doua formă de intervenție în favoarea unui internaționalism capabil să promoveze un Stat social transnațional este acțiunea asupra și prin intermediul Statelor naționale care, în stadiul actual și în lipsa unei vi-

ziuni globale a viitorului, sunt incapabile să gereze interesul general comunitar. Trebuie să se acționeze asupra Statelor naționale, pe de o parte în scopul apărării și întăririi achizițiilor istorice asociate Statului național (și, adesea, cu atât mai importante și cu atât mai înrădăcinate în habitusuri cu cât Statul este mai puternic, ca în Franța); pe de altă parte, pentru a obliga aceste State să lucreze la crearea unui Stat social european care să cumuleze achizițiile sociale cele mai avansate ale diferitelor State naționale (mai multe creșe, școli, spitale și mai puțină armată, mai puțină poliție și mai puține închisori) și la subordonarea instaurării pieței unificate față de elaborarea măsurilor sociale destinate să contracareze consecințele sociale probabile la care va duce libera concurență în cazul muncitorilor. (În cazul acesta, ne putem inspira din exemplul Suediei, care respinge intrarea în euro până la o renegociere destinată să aducă în prim – plan coordonarea politicilor economice și sociale.) Coeziunea socială este un scop la fel de important ca și paritatea monedelor, iar armonizarea socială este condiția reușitei unei veritabile uniuni monetare.

Dacă armonizarea socială și solidaritatea pe care o produce și o presupune aceasta sunt considerate o condiție prealabilă absolută, atunci trebuie să supunem dintr-o dată negocierii, cu aceeași rigurozitate care a fost rezervată până acum indicilor economici (precum acei faimoși 3% ai tratatului de la Maastricht), un anumit număr de obiective comune: definirea *salariilor minimale* (diferențiate pe zone, pentru a ține cont de deosebirile regionale); elaborarea unor măsuri *împotriva corupției și fraudei fiscale*, care reduc contribuția activităților financiare la impozitele publice, antrenând astfel, în mod indirect, o impozitare excesivă a muncii, și *împotriva fenomenului de „dumping social*" între activități care se află în concurență directă; redactarea unui *drept*

social comun care ar accepta, doar cu titlul de fază de tranziție, o diferențiere în funcție de zone, dar care ar viza integrarea politicilor sociale unificându-se asupra punctelor în care el există și dezvoltându-se acolo unde nu există: cu, de exemplu, instaurarea unui venit minimal pentru persoanele fără o slujbă remunerată și fără alte resurse, diminuarea impozitelor care apasă asupra muncii, dezvoltarea unor drepturi sociale precum formarea, elaborarea unui drept la un loc de muncă, la locuință, și inventarea unei politici externe în materie de social, care să vizeze difuzarea și generalizarea normelor sociale europene; conceperea și aplicarea unei *politici comune de investiții*, în conformitate cu interesul general: la polul opus al strategiilor de investire care rezultă din autonomizarea unor activități financiare pur speculative și/sau orientate de considerații asupra unui profit pe termen scurt sau întemeiate pe prejudecățile totalmente contrare interesului general – așa cum este, de pildă, credința că reducerea locurilor de muncă este o garanție a bunei gestiuni și a rentabilității –, ar trebui să fie privilegiate strategiile vizând asigurarea salvării resurselor epuizabile și a mediului înconjurător, dezvoltarea rețelelor transeuropene de transport și de energie, mărirea numărului de locuințe sociale și renovarea urbană (mai ales cu mijloace de transport urbane ecologice), investirea în cercetarea-dezvoltare în domeniile sănătății și al mediului înconjurător, finanțarea unor activități noi, în aparență mai riscante, și care capătă forme necunoscute lumii financiare (mici întreprinderi, muncă independentă)[38].

---

38 - Câteva dintre aceste sugestii le-am împrumutat de la Yves Salesse, *Propositions pour une autre Europe, Construire Babel*, Paris, Éditions du Félin, 1997.

Ceea ce poate apărea ca un simplu catalog de măsuri disparate se inspiră de fapt din voința de a rupe cu fatalismul gândirii neoliberale, din voința de a „de-fataliza“ politizând, substituindu-i economiei naturalizate a neoliberalismului o economie a fericirii care, întemeiată pe inițiativele și voința umane, ia în calcul și costurile suferințelor și profiturile împlinirii de sine, ignorate de cultul strict economist al productivității și rentabilității.

Viitorul Europei depinde mult de ponderea forțelor progresiste în Germania (sindicate, SPD, Verzii) și de voința și capacitatea lor de a se opune politicii unei piețe euro „puternice“ pe care o apără Bundesbank-ul și guvernul german. Va depinde mult de capacitatea lor de a anima și de a schimba mișcarea spre o orientare a politicii europene care se exprimă încă de astăzi în mai multe țări, mai ales în Franța. Pe scurt, împotriva tuturor profeților nenorocirii care vor să vă convingă că destinul vostru se află în mâinile unor puteri transcendentale, independente și indiferente, cum sunt „piețele financiare“ sau mecanismele „mondializării“, vreau să afirm, cu speranța că vă voi convinge, că viitorul, viitorul vostru, care este și al nostru, cel al tuturor europenilor, depinde mult de voi, ca germani și ca sindicaliști.

Frankfurt, iunie 1997

Televiziunea, jurnalismul și politica*

Cum să explici violența extremă a reacțiilor pe care *Sur la télévision* le-a provocat în rândul jurnaliștilor francezi cei mai la modă? Indignarea virtuoasă pe care au manifestat-o este, fără îndoială, imputabilă, pe de o parte, *efectului transcrierii,* care face să dispară, inevitabil, acompaniamentul nescris al cuvântului, tonul, gesturile, mimica, surâsurile, adică tot ceea ce, pentru un spectator de bună-credință, marchează dintr-o dată diferența dintre un discurs animat de grija de a se face înțeles și de a convinge, și pamfletul polemic pe care, în ciuda tuturor dezmințirilor anticipate, cea mai mare parte dintre ei au vrut să îl vadă în această carte. Dar aceeași indignare se explică mai ales prin câteva dintre cele mai tipice caracteristici ale viziunii jurnalistice, precum înclinarea spre identificarea noului cu ceea ce numim „dezvăluiri" sau propensiunea spre privilegierea aspectului vizibil, în modul cel mai direct, al lumii sociale, adică a indivizilor, a faptelor acestora și, mai ales, a delictelor lor, într-o perspectivă care este adesea cea a denunțului și a procesului, în detrimentul structurilor și al mecanismelor invizibile (în cazul acesta, cele ale domeniului jurnalistic), care orientează acțiunile și gândurile și a căror cunoaștere favorizează mai degrabă indulgența comprehensivă decât condamnarea indignată (primatul vizibilului care poate duce la o formă de cenzură atunci când un subiect nu este prezentat decât dacă este însoțit de

* Acest text a fost publicat ca postfață la ediția engleză a volumului *Sur la télévision* (P. Bourdieu, *Sur la télévision*, Paris, Liber-Raisons d'agir, 1996). [ed. rom. *Despre televiziune*, tr. de Bogdan Ghiu, București, Ed. Meridiane, 1998 (N. tr.)].

imagini, și încă de imagini spectaculare). Sau, mai mult chiar, tendința de a arăta mai mult interes „concluziilor" (presupuse) decât demersului prin care se ajunge la acestea. Îmi amintesc astfel de jurnalistul care, la apariția cărții mele, *La Noblesse d'État*, bilanțul unor cercetări efectuate timp de zece ani, îmi propunea să particip la o dezbatere televizată despre Grandes Écoles, în care președintele Asociației Foștilor Elevi ar fi vorbit „pentru", în timp ce eu aș fi vorbit „contra", și care nu înțelegea că aș putea să-l refuz. În același mod, „marile condeie" care mi-au acuzat volumul *Sur la télévision* au pus pur și simplu între paranteze metoda care este folosită în cadrul acestuia (și, mai ales, analiza lumii jurnalistice văzută ca un domeniu aparte), reducând-o astfel, fără ca măcar să-și dea seama, la o serie de luări de poziție banale, împănate cu câteva scandaluri polemice.

Și totuși aș vrea să ilustrez din nou această metodă, încercând să demonstrez, cu riscul unor noi neînțelegeri, cum câmpul jurnalistic produce și impune o viziune cu totul deosebită a câmpului politic, viziune care își găsește principiul în structura câmpului jurnalistic și în interesele specifice ale jurnaliștilor, interese care iau naștere chiar aici.

Într-un univers care, ca și lumea jurnalismului și mai ales a televiziunii, este dominat de teama de a nu fi plictisitor și de grija de a distra cu orice preț, politica este sortită să apară ca un subiect ingrat, exclus, pe cât posibil, din orele de maximă audiență, un spectacol prea puțin provocator, chiar deprimant, și dificil de abordat, care trebuie, cu orice preț, să fie realizat în așa fel încât să intereseze. De aici, tendința care se observă pretutindeni, atât în Statele Unite, cât și în Europa, de a sacrifica din ce în ce mai mult editorialistul și reporterul-anchetator în favoarea animatorului care amuză, informația, analiza, discuția aprofun-

dată, dialogul specialiştilor sau reportajul în favoarea divertismentului pur şi, mai ales, a pălăvrăgelilor nesemnificative din *talk show*-urile unor interlocutori titraţi şi interşanjabili (dintre care, crimă de neiertat, i-am citat pe câţiva, spre exemplificare, nominal). Pentru a înţelege cu adevărat ceea ce se spune şi mai ales ceea ce nu se poate spune în aceste schimburi fictive, ar trebui să analizez în detaliu condiţiile de selecţie a acelora care, în Statele Unite, sunt numiţi *panelists*: să fie întotdeauna disponibili, adică întotdeauna gata să vină să participe, dar şi să intre în joc, acceptând să vorbească despre tot (chiar aceasta este definiţia aceluia care, în Italia, se numeşte *tuttologo*) şi să răspundă la toate întrebările, chiar la cele mai ciudate sau la cele mai şocante, pe care şi le pun jurnaliştii; să fie pregătiţi să facă faţă la orice, adică la toate concesiile (asupra subiectului, asupra celorlalţi participanţi), la toate compromisurile şi la toate compromiterile, şi asta cu scopul de a fi prezenţi şi de a-şi asigura astfel profiturile directe şi indirecte ale notorietăţii „mediatice", prestigiul în cadrul organelor de presă, invitaţii de a susţine conferinţe lucrative etc.; să aibă grijă – mai ales în discuţiile prealabile pe care anumiţi producători le duc, în Statele Unite şi, din ce în ce mai mult, în Europa, în scopul alegerii aşa-numiţilor *panelists* – să formuleze luări de poziţie simple în termeni clari şi sclipitori, evitând totodată să se încurce cu cunoştinţe complexe (conform maximei: *„The less you know, the better off you are"*[39]).

Dar jurnaliştii, care invocă aşteptările publicului pentru a justifica această politică a simplificării demagogice (în totală opoziţie cu intenţia democratică de a informa sau de

39 - În limba engleză în text: „Cu cât ştii mai puţine, cu atât eşti mai bun" (N.tr.).

a educa prin divertisment), nu fac decât să proiecteze asupra lui propriile lor înclinații, propria lor viziune; mai ales atunci când frica de a nu plictisi, așadar de a determina scăderea audienței, îi împinge să acorde prioritate luptei în raport cu dezbaterea, polemicii în raport cu dialectica, și să folosească orice mijloace pentru a privilegia înfruntarea între persoane (între oamenii politici mai ales) în detrimentul confruntării dintre argumentele acestora, adică în detrimentul a ceea ce constituie însăși miza dezbaterii, deficit bugetar, scădere a impozitelor sau datorie externă. Datorită faptului că esențialul competenței lor constă mai mult într-o cunoaștere a lumii politice bazate pe intimitatea contactelor și a confidențelor (ba chiar a zvonurilor și a bârfelor), decât în obiectivitatea unei observații și a unei anchete, ei sunt într-adevăr înclinați să aducă totul pe un teren în care sunt experți, fiind interesați mai mult de joc și de jucători decât de mize, de întrebări de pură tactică politică decât de substanța dezbaterilor, de efectul politic al discursului în logica câmpului politic (cea a coalițiilor, a alianțelor sau a conflictelor dintre persoane) decât de conținutul acestora (atunci când nu merg până la a inventa și la a impune în discuție o serie de artefacte pure, așa cum a fost, în timpul ultimelor alegeri din Franța, spinoasa problemă a dezbaterii dintre stânga și dreapta care trebuia dusă în doi – între Jospin, lider al opoziției, și Juppé, prim-ministru de dreapta, – sau în patru – între Jospin și Hue, aliatul său comunist, de o parte, și Juppé și Léotard, aliatul său de centru, de alta –, intervenție care, sub aparențele neutralității, era o impunere politică, capabilă să favorizeze partidele conservatoare, făcând să apară eventualele divergențe dintre partidele de stânga). Din cauza poziției lor ambigue în lumea politică, în care sunt niște actori foarte influenți fără ca, pentru atâta lucru, să fie

nişte membri cu drepturi depline, şi în care sunt în măsură să le ofere oamenilor politici o serie de servicii simbolice indispensabile (pe care, de altfel, nu şi le pot asigura lor înşişi, în afară de acela, colectiv, din prezentul domeniului literar în care regizează pe deplin jocul de „serviciu contra serviciu"), ei înclină spre punctul de vedere al lui Tersit şi spre o formă spontană a filozofiei bănuielii, care îi îndeamnă să caute cauzele celor mai dezinteresate luări de poziţie şi ale celor mai sincere convingeri în interesele asociate unor poziţii din câmpul politic (precum rivalităţile din cadrul unui partid sau al unui „curent").

Toate acestea îi determină să producă şi să propună, fie în argumentaţia comentariilor lor politice, fie în întrebările interviurilor lor, o *viziune cinică* a lumii politice, transformată astfel într-un fel de arenă abandonată manevrelor ambiţioşilor fără convingeri, ghidaţi doar de interesele legate de competiţia care îi opune. (Este adevărat, să o spunem în treacăt, că sunt încurajaţi de acţiunea consilierilor şi a consultanţilor politici, intermediari a căror îndatorire este să-i asiste pe oamenii politici în acest tip de marketing politic, organizat în mod deliberat şi fără să fie cu necesitate cinic, care este din ce în ce mai necesar pentru o reuşită politică prin ajustarea la exigenţele domeniului jurnalistic şi ale celor mai tipice instituţii ale sale, cum sunt marile emisiuni politice televizate, „Clubul presei" sau altele, veritabile *„caucus"* care contribuie din ce în ce mai mult la facerea oamenilor politici şi a reputaţiei acestora.) Această atenţie exclusivă acordată „microcosmosului" politic, faptelor care se petrec aici şi efectelor care îi sunt imputabile, tinde să producă o ruptură faţă de punctul de vedere al publicului sau, cel puţin, al fracţiunilor acestuia, fracţiuni îngrijorate de consecinţele reale pe care luările de poziţie politice le pot avea asupra existenţei lor şi asupra

lumii sociale. Ruptură care este în mod considerabil întărită și dublată, mai ales la starurile de televiziune, de distanța socială asociată privilegiului economic și social. Într-adevăr, se știe că, încă din anii '60, în Statele Unite și în majoritatea țărilor europene, vedetele mediatice adaugă la salariile extrem de mari – de ordinul a 100 000 dolari și mai mult în Europa, și de mai multe milioane de dolari la americani[40] – onorariile adesea exorbitante asociate participării la *talk show*-uri, unor turnee de conferințe, colaborărilor regulate la ziare, „menajurilor", mai ales cu ocazia unor reuniri de grupe profesionale. Astfel, dispersia structurii distribuției puterii și a privilegiilor în câmpul jurnalistic nu face decât să crească, pe măsură ce, alături de micii întreprinzători capitaliști care trebuie să-și conserve și să-și mărească capitalul simbolic printr-o politică de prezență permanentă pe post (necesară pentru menținerea cotei lor pe piața conferințelor și a „menajurilor"), se dezvoltă un vast subproletariat condamnat de precarizare la o formă de autocenzură[41].

La aceste efecte se adaugă acelea ale concurenței din cadrul câmpului jurnalistic, efecte pe care le-am evocat deja, precum obsesia așa-numitului *scoop* și tendința de a privilegia fără drept de apel informația cea mai recentă și cea mai dificil de acceptat, sau supralicitarea care încurajează competiția pentru interpretarea cea mai originală și cea mai paradoxală, adică, cel mai adesea, cea mai cinică, sau chiar jocurile prezicerii amnezice în legătură cu cursul afacerilor, adică pronosticurile și diagnosticele puțin costisitoare și, totodată, asigurate de cea mai totală impunitate, pentru că sunt protejate de uitarea pe care o creează

---

40 - Cf. James Fallows, *Breaking the News. How Media Undermine American Democracy*, New York, Vintage Books, 1997.

41 - Cf. Patrick Champagne, „Le journalisme entre précarité et concurrence", *Liber*, 29 decembrie 1996, pp. 6-7.

discontinuitatea aproape perfectă a cronicii jurnalistice și rotația rapidă a conformismelor succesive.

Toate aceste mecanisme concură la producerea unui efect global de depolitizare sau, mai exact, de deziluzionare a și în raport cu sfera politicii. Căutarea divertismentului tinde, nefiind necesară acțiunea explicită a voinței, spre deturnarea atenției către un spectacol (sau un scandal) ori de câte ori viața politică aduce la lumină o problemă importantă, dar plictisitoare în aparență, sau, într-un mod mai subtil, spre transformarea a ceea ce numim „actualitatea" într-o rapsodie de evenimente distractive, situate adesea – așa cum s-a întâmplat în cazul exemplar al procesului O.J. Simpson – la jumătatea axei care leagă faptul divers de *show*, într-o succesiune, fără cap și fără coadă, de evenimente lipsite de importanță, juxtapuse printr-un hazard al coincidențelor cronologice (un cutremur în Turcia și prezentarea unui plan de restricții bugetare, o victorie sportivă și un proces de senzație), evenimente care sunt reduse la absurd prin reducerea lor la ceea ce se poate vedea într-o clipă, în prezent, și prin despărțirea de toate antecedentele sau consecințele lor.

Absența interesului pentru schimbările insesizabile, adică pentru toate procesele care, asemenea derivei continentelor, rămân nepercepute și imperceptibile pe moment, și nu-și dezvăluie pe deplin efectele decât în timp, vine să dubleze efectele *amneziei structurale* care favorizează logica gândirii „de tip de pe o zi pe alta" și concurența care impune identificarea a ceea ce este important și nou (așa-numitul *scoop* și „dezvăluirile") pentru a-i face pe jurnaliști să tindă spre producerea unei reprezentări de tip instantaneu și în manieră discontinuă a lumii. În lipsă de timp, și mai ales de interes și de informație prealabilă (munca lor de documentare limitându-se cel mai adesea la lectura articolelor de presă consacrate aceluiași subiect), ei nu pot, de cele

mai multe ori, să așeze evenimentele (de exemplu, un act de violență într-o școală) într-un sistem de relații în care acestea sunt inserate (ca starea structurii familiale, ea însăși legată de piața de muncă, care, la rândul ei, e legată de politica în materie de impozite etc.) și să contribuie astfel la smulgerea acestora din aparenta lor absurditate. Desigur că jurnaliștii sunt încurajați în aceasta de tendința oamenilor politici și, în special, a responsabililor guvernamentali, pe care îi încurajează și ei la rândul lor, de a pune accentul, cu „efectele mediatizării“, pe acțiunile pe termen scurt în detrimentul acelora care nu au efecte imediat vizibile.

Această viziune dezistoricizată și dezistoricizantă, atomizată și atomizantă, își găsește realizarea paradigmatică în imaginea pe care o oferă despre lume actualitățile televizate, succesiune de întâmplări în aparență absurde care sfârșesc prin a se asemăna toate între ele, defilări neîntrerupte de popoare mizere, șiruri de evenimente care, apărute fără nici o explicație, vor dispărea fără nici o soluție, azi Zairul, ieri Biafra și mâine Congo, și care, astfel despuiate de orice necesitate politică, nu pot decât să suscite, în cel mai bun caz, un vag interes umanitar. Aceste tragedii fără legătură, care se succed neinserate într-o perspectivă istorică, nu se disting realmente de catastrofele naturale, tornade, incendii din păduri, inundații, care sunt și ele foarte prezente în „actualitate“, pentru că sunt din punct de vedere jurnalistic tradiționale, ca să nu spun rituale, și mai ales spectaculare, și a căror prezentare e puțin costisitoare și ale căror victime sunt la fel de apte de a suscita solidaritatea sau revolta propriu-zis politice ca și deraierile trenurilor sau alte accidente.

Astfel, constrângerile concurenței se conjugă cu rutina profesională pentru a determina televiziunile să producă o imagine a lumii plină de violențe și de crime, de războaie

etnice și de uri rasiste, și să propună contemplării cotidiene un mediu înconjurător plin de amenințări, incomprehensibil și neliniștitor, de care trebuie, înainte de toate, să te ferești și să te aperi, o succesiune absurdă de dezastre din care nu se înțelege nimic și asupra cărora nu ai nici o putere. Astfel se insinuează puțin câte puțin o filozofie pesimistă a istoriei, care încurajează mai mult retragerea și resemnarea decât revolta și indignarea, care, departe de a mobiliza și de a politiza, nu poate să contribuie decât la mărirea temerilor xenofobe, tot așa cum iluzia că crima și violența sporesc fără încetare favorizează anxietățile și fobiile viziunii securitare. Sentimentul că lumea se refuză înțelegerii muritorilor obișnuiți întărește impresia că, așa cum se întâmplă în sportul de mare performanță, care suscită o ruptură asemănătoare între practicanți și spectatori, jocul politic este o afacere de profesioniști, pentru a încuraja, mai ales la cei mai puțin politizați, o dezangajare fatalistă, evident favorabilă conservării ordinii stabilite.

Într-adevăr, trebuie să ai o credință oarbă în capacitățile de „rezistență“ ale poporului (capacități care nu pot fi negate, dar care sunt limitate) pentru a presupune, cu o anume „critică culturală“ numită „postmodernă“, că cinismul profesional al producătorilor de televiziune, din ce în ce mai aproape de agenții publicitari în ceea ce privește condițiile de muncă, obiectivele lor (căutarea audienței maximale, așadar a „micului plus“ care permite o „mai bună vânzare“) și modul lor de gândire, își va putea găsi limita sau antidotul în cinismul activ al spectatorilor (ilustrat mai ales de *zapping*[42]): să consideri ca universală, împreună cu anumiți hermeneuți „postmoderni“, aptitudinea de a intra în supralicitarea reflexivă a unei „lecturi“

42 - Fenomen constatat printre marii consumatori de televiziune și care constă în trecerea rapidă de pe un canal pe altul (N.tr.).

critice la cel de-al treilea sau al patrulea grad, a mesajelor „ironice şi metatextuale“ pe care le produce cinismul manipulator al producătorilor de televiziune şi de publicitate, înseamnă să cazi într-adevăr într-una din cele mai perverse forme ale iluziei scolastice în forma sa populistă.

Paris, iunie 1997

Întoarcere asupra televiziunii*

Î. – În Sur la télévision *spuneți că este necesară trezirea conștiinței profesioniștilor asupra structurii invizibile a presei. Credeți că profesioniștii și publicul trăiesc încă în această orbire față de mecanismele mass-mediei într-o lume extrem de mediatizată? Sau există o complicitate între ei?*

P.B. – Nu cred că profesioniştii sunt orbi. Ei trăiesc, cred, într-o stare de dublă conştiinţă: o viziune practică ce îi face să profite la maxim, uneori din cinism, alteori fără să o ştie, de posibilităţile pe care li le oferă instrumentul mediatic de care dispun (vorbesc despre cei mai *puternici* dintre ei); o viziune teoretică, moralizantă şi plină de indulgenţă pentru ei înşişi, care îi face să nege public adevărul a ceea ce fac, să-l mascheze şi chiar să şi-l mascheze. Două atestări: reacţiile la cărticica mea, pe care „marile condeie“ au condamnat-o, în unanimitate şi cu violenţă, zicând care mai de care că ea nu aducea nimic care să nu fie deja cunoscut (conform unei logici tipic freudiene pe care o putusem deja observa în legătură cu cărţile mele despre educaţie); comentariile emfatice şi ipocrite pe care le-au produs în legătură cu rolul jucat de jurnalişti în moartea prinţesei Diana, în timp ce lăsau să fie exploatat, dincolo de limitele decenţei, filonul jurnalistic pe care îl constituia acest non-eveniment. Această dublă conştiinţă – foarte comună la cei puternici: se spunea deja că augurii romani nu puteau nici măcar să se privească fără să râdă – determină putinţa lor

* Discuţie cu P.R. Pires, publicată în *O Globo* (Rio de Janeiro), 4 octombrie 1997, după apariţia versiunii braziliene a volumului *Sur la télévision*.

de a denunța ca fiind o denunțare scandaloasă sau, totodată, un pamflet veninos, descrierea obiectivă a practicii lor și de a-i enunța în mod explicit echivalentul, fie în cadrul unor schimburi private sau chiar în intenția sociologului care conduce ancheta – în cartea mea dau câteva asemenea exemple, mai ales în legătură cu „menajurile“ –, fie chiar în declarațiile publice. Astfel, Thomas Ferenczi scrie în *Le Monde* din 7-8 septembrie, răspunzând criticilor aduse de cititori felului în care a fost tratată de *Le Monde* afacerea Lady Diana, că, efectiv, „*Le Monde* s-a schimbat“ și face din ce în ce mai mult loc la ceea ce el numește, cu pudicitate, „faptele de societate“ – tot atâtea adevăruri a căror enunțare nu o suporta cu trei luni mai devreme. În momentul în care alunecarea, *impusă de televiziune*, orbește, aceasta este asumată, pe tonul moralizator convenabil, ca o manieră de adaptare la modernitate și de „lărgire a curiozității fiecăruia“! [Fragment adăugat în ianuarie 1998: Iar „mediatorul“ special însărcinat să le răspundă cititorilor conștienți de ponderea din ce în ce mai mare a preocupărilor comerciale în alegerile redacționale, își va desfășura astfel în fiecare săptămână întreaga retorică pentru a încerca să convingă că poți fi judecător și parte repetând, neobosit, aceleași argumente tautologice. Acelora care, în legătură cu interviul luat de un scriitor oarecare unui cântăreț popular pe moarte[43], îi reproșează ziarului *Le Monde* că se îndreaptă spre „o formă de demagogie“, el nu știe să opună, în *Le Monde* din 18-19 ianuarie 1998, decât „voința de deschidere“ a ziarului său: „aceste subiecte, dar și altele, primesc, spune el, o largă acoperire pentru că aduc o lumină utilă asupra lumii care ne înconjoară și pentru că interesează, chiar pentru acest motiv, o mare parte a citito-

43 - Este vorba despre interviul luat de Daniel Rondeau lui Johnny Holliday, cântăreț foarte popular (N. ed. fr.).

rilor noștri"; celor care, în săptămâna următoare, condamnă reportajul complezent al unui intelectual-jurnalist despre situația din Algeria, trădare a tuturor idealurilor critice ale tradiției intelectualului, el le răspunde, în *Le Monde* din 25-26 ianuarie 1998, că jurnalistul nu trebuie să aleagă între intelectuali. Textele pe care le produce astfel, săptămână după săptămână, apărătorul liniei jurnalului, ales desigur pentru extrema sa prudență, sunt cea mai mare imprudență a acestui ziar: inconștientul cel mai profund al jurnalismului se dezvăluie aici puțin câte puțin, pe măsura sfidărilor lansate de cititori, într-un fel de lungă ședință hebdomadară de analiză.] Dublă conștiință, așadar, la profesioniștii dominanți, în *Nomenklatura* marilor jurnaliști legați prin interese comune și prin complicități de tot felul[44]. La jurnaliștii „de bază", cei care scriu reportaje la bucată, simpli ziariști plătiți după numărul de linii scrise, toți necunoscuții condamnați la nesiguranță care fac ceea ce este, în modul cel mai autentic, jurnalistic în jurnalism, luciditatea este evident mai mare și se exprimă adesea într-o manieră foarte directă. Printre altele, doar grație mărturiilor lor, putem accede la o anumită cunoaștere a lumii televiziunii[45].

Î. – *Analizați formarea a ceea ce se numește „câmp jurnalistic", dar punctul dumneavoastră de vedere este cel al „câmpului sociologic". Credeți că există o incompatibilitate între cele două câmpuri? Sociologia arată „adevărurile" iar mass-media „minciunile"?*

---

44 - Despre aceste complicități, vezi S. Halimi, *Les nouveaux chiens de garde*, Paris, Liber-Raisons d'agir, 1997.

45 - S-ar putea vedea, de exemplu, excelentele analize prezentate în A. Accardo, G. Abou, G. Balbastre, D. Marine, *Journalistes au quotidien. Outils pour une socioanalyse des pratiques journalistiques*, Bordeaux, Le Mascaret, 1995.

P.B. – Dumneavoastră introduceți o dihotomie foarte caracteristică viziunii jurnalistice, care – iată una din proprietățile sale cele mai tipice – este bucuros *maniheistă*. Se înțelege de la sine că se mai întâmplă ca jurnaliștii să spună adevărul, iar sociologii să mintă. Într-un câmp, există, prin definiție, de toate! Dar, desigur, în proporții diferite și cu probabilități diferite... Acestea fiind spuse, prima îndatorire a sociologului constă în a pulveriza această manieră de a pune întrebări. Și, în mica mea carte, eu spun de mai multe ori că sociologii le pot furniza jurnaliștilor lucizi și critici (există mulți dintre aceștia, dar nu se află în mod necesar în posturile de comandă ale televiziunilor, radiourilor și ale jurnalelor) o serie de instrumente de cunoaștere și de înțelegere, eventual chiar și de acțiune, care le-ar permite să muncească cu o oarecare eficacitate la stăpânirea forțelor economice și sociale care îi apasă, mai ales dacă se aliază cu cercetători în care văd adesea doar niște inamici. La ora actuală, mă străduiesc (mai ales prin revista internațională *Liber*) să creez asemenea conexiuni internaționale între jurnaliști și cercetători și să dezvolt forțele de *rezistență* împotriva forțelor opresive care apasă asupra jurnalismului și pe care jurnalismul le face să apese asupra întregii producții culturale și, prin aceasta, asupra întregii societăți.

Î. – *Televiziunea este identificată ca o forță de opresiune simbolică. Care este posibilitatea democratică a televiziunii și a mijloacelor de informare în masă?*

P.B. – Decalajul este imens între imaginea pe care responsabilii mijloacelor de informare în masă o au și o oferă despre aceste mijloace, și adevărul despre acțiunea și influența lor. Mijloacele de informare în masă sunt, în ansamblu, un factor de depolitizare care acționează, evident, cu prioritate asupra celor mai depoliti-

zate fracțiuni ale publicului, mai mult asupra femeilor decât asupra bărbaților, mai mult asupra celor mai puțin instruiți decât asupra celor mai instruiți, mai mult asupra săracilor decât asupra bogaților. Acest fapt poate să scandalizeze, dar este perfect cunoscut prin analiza statistică a probabilității de a formula un răspuns articulat la o întrebare politică sau de a se abține (dezvolt pe larg consecințele acestui fapt, mai ales în materie de politică, în ultima mea carte, *Méditations pascaliennes*). Televiziunea (mult mai mult decât ziarele) propune o viziune din ce în ce mai depolitizată, aseptizată, incoloră, a lumii și, din ce în ce mai mult, antrenează și ziarele în alunecarea ei spre demagogie și supunere la constrângerile comerciale. Afacerea Lady Diana este o ilustrare perfectă a tot ceea ce am spus în cartea mea, un fel de trecere la extreme. Avem de toate în același timp: faptul divers care creează diversiune; efectul teleton, adică apărarea benignă a cauzelor umanitare vagi și ecumenice și, mai ales, perfect apolitice. Ai sentimentul că, cu ocazia acestei afaceri care venea chiar după sărbătoarea papală a tineretului de la Paris și chiar după moartea Maicii Tereza, ultimele lacăte au căzut. (Maica Tereza care nu era, după câte știu, o progresistă în problema avorturilor și a eliberării femeilor, convenea de minune acestei lumi guvernate de bancheri fără stări sufletești, care nu văd nici un inconvenient în faptul că pioși apărători ai umanității vin să panseze rănile, inevitabile din punctul lor de vedere, la a căror deschidere au contribuit.) În acest fel, *la cincisprezece zile după accident*, *Le Monde* a putut să-și facă numărul pe baza evoluției anchetei în legătură cu acest accident, în timp ce, la jurnalul televizat, masacrele din Algeria și evoluția raporturilor Israel-Palestina se vedeau reduse la câteva minute în chip de încheiere. În treacăt fie spus, ziceați mai devreme: jurnaliștilor minciuna, sociologilor adevărul; în calitate de sociolog care cunoaște destul de

bine Algeria, pot să vă mărturisesc admirația mea pentru ziarul francez *La Croix*, care tocmai a întocmit un dosar extrem de precis, riguros și curajos, despre responsabilii reali ai masacrelor din Algeria. Întrebarea pe care mi-o pun – și până acum răspunsul este negativ – este de a ști dacă celelalte jurnale, și mai ales acelea care au o mare pretenție de seriozitate, vor prelua aceste analize...

Î. – *Folosindu-mă de celebra dihotomie propusă de Umberto Eco în anii '60, se poate spune că sunteți un „apocaliptic" împotriva „integraților"?*

P.B. – Se poate spune și așa. Există efectiv mulți „integrați". Iar forța noii ordini dominante constă în faptul că a știut să-și găsească mijloacele specifice de „integrare" (în anumite cazuri, am putea spune de cumpărare, în alte cazuri, de seducere) a unei fracțiuni din ce în ce mai mari de intelectuali, și asta în lumea întreagă. Acești „integrați" continuă adesea să considere că au rămas critici (sau, pur și simplu, de stânga), conform vechiului model. Și asta contribuie la conferirea unei foarte mari eficacități simbolice acțiunii lor în favoarea ralierii la ordinea stabilită.

Î. – *Care este opinia dumneavoastră despre rolul pe care l-au jucat mijloacele de informare în masă în afacerea Lady Di? Vă confirmă ipoteza despre funcționarea acestora?*

P.B. – Este o ilustrare perfectă, aproape nesperată în sensul cel mai rău cu putință, a celor prevăzute de mine. Familiile princiare și regale din Monaco, Anglia și din alte țări vor fi conservate ca un fel de rezervoare inepuizabile de subiecte pentru *soap operas* și *telenovelas*. În orice caz, este clar că marele *happening* pe care l-a prilejuit moartea prințesei Diana se înscrie perfect în seria de spectacole care fac deliciul micii burghezii din Anglia și de aiurea, mari comedii muzicale de tipul *Evita* sau *Jésus Christ*

superstar, născute din mariajul melodramei cu efectele speciale de înaltă tehnologie, foiletoane televizate înduioşătoare, filme sentimentale, romane de citit în tren, scoase în tiraje mari, muzică pop puţin cam facilă, emisiuni de divertisment zise familiale, pe scurt, toate aceste produse ale industriei culturale pe care o deversează cât e ziua de lungă televiziunile şi posturile de radio conformiste şi cinice şi care reunesc moralismul lacrimogen al Bisericilor şi conservatorismul estetic al divertismentului burghez.

Î. – *Care este rolul posibil al intelectualilor în lumea mediatizată?*
P.B. – Nu este sigur că pot să joace marele rol pozitiv, cel al profetului inspirat, pe care au tendinţa să şi-l atribuie uneori, în perioadele de euforie. Nu ar fi chiar aşa de rău dacă ar şti măcar să se abţină să intre în complicitate şi în colaborare cu forţele care ameninţă să distrugă înseşi bazele existenţei şi libertăţii lor, mai precis cu forţele pieţei. A fost nevoie de mai multe secole, aşa cum am demonstrat în cartea mea, *Les Règles de l'art*, pentru ca juriştii, artiştii, scriitorii, savanţii să-şi cucerească autonomia în raport cu puterile, politică, religioasă, economică, şi să poată să-şi impună propriile lor norme, valorile lor specifice, de adevăr mai ales, în propriul lor univers, în microcosmosul lor şi, uneori, cu un succes variabil, în lumea socială (cu Zola în timpul afacerii Dreyfus, Sartre şi cei 121 în timpul războiului din Algeria etc.). Aceste cuceriri ale libertăţii sunt pretutindeni ameninţate, şi nu numai de colonei, de dictatori şi de grupările mafiote; ameninţate de forţe mai insidioase, cele ale pieţei, dar transfigurate, reincarnate în imaginile capabile să-i seducă pe unii sau pe alţii: pentru unii, va fi imaginea economistului înarmat cu formalismul matematic, care descrie evoluţia economiei „mondializate" ca pe un destin; pentru alţii, imaginea starului internaţional de muzică rock, pop sau rap, care duce un stil de viaţă şic

și facil totodată (pentru prima oară în istorie, seducțiile snobismului s-au legat de practici și de produse tipice consumului de masă precum *jean*-șii, *tee-shirt*-ul și coca-cola); pentru încă o parte dintre ei, un „radicalism de campus", botezat postmodern, și capabil să-i seducă prin celebrarea fals revoluționară a amestecului culturilor etc. Dacă există un domeniu în care faimoasa „mondializare", pe care o folosesc toți intelectualii „integrați", este o realitate, acesta este chiar cel al producției culturale de masă, televiziunea (mă gândesc mai ales la acele *telenovelas* în care s-a specializat America Latină și care difuzează o viziune „ladyescă" a lumii), cinematograful și presa pentru marele public sau chiar, ceea ce este cu mult mai grav, „gândirea socială" pentru cotidiene și hebdomadare, cu temele sau cuvintele de circulație planetară cum sunt „sfârșitul istoriei", „postmodernismul" sau... „globalizarea". Artiștii, scriitorii și cercetătorii (mai ales sociologii) sunt în măsură și au datoria să combată efectele cele mai funeste pentru cultură și democrație ale acestei *„mondializari" a răului celui mai rău cu putință.*

Paris, septembrie 1997

Acești „responsabili" care ne declară iresponsabili*

Ne-am săturat de tergiversările și amânările tuturor acestor „responsabili" aleși de noi care ne declară „iresponsabili" atunci când le aducem aminte de promisiunile pe care ni le-au făcut. Ne-am săturat de rasismul de stat pe care îl autorizează. Chiar azi, unul dintre prietenii mei, francez de origine algeriană, îmi povestea ce a pățit fata lui, venită să se înscrie la facultate, și căreia o funcționară a Universității i-a cerut, în modul cel mai natural cu putință, să-și prezinte actele, pașaportul, doar auzindu-i numele cu rezonanță arabă. Ca să terminăm odată cu toate aceste vexațiuni și umiliri, de neconceput acum câțiva ani, trebuie să marcăm o ruptură clară față de o legislație ipocrită, care nu este decât o imensă concesie făcută xenofobiei Frontului Național. Să abrogăm legile Pasqua și, evident, Debré, dar mai ales să terminăm odată cu toate argumentele ipocrite ale tuturor politicienilor care, într-un moment în care se revine asupra compromisurilor birocrației franceze în exterminarea evreilor, le acordă practic licență tuturor celor care, în birocrație, sunt în măsură să-și exprime pulsiunile cele mai stupid xenofobe, precum acea funcționară de universitate pe care am amintit-o mai devreme. Nu servește la nimic să te angajezi în îndelungate discuții juridice asupra meritelor comparate ale legii cutare sau cutare. Pur și simplu trebuie abolită o lege care, prin

* Text publicat în *Les Inrockuptibles*, 8 octombrie 1997, în legătură cu proiectele de lege Guigou și Chevènement asupra naționalității franceze și asupra intrării și sejurului străinilor în Franța.

însăşi existenţa sa, legitimează practicile discriminatorii ale funcţionarilor, mici sau mari, contribuind la suspectarea globală a străinilor – şi nu contează, evident, cine sunt aceşti străini. Ce mai este un cetăţean care trebuie, clipă de clipă, să-şi dovedească cetăţenia? (Mulţi părinţi francezi de origine algeriană se întreabă ce prenume să le dea copiilor lor, ca să-i scutească mai târziu de tracasări. Iar funcţionara care o hărţuia pe fiica prietenului meu se mira că o cheamă Mélanie...)

Spun despre o lege că este rasistă atunci când aceasta autorizează un funcţionar oarecare să pună sub semnul întrebării cetăţenia unui cetăţean doar la simpla vedere a chipului sau a numelui său de familie, cum se întâmplă, în prezent, de o mie de ori pe zi. Este regretabil că nu există, în guvernul extrem de amabil care ne-a fost oferit de domnul Jospin, un singur purtător al unui stigmat oarecare dintre cele desemnate arbitrariului ireproşabil al funcţionarilor Statului francez, pentru a-i reaminti domnului Chevènement distincţia dintre drept şi moravuri, şi că există dispoziţii legale care autorizează cele mai nocive moravuri. Ofer toate acestea spre reflecţie tuturor acelora care, tăcuţi sau indiferenţi astăzi, vor ajunge, în treizeci de ani, să-şi exprime „pocăinţa“[46], într-o vreme când tinerii francezi de origine algeriană se vor numi Kelkal[47].

Paris, octombrie 1997

46 - Episcopii francezi şi-au exprimat colectiv „pocăinţa" în legătură cu atitudinea episcopatului în timpul ocupaţiei germane (N. ed. fr.).
47 - Kelkal este numele tânărului algerian, membru al unei reţele teroriste, care a fost ucis de poliţie (N. ed. fr.).

Precaritatea este astăzi pretutindeni*

Munca de reflexie colectivă care s-a depus aici timp de două zile este cu totul originală pentru că a asociat oameni care nu au deloc ocazia să se întâlnească și să se confrunte, responsabili administrativi și politici, sindicaliști, cercetători în economie și sociologie, muncitori, adesea precari, și șomeri. Aș vrea să reamintesc unele dintre problemele care au fost discutate. Prima, care este exclusă, în mod tacit, din reuniunile savante: ce reiese, în definitiv, din toate aceste dezbateri sau, mai brutal spus, la ce servesc toate aceste discuții intelectuale? În mod paradoxal, cercetătorii sunt cei mai neliniștiți de această întrebare sau cei pe care această întrebare îi neliniștește cel mai mult (mă gândesc mai ales la economiștii prezenți aici, așadar puțin reprezentativi pentru o profesie în care sunt foarte rari aceia neliniștiți de realitatea socială sau pur și simplu de realitate) și care văd cum această întrebare li se pune în mod direct (și, desigur, este foarte bine că se întâmplă așa). Brutală și naivă totodată, ea le reamintește cercetătorilor responsabilitățile lor care pot fi foarte mari, cel puțin atunci când, prin liniștea sau complicitatea lor activă, aceștia contribuie la menținerea ordinii simbolice care este condiția funcționării ordinii economice.

---

* Intervenție rostită în cursul Întâlnirilor europene împotriva nesiguranței (Rencontres européenes contre la précarité), Grenoble, 12-13 decembrie 1997.

S-a văzut clar că precaritatea este astăzi pretutindeni. În sectorul privat, dar şi în sectorul public, care a multiplicat poziţiile temporare şi interimare, în întreprinderile industriale, dar şi în instituţiile de producţie şi difuzare culturală, educaţie, jurnalism, mijloace de informare în masă etc., domenii în care produce mereu o serie de efecte aproape identice şi care devin deosebit de vizibile în cazul extrem al şomerilor: destructurarea existenţei, privată, printre altele, de structurile sale temporale, şi degradarea totală a raportului cu lumea, cu timpul, cu spaţiul, cea de-a doua decurgând din prima. Precaritatea îi afectează profund pe cel sau pe cea care o suportă: prin transformarea viitorului pur şi simplu într-un viitor nesigur, ea interzice orice anticipare raţională şi, mai ales, acest minim de credinţă şi de speranţă în viitor, pe care trebuie să o ai ca să te revolţi, mai ales într-un mod colectiv, împotriva prezentului, chiar şi a celui mai intolerabil.

Acestor efecte pe care le are precaritatea asupra acelora pe care îi afectează în mod direct li se adaugă efectele asupra tuturor celorlalţi, pe care, în aparenţă, îi cruţă. Nu poate fi niciodată uitată; este prezentă, în orice clipă, în toate minţile (fac excepţie, fără îndoială, cele ale economiştilor liberali, poate pentru că, aşa cum remarca unul dintre adversarii lor teoretici, ei beneficiază de acest tip de protecţionism pe care îl reprezintă *feuda*, poziţie de titular care îi smulge din braţele nesiguranţei...). Ea bântuie conştiinţele şi inconştienturile. Existenţa unei importante arme de rezervă, care, din păcate, nu mai poate fi găsită, din cauza supraproducţiei de diplome, la cele mai joase niveluri ale competenţei şi calificării tehnice, contribuie la crearea, în sufletul fiecărui muncitor, a sentimentului că nimic nu este de neînlocuit şi că munca sa, slujba sa sunt, într-un anumit fel, un privilegiu, şi anume unul fragil şi

amenințat (acesta este, de altfel, primul lucru pe care i-l reamintesc, la prima greșeală involuntară, cei care l-au angajat și, la prima grevă, jurnaliștii și comentatorii de tot soiul). Nesiguranța obiectivă creează o nesiguranță subiectivă generalizată care afectează, astăzi, în inima unei economii supradezvoltate, ansamblul muncitorilor și chiar și pe aceia care nu sunt sau nu sunt încă în mod direct lezați. Acest tip de „mentalitate colectivă" (folosesc această expresie, deși nu-mi place în mod deosebit, ca să mă fac înțeles), comună întregii epoci, se află la originea demoralizării și demobilizării pe care le putem observa (așa cum am făcut eu în anii '60, în Algeria) în țările subdezvoltate, lovite de impozitele pe nonmuncă sau submuncă foarte ridicate, și bântuite în permanență de spectrul șomajului.

Din cauza faptului că sunt loviți în capacitatea lor de a se proiecta în viitor – care este condiția tuturor conduitelor numite raționale, începând cu calculul economic sau, într-o altă ordine, total diferită, cu organizarea politică –, șomerii și muncitorii precari nu pot fi mobilizați. În mod paradoxal, așa cum am demonstrat în *Travail et travailleurs en Algérie*[48], cea mai veche carte a mea și, poate, cea mai actuală, pentru conceperea unui proiect revoluționar, adică a unei ambiții raționale de transformare a prezentului prin referire la un viitor proiectat, este necesară existența unei minime puteri asupra prezentului. Spre deosebire de subproletariat, proletariatul are acest minim de asigurări prezente, de securitate, care este necesar pentru conceperea ambiției de a schimba prezentul în funcție de viitorul scontat. Dar, în treacăt fie spus, proletariatul tot mai are ceva de apărat, ceva de pierdut: propria

48 - P. Bourdieu, *Travail et travailleurs en Algérie*, Paris-Haga, Mouton, 1963 (în colaborare cu A. Darbel, J.-P. Rivet, C. Seibel); *Algérie 60. Structures économiques et structures temporelles*, Paris, Éd. de Minuit, 1977.

slujbă, aşa epuizantă şi prost plătită cum este, iar unele dintre comportamentele sale, descrise uneori ca fiind prea prudente sau chiar conservatoare, îşi află cauza în frica de a nu cădea şi mai jos, de a coborî din nou în subproletariat.

Atunci când şomajul, cum se întâmplă azi în câteva ţări europene, ajunge la taxe foarte ridicate şi când precaritatea afectează o parte foarte importantă a populaţiei, pe muncitori, slujbaşii din comerţ şi industrie, dar şi pe jurnalişti, cadre didactice, studenţi, munca devine o raritate, dezirabilă cu orice preţ, care îi lasă pe muncitori la mila celor care îi angajează, iar aceştia din urmă, aşa cum putem vedea zi de zi, uzează şi abuzează de puterea care le este astfel dată. Concurenţa pentru muncă este dublată de o concurenţă în cadrul muncii, ea însăşi o formă de concurenţă pentru muncă, care trebuie păstrată, cu orice preţ, împotriva şantajului legat de concediere. Această concurenţă, uneori la fel de sălbatică precum aceea care există între întreprinderi, este la originea unei veritabile lupte a tuturor împotriva tuturor, distrugând toate valorile de umanitate şi de solidaritate şi, uneori, la originea unei violenţe non-verbale. Cei care deplâng cinismul care îi caracterizează, după părerea lor, pe bărbaţii şi femeile timpurilor noastre, nu ar trebui să uite să raporteze acest cinism la condiţiile economice şi sociale care îl favorizează sau chiar îl cer şi îl recompensează.

Astfel, precaritatea acţionează în mod direct asupra acelora pe care îi atinge (şi pe care îi face incapabili de mobilizare) şi în mod indirect asupra tuturor celorlalţi, prin teama pe care o suscită şi pe care, metodic, o exploatează strategiile de *precarizare*, ca şi introducerea faimoasei „flexibilităţi" – despre care se va înţelege că se inspiră tot atât de mult din realităţi politice, cât şi economice. Începem ast-

fel să bănuim că precaritatea este nu produsul unei *fatalități economice*, identificată cu faimoasa „mondializare", ci al unei *voințe politice*. Întreprinderea „flexibilă" exploatează, dintr-un anumit punct de vedere, în mod deliberat o situație de nesiguranță la a cărei întărire contribuie: ea încearcă să scadă prețurile, dar și să facă posibilă această scădere punându-l pe muncitor în pericolul permanent de a-și pierde serviciul. Întregul univers al producției materiale și culturale, publice și private, este astfel antrenat într-un vast proces de precarizare, însoțit de exemplu, de *deteritorializarea* întreprinderii: legată până acum de un Stat-națiune sau de un loc (Detroit sau Torino pentru automobile), aceasta tinde din ce în ce mai mult să se disocieze, prin ceea ce se numește „întreprinderea-rețea" care se realizează la scara unui continent sau a întregii planete, conectând segmente de producție, cunoștințe tehnologice, rețele de comunicație, trasee de formare dispersate în locuri foarte îndepărtate.

Prin facilitarea sau organizarea mobilizării capitalului și prin „delocalizarea" spre țările cu salariile cele mai mici, unde costul muncii este mai scăzut, a fost favorizată extinderea concurenței printre muncitori la scara întregii lumi. Întreprinderea națională (chiar naționalizată), al cărei teritoriu de concurență era legat, cu mai multă sau mai puțină strictețe, de teritoriul național, și care mergea să cucerească piețe în străinătate, a fost înlocuită de întreprinderea multinațională care își pune muncitorii în concurență nu doar cu compatrioții lor sau, cum ar vrea să ne facă să credem demagogii, cu străinii implantați pe teritoriul național – care, evident, sunt de fapt primele victime ale precarizării –, ci cu muncitorii de la celălalt capăt al lumii, care sunt constrânși să accepte salarii de mizerie.

Precaritatea se înscrie într-o *modalitate de dominare* de un tip nou, fondată pe instituirea unei stări generalizate și permanente de nesiguranță care vizează să-i constrângă pe muncitori la supunere, la acceptarea exploatării. Pentru a caracteriza această lume de dominație care, deși prin efectele sale seamănă foarte mult cu capitalismul sălbatic al începuturilor, este pur și simplu fără precedent, cineva a propus aici conceptul, pertinent și totodată foarte expresiv, de *flexploatare*[49]. Acest cuvânt evocă chiar această gestiune rațională a insecurității, care, prin instaurarea – mai ales prin intermediul manipulării concertate a spațiului de producție – concurenței dintre muncitorii din țările cu achizițiile sociale cele mai importante, cu cele mai bine organizate rezistențe sindicale – tot atâtea trăsături legate de un teritoriu și o istorie naționale –, și muncitorii din țările mai puțin avansate din punct de vedere social, sfărâmă rezistențele și obține ascultarea și supunerea, prin mecanisme în aparență naturale, care se justifică astfel pe ele însele. Aceste dispozitive supuse pe care le produce precaritatea sunt condiția unei exploatări din ce în ce mai „reușite", întemeiate pe diviziunea dintre cei care, din ce în ce mai numeroși, nu muncesc și cei care, din ce în ce mai puțin numeroși, muncesc, dar muncesc din ce în ce mai mult. Mi se pare, așadar, că ceea ce este prezentat ca un regim economic regizat de legile inflexibile ale unui tip de natură socială este în realitate un *regim politic* care nu poate fi instaurat decât cu complicitatea activă sau pasivă a puterilor propriu-zis politice.

---

49 - În limba franceză *flexploitation*, cuvânt format prin compunerea a doi termeni: *flexibilisation* (flexibilizare) și *exploitation* (exploatare), acestea fiind cele două caracteristici – în opinia autorului – ale noii lumi moderne (N. tr.).

Împotriva acestui regim politic, lupta politică este posibilă. La început, ea își poate oferi ca scop, asemenea acțiunii caritabile sau caritabilo-militante, să încurajeze victimele exploatării, pe toți acei precari actuali și potențiali, să lucreze în comun împotriva efectelor distructive ale precarității (ajutându-i să trăiască, să „susțină“ și să se susțină, să-și salveze demnitatea, să reziste la destructurare, la degradarea propriei imagini, la alienare), și mai ales să se mobilizeze, la *scară internațională*, adică chiar la nivelul la care se exercită efectele politicii de precarizare, pentru combaterea acestei politici și pentru neutralizarea concurenței pe care aceasta vizează să o instaureze printre muncitorii din diferite țări. Dar ea poate de asemenea să încerce să-i smulgă pe muncitori din logica luptelor trecute care, întemeiate pe revendicarea muncii sau a unei mai bune remunerări a acesteia, îi închid în muncă și în exploatarea (sau *flexploatarea*) pe care aceasta o autorizează. Și toate acestea s-ar putea realiza printr-o redistribuire a muncii (printr-o mare reducere a duratei hebdomadare a muncii la scară europeană), redistribuire inseparabilă de o redefinire a distribuirii între timpul de producție și timpul de reproducție, timpul pentru odihnă și timpul liber.

Revoluție care ar trebui să înceapă prin abandonarea viziunii înguste, ponderatoare și individualiste, care reduce agenții la niște calculatoare ocupate cu rezolvarea unor probleme, mai precis ale unor probleme strict economice, în sensul cel mai îngust al termenului. Pentru ca sistemul economic să funcționeze, trebuie ca muncitorii să includă în cadrul acestuia propriile lor condiții de producție și de reproducție, dar și condițiile funcționării sistemului economic însuși, începând cu încrederea lor în întreprindere, în muncă, în necesitatea muncii etc. Atâtea lucruri pe care economiștii ortodocși le elimină *a priori* din contabilitatea

lor abstractă şi mutilată, lăsând, în mod tacit, responsabilitatea producţiei şi a reproducţiei tuturor condiţiilor economice şi sociale ascunse ale funcţionării economiei cunoscute de ei, pe seama indivizilor sau, paradoxal, pe seama Statului, a cărui distrugere, de altfel, o predică.

Grenoble, decembrie 1997

Mişcarea şomerilor, un miracol social*

Această mişcare a şomerilor este un eveniment unic, extraordinar. Contrar celor afirmate şi răsafirmate de-a lungul jurnalelor scrise şi vorbite, această *excepţie franceză* este un lucru cu care ne putem mândri. Într-adevăr, toate lucrările ştiinţifice au demonstrat că şomajul îi distruge pe cei pe care îi loveşte, că le nimiceşte mijloacele de apărare şi dispozitivele subversive. Dacă acest tip de fatalitate a putut fi dejucată, faptul s-a datorat muncii neobosite a unor indivizi şi a unor asociaţii care au încurajat, susţinut, organizat mişcarea. Şi nu mă pot împiedica să consider extraordinar faptul că unii dintre responsabilii politici de stânga şi unii sindicalişti denunţă manipularea (regăsind discursul patronal al începuturilor împotriva sindicatelor care se năşteau) acolo unde ar fi trebuit să recunoască virtuţile muncii militante fără de care, cum bine se ştie, n-ar fi existat niciodată ceva asemănător unei mişcări sociale. În ceea ce mă priveşte, ţin să-mi exprim admiraţia şi mulţumirea – cu atât mai depline cu cât acţiunea lor mi s-a părut adesea ca fiind desperată – pentru toţi aceia care , în sindicatele şi în asociaţiile strânse în jurul Stărilor generale pentru mişcarea socială, au făcut posibilă existenţa unui *miracol social* ale cărui virtuţi şi binefaceri nu le vom descoperi aşa de repede.

Prima cucerire a acestei mişcări este mişcarea însăşi, chiar existenţa ei: ea îi smulge pe şomeri şi, împreună cu ei,

* Intervenţie rostită în ziua de 17 ianuarie 1998, în timpul ocupării Şcolii Normale Superioare de către şomeri.

pe toți muncitorii precari, al căror număr crește de la o zi la alta, din invizibilitate, izolare și din tăcere, pe scurt din nonexistență. Ieșind din nou la lumină, șomerii îi readuc la existență și la o anumită mândrie pe toți bărbații și pe toate femeile pe care, ca și pe ei, lipsa unui loc de muncă îi aruncă de obicei în uitare și rușine. Dar ei reamintesc mai ales că unul dintre fundamentele ordinii economice și sociale este șomajul de masă și amenințarea pe care acesta o exercită asupra tuturor acelora care mai au încă unde munci. Departe de a se închide într-o mișcare egoistă, ei afirmă că, deși există, fără îndoială, șomeri și șomeri, diferențele dintre RMI[50]-iști, șomerii aflați la sfârșitul perioadei de ajutor social sau cei cu o alocație specifică de solidaritate[51] nu sunt în mod radical diferite de cele care îi separă pe șomeri de toți muncitorii precari. Realitate fundamentală pe care riscăm să o uităm și să o facem uitată, punând accentul în exclusivitate pe revendicările „categoriale" (dacă putem spune așa!) ale șomerilor, capabile să îi separe de muncitori și, mai ales, de cei mai precari dintre ei, aceia care se pot simți uitați.

Mai mult, șomajul și șomerul sunt o obsesie a muncii și a muncitorului. Temporari, suspendați, suplinitori, intermitenți, deținătorii unor contracte cu durată determinată, interimari ai industriei, ai comerțului, ai educației, ai teatrului sau ai cinematografului, chiar dacă diferențe imense pot să îi separe de șomeri și chiar și între ei înșiși, trăiesc cu frica șomajului și, adesea, sub amenințarea șantajului exercitat asupra lor datorită acestuia. Precaritatea face

50 - RMI (Revenu Minim d'Insertion); RMI-iștii sunt acele persoane defavorizate (săraci, marginalizați social etc.) care au beneficiat de acest ajutor (creat în timpul guvernării Mittérand). Deși, inițial, numărul lor se ridica la aproximativ o jumătate de milion, doar o parte dintre ei au fost integrați (integrarea fiind un concept similar celui de „inserțiune") din cauza unor seturi de condiții pentru acordare (N. tr.).

51 - Tip de ajutor de șomaj, acordat șomerilor pe termen lung (N. tr.)

posibile noi strategii de dominare şi exploatare, întemeiate pe şantajul concedierii care se exercită în zilele noastre la toate nivelurile ierarhice, în întreprinderile private şi chiar publice, şi care face ca asupra ansamblului lumii muncii şi mai ales în întreprinderile de producţie culturală să apese o cenzură strivitoare, care interzice mobilizarea şi revendicarea. Degradarea generalizată a condiţiilor de muncă a devenit posibilă prin sau a fost chiar favorizată de şomaj şi atâţia francezi se simt sau se declară solidari cu o luptă cum este cea a şomerilor tocmai pentru că ei cunosc, în mod confuz, acest lucru. Iată de ce putem spune, fără să ne jucăm cu cuvintele, că mobilizarea celor a căror existenţă constituie, fără îndoială, factorul principal al demobilizării este cea mai extraordinară încurajare adresată mobilizării, rupturii cu fatalismul politic.

Mişcarea şomerilor francezi constituie, de asemenea, şi un apel către toţi şomerii şi muncitorii precari din întreaga Europă: o nouă idee subversivă a apărut şi ea poate deveni un instrument de luptă de care se poate folosi orice mişcare naţională. Şomerii le reamintesc muncitorilor că se află de aceeaşi parte a baricadei; că şomerii a căror existenţă apasă atât de mult asupra lor şi a condiţiilor lor de muncă sunt rezultatul unei politici; că o mobilizare capabilă să depăşească frontierele – care îi separă, în cadrul fiecărei ţări, pe cei care muncesc de cei care nu muncesc şi, pe de altă parte, acelea care separă ansamblul celor care muncesc şi al celor care nu muncesc din aceeaşi ţară de cei care muncesc şi cei care nu muncesc din alte ţări – ar putea să contracareze politica ce face astfel încât cei care nu muncesc să poată să-i condamne la tăcere şi la resemnare pe aceia care au „privilegiul" incert de a avea un loc de muncă mai mult sau mai puţin precar.

Paris, ianuarie 1998

Intelectualul negativ*

Toți aceia care au fost aici, zi de zi, de-a lungul anilor, pentru a-i primi pe refugiații algerieni, pentru a-i asculta, pentru a-i ajuta să-și redacteze așa-numitele *curriculum vitae* și să reușească în demersurile lor la ministere, pentru a-i însoți prin tribunale, a le scrie scrisorile către instanțele administrative, pentru a merge în delegație pe lângă autoritățile responsabile, pentru a solicita vize, autorizații, permise de ședere, care s-au mobilizat, încă din iunie 1993, de la primele asasinate, nu numai pentru a aduce ajutoare și protecție pe cât era posibil, ci și pentru a încerca să se informeze și să informeze, să înțeleagă și să-i facă și pe alții să înțeleagă o realitate complexă, și care s-au luptat, fără încetare, prin intervenții publice, prin conferințe de presă, articole în jurnale, pentru a smulge criza algeriană din viziunile unilaterale, toți acești intelectuali, din toate țările, care s-au unit pentru a combate indiferența sau xenofobia, pentru a chema la respectul față de complexitatea lumii descâlcind confuziile, întreținute deliberat de anumite persoane, au descoperit brusc că toate eforturile lor ar putea fi distruse, nimicite în doi timpi și trei mișcări.

Două articole[52] scrise în timpul unei călătorii sub escortă, programată, balizată, supravegheată de autoritățile sau armata algeriană și care vor fi publicate în cel mai mare cotidian francez, deși sunt burdușite de platitudini și de erori și în întregime orientate spre o concluzie simplistă, numai bună să dea satisfacție înduioșării superficiale și urii

* Acest text, scris în ianuarie 1998, a rămas inedit.

52 - Este vorba despre două articole ale lui Bernard-Henry Lévy, apărute în *Le Monde* (N. ed. fr.).

rasiste, mascate în indignare umanistă. Un miting unanimist care regrupează toată scursura intelighenției mediatice și a oamenilor politici, începând cu cel liberal integrist până la ecologistul oportunist, și trecând prin *la passionaria* „eradicatorilor". O emisiune televizată, perfect unilaterală sub aparențele de neutralitate. Iar zarurile sunt aruncate. Un alt joc poate să înceapă. Intelectualul negativ și-a îndeplinit misiunea: cine oare va mai dori să se declare solidar cu strangulatorii, violatorii și asasinii – mai ales atunci când este vorba despre oameni care sunt denumiți, fără nici un alt argument istoric, „nebunii Islamului", acoperiți sub numele rușinos de islamism, concentrat al tuturor fanatismelor orientale, numai bun ca să ofere disprețului rasist alibiul indiscutabil al legitimității etice și laice?

Nu este nevoie să fii cine știe ce mare intelectual ca să pui problema în termeni atât de caricaturali. Și totuși, doar atâta i-a ajuns celui care este responsabil de această operațiune a unei josnice poliții simbolice – antiteză absolută a tot ceea ce definește intelectualul, libertatea față de puteri, critica ideilor primite, demolarea alternativelor simpliste, restituirea complexității problemelor – spre a fi consacrat de către jurnaliști drept un intelectual de marcă.

Și totuși, cunosc tot soiul de oameni care, deși știu foarte bine toate acestea, din cauză că s-au lovit de o mie de ori de asemenea forțe, vor reîncepe, fiecare în mediul său și cu mijloacele sale, să întreprindă o serie de acțiuni – aflate mereu sub amenințarea unei distrugeri printr-o dare de seamă distrată, lejeră sau răuvoitoare sau a unei recuperări, în caz de reușită, făcute de oportuniștii și convertiții celui de-al doisprezecelea ceas –, care se vor încăpățâna să scrie o serie de drepturi la replică, refutări sau dezmințiri menite să fie acoperite de valul neîntrerupt al pălăvrăgelii media-

tice, convinși fiind că, așa cum a demonstrat-o mișcarea șomerilor, rezultat al unei munci obscure și atât de disperate încât uneori apărea ca un fel de artă pentru artă a politicii, se poate ca, în decursul timpului, să faci să înainteze un pic, și fără întoarcere, stânca lui Sisif.

Pentru că, în acest timp, „responsabili" politici, abili în neutralizarea mișcărilor sociale care au contribuit la aducerea lor la putere, continuă să lase milioane de „nelegitimabili" în așteptare sau să-i expulzeze fără menajamente înapoi, în țara de unde au fugit și care poate fi Algeria.

Paris, ianuarie 1998

Neoliberalismul, o utopie (în curs de realizare) a unei exploatări fără limite

Este într-adevăr lumea economică, așa cum o vrea discursul dominant, o ordine pură și perfectă, care-și derulează implacabil logica consecințelor sale economice previzibile și care, cu promptitudine, reprimă toate lipsurile printr-o serie de mecanisme pe care le aplică fie în mod automat, fie, în cazuri excepționale, prin intermediul brațului său înarmat, FMI-ul sau OCDE-ul, și prin politicile drastice pe care le impun aceste organisme, scăderea costului mâinii de lucru, reducerea cheltuielilor publice și flexibilizarea muncii? Și dacă neoliberalismul, convertit astfel în *program politic*, n-ar fi, în realitate, decât punerea în practică a unei utopii, dar o utopie care, cu ajutorul teoriei economice din care se reclamă, ajunge să se considere a fi descrierea științifică a realului?

Această teorie tutelară este o pură ficțiune matematică, întemeiată, încă de la început, pe o formidabilă abstractizare (care nu se reduce, cum vor să creadă economiștii apărători ai dreptului la abstractizare – element constitutiv inevitabil, într-adevăr, al oricărui proiect științific – la construirea unui obiect ca o cuprindere deliberat selectivă a realului): aceea care, în numele unei concepții pe cât de înguste, pe atât de stricte a raționalității identificate cu raționalitatea individuală, constă în punerea între paranteze a condițiilor economice și sociale ale dispozițiilor raționale (și mai ales a aptitudinii de calcul aplicate faptelor eco-

nomice, care stă la baza viziunii neoliberale) şi ale structurilor economice şi sociale care sunt condiţia aplicării lor, sau, mai precis, ale producţiei şi reproducţiei acestor dispoziţii şi ale acestor structuri. Este de ajuns să te gândeşti, pentru a înţelege importanţa omisiunii, doar la sistemul de învăţământ care nu este niciodată luat în calcul *aşa cum este* într-o vreme în care joacă un rol determinant atât în producerea de bunuri şi de servicii, cât şi în producerea producătorilor. Din acest tip de păcat originar, înscris în mitul walrasian al „teoriei pure", decurg toate golurile şi toate goliciunile disciplinei economice şi obstinaţia fatală cu care se agaţă de opoziţia arbitrară pe care o generează doar prin existenţa sa, opoziţie între logica propriu-zis economică, întemeiată pe concurenţă şi aducătoare de eficacitate, şi logica socială, supusă regulii echităţii.

Acestea fiind spuse, această „teorie" desocializată şi dezistoricizată încă de la început are astăzi, mai mult decât oricând, mijloacele de *a se adeveri*, fiind verificabilă în mod empiric. Într-adevăr, discursul neoliberal nu mai este un discurs ca toate celelalte. În maniera discursului psihiatric dintr-un azil, conform părerii lui Erving Goffman, acesta este un „discurs tare", care este atât de tare şi de dificil de combătut doar pentru că de partea lui se află toate forţele unei lumi de raporturi de forţe, lume la a cărei construire contribuie, mai ales prin orientarea opţiunilor economice ale acelora care domină raporturile economice, adăugându-şi astfel propria sa forţă, specific simbolică, la aceste raporturi de forţă[53]. În numele acestui program ştiinţific de cunoaştere convertit într-un program politic de acţiune se realizează o imensă *lucrare politică* (negată, deoarece este, în aparenţă, pur negativă) care

53 - E. Goffman, *Asiles. Études sur la condition sociale des malades mentaux*, Paris, Éd. de Minuit, 1968.

vizează crearea condițiilor de realizare și de funcționare ale „teoriei“; un *program de distrugere metodică a colectivelor* (economia neoclasică nedorind să recunoască decât indivizii, fie că este vorba de întreprinderi, sindicate sau familii).

Mișcarea – care a devenit posibilă prin politica de dereglementare financiară – către utopia neoliberală a unei piețe pure și perfecte se realizează prin intermediul acțiunii transformatoare și, trebuie să o spunem, *distructive*, a tuturor măsurilor politice (dintre care cea mai recentă este AMI, Accord multilatéral sur l'investissement – Acord multilateral asupra investițiilor –, al cărei scop este acela de a proteja întreprinderile străine și investițiile lor împotriva Statelor naționale) care vizează *punerea sub semnul întrebării a tuturor structurilor colective* capabile să se opună logicii pieței pure: *națiunea*, a cărei capacitate de acțiune scade neîncetat; *grupurile de muncă*, de exemplu prin intermediul individualizării salariilor și a carierelor în funcție de competențele individuale și prin atomizarea, care rezultă de aici, a muncitorilor; *colectivele de apărare* a drepturilor muncitorilor, sindicatelor, asociațiilor, cooperativelor; *familia* chiar, care, prin constituirea unor piețe în funcție de categoriile de vârstă, pierde o parte din controlul său asupra consumului. Extrăgându-și forța socială din forța politico-economică a tuturor oamenilor cărora le reprezintă interesele – acționari, operatori financiari, industriași, oameni politici conservatori sau socio-democrați convertiți la liniștitoarele dezertări ale interesului, înalți funcționari ai finanțelor, cu atât mai înverșunați în impunerea unei politici care predică propria lor dispariție cu cât, spre deosebire de cadrele din întreprinderi, nu riscă absolut deloc să plătească eventualele consecințe ale acesteia –, programul neoliberal tinde la nivel global să favorizeze ruptura dintre economie și realitățile sociale și să construiască astfel, în

realitate, un sistem economic în conformitate cu descrierea teoretică, adică un fel de maşină logică ce se prezintă ca un lanţ de constrângeri asupra agenţilor economici.

Mondializarea pieţelor financiare, la care se adaugă progresul tehnicilor de informare, asigură o mobilitate fără precedent a capitalurilor şi le oferă investitorilor (sau acţionarilor) preocupaţi de interesele lor imediate, adică de rentabilitatea pe termen scurt a investiţiilor lor, posibilitatea de a compara în orice clipă rentabilitatea celor mai mari întreprinderi şi, în consecinţă, de a sancţiona relativele eşecuri. Întreprinderile însele, aflate sub o asemenea ameninţare permanentă, trebuie să se adapteze din ce în ce mai repede la exigenţele pieţelor; aceasta cu riscul de „a pierde, cum se spune, încrederea pieţelor" şi, totodată, sprijinul acţionarilor care, preocupaţi de obţinerea unei rentabilităţi pe termen scurt, sunt din ce în ce mai capabili să-şi impună voinţa în faţa *managerilor*, să le fixeze acestora norme, prin intermediul direcţiilor financiare, şi să le orienteze politica în materie de angajări, posturi şi salarii. Astfel se instaurează domnia absolută a flexibilităţii, prin recrutările contractuale pe durată determinată sau prin interimate şi „planurile sociale" repetitive, şi instituţionalizarea, în însuşi cadrul întreprinderii, a concurenţei între filiale autonome, între echipe, constrânse astfel la polivalenţă şi, în fine, între indivizi, prin intermediul *individualizării* relaţiei salariale: fixarea unor obiective individuale; instaurarea întâlnirilor individuale de evaluare; măriri individuale ale salariilor sau acordare de prime în funcţie de competenţă şi merite individuale; cariere individualizate; strategii de „responsabilizare", ce tind să asigure autoexploatarea anumitor cadre care, deşi sunt nişte simpli salariaţi inseraţi într-o puternică ierarhie, sunt în acelaşi timp considerate răspunzătoare de vânzările lor, de pro-

dusele lor, de sucursala lor, de magazinul lor etc., conform modelului „independenților"; exigență a „autocontrolului" care lărgește „implicarea" salariaților, conform tehnicilor „managementului participativ", cu mult dincolo de îndatoririle acestora; tot atâtea tehnici de subjugare rațională care, în timp ce impun suprainvestirea în muncă – fapt care se întâmplă nu numai în cazul posturilor de răspundere – și munca în regim de urgență, concură totodată la slăbirea sau abolirea reperelor și solidarităților colective[54].

Instituirea practică a unei lumi darwiniste, care-și găsește resorturile adeziunii la îndatorire și întreprindere în insecuritate, suferință și *stres*[55], nu ar putea desigur să reușească într-atât de temeinic dacă nu ar beneficia de complicitatea *prezențelor precarizate* produse de insecuritate și existența, la toate nivelurile ierarhice și chiar printre cele mai înalte, printre cadre mai ales, ale unei *armate de rezervă de mână de lucru docilizată de precarizare* și de amenințarea permanentă a șomajului. Fundamentul ultim al acestei ordini economice aflate sub semnul invocării libertății indivizilor este, în realitate, *violența structurală* a șomajului, a precarității și a *fricii* pe care le inspiră amenințarea concedierilor: condiția funcționării „armonioase" a modelului microeconomic individualist și principiul „motivației" individuale a muncii rezidă, în ultimă analiză, într-un fenomen de masă, și anume existența armatei de rezervă a șomerilor. Armată care, de altfel, nu formează un tot, deoarece șomajul

54 - Ne-am putea referi, în privința acestor lucruri, la cele două numere ale publicației *Actes de la recherche en sciences sociales*, consacrate temei „Nouvelles formes de domination dans le travail" (1 și 2), 114, septembrie 1996 și 115, decembrie 1996, și mai ales la introducerea lui Gabrielle Balazs și Michel Pialoux, „Crise du travail et crise du politique", 114, pp. 3-4.

55 - C. Dejours, *Souffrance en France., La banalisation de l'injustice sociale*, Paris, Éd. du Seuil, 1997.

izolează, atomizează, individualizează, demobilizează, desolidarizează.

Această violență structurală apasă de asemenea asupra a ceea ce numim contractul de muncă (în mod savant raționalizat și de-realizat prin „teoria contractelor"). Discursul de întreprindere nu a vorbit niciodată atât de mult despre încredere, cooperare, loialitate și cultură de întreprindere ca într-o epocă în care adeziunea de fiecare clipă este obținută prin determinarea dispariției oricăror garanții temporale (cele trei pătrimi ale recentelor angajări sunt pe durată determinată, procentul de slujbe precare crește neîncetat, concedierea individuală tinde să nu mai fie supusă nici unei restricții). Adeziune care, de altfel, nu poate fi decât nesigură și ambiguă, pentru că precaritatea, teama de concediere, așa-numitul *downsizing* pot, ca și șomajul, să dea naștere angoasei, demoralizării sau conformismului (tot atâtea tare pe care literatura administrativă le constată și le deplânge). În această lume lipsită de inerție, de un principiu imanent de continuitate, cei dominați se află în poziția creaturilor dintr-un univers cartezian: sunt lăsați la mila unei decizii arbitrare a unei puteri responsabile de „crearea neîntreruptă" a existenței lor – așa cum o atestă și o reamintește amenințarea cu închiderea uzinei, cu încetarea investițiilor și cu mutarea acesteia.

Sentimentul profund de insecuritate și de incertitudine în privința viitorului și a propriei persoane, care îi lovește pe toți muncitorii astfel precarizați, își datorează coloratura specifică faptului că principiul divizării celor care sunt aruncați în armata de rezervă și cei care muncesc pare să rezide în *competența garantată de școală*, competență aflată, de asemenea, la originea diviziunilor din cadrul întreprinderii „tehnicizate", dintre cadre sau „tehnicieni" și simplii muncitori sau așa-numiții OS, noii paria ai ordinii

industriale. Generalizarea electronicii, informaticii și a exigențelor în materie de calitate – care îi obligă pe toți salariații la noi ucenicii și care perpetuează în întreprinderi echivalentul lucrărilor de la școală –, tinde să dubleze sentimentul de insecuritate printr-un sentiment, întreținut în mod savant de către ierarhie, al *nedemnității*. Ordinea profesională și, din aproape în aproape, întreaga ordine socială par să se bazeze pe o ordine a „competențelor“ sau, mai rău, a „inteligențelor“. Mai mult decât manipulările tehnice ale raporturilor de muncă și strategiile special întocmite în vederea obținerii unei supuneri și a unei ascultări care fac obiectul unei atenții neobosite și a unei reinventări permanente, mai mult chiar decât enorma investiție în personal, în timp, în cercetare și în muncă pe care o presupune inventarea continuă a noilor forme de gestiune ale mâinii de lucru și a noilor tehnici de comandă, credința în ierarhia competențelor garantate de diplome școlare este aceea care fundamentează ordinea și disciplina în întreprinderea privată și, de asemenea, din ce în ce mai mult, în funcția publică: obligați să se conștientizeze în raport cu marea nobilime de școală, consacrată posturilor de comandă, și mica nobilime a funcționarilor și a tehnicienilor cantonați în posturi de executare a comenzilor – întotdeauna amânați, pentru că întotdeauna sunt obligați *să-și facă temele* –, muncitorii, condamnați la precaritatea și insecuritatea unei slujbe mereu suspendate și amenințați de reîntoarcerea în nedemnitatea șomajului, nu pot concepe decât o imagine deziluzionată atât despre ei înșiși ca indivizi, cât și despre grupul lor; odinioară motiv de mândrie, înrădăcinat în tradiții și împuternicit de o întreagă moștenire tehnică și politică, grupul muncitorilor, presupunând că mai există așa ceva, este destinat demoralizării, devalorizării și deziluziei politice exprimate în criza militantismului sau,

mai rău, în ralierea desperată la tezele extremismului fascistoid.

Observăm astfel cum utopia neoliberală tinde să se incarneze în realitatea unui soi de mașină infernală a cărei necesitate se impune chiar și dominanților – străbătuți uneori, ca George Soros și cutare sau cutare președinte de fonduri mutuale, de îngrijorarea față de efectele distructive ale puterii pe care o exercită și înclinați spre acțiuni compensatoare, inspirate din chiar logica pe care vor să o neutralizeze, așa cum sunt actele generoase *à la* Bill Gates. Ca și marxismul odinioară, cu care, în această privință, are multe puncte comune, o asemenea utopie suscită o formidabilă credință, așa-numita *Free trade faith*, nu numai la aceia care, din punct de vedere material, trăiesc din aceasta – cazul financiarilor, patronilor de mari întreprinderi etc. –, ci și în sufletele celor care își extrag de aici justificările existenței lor, cum sunt înalții funcționari și politicienii care sacralizează puterea piețelor în numele eficacității economice, care cer ridicarea barierelor administrative sau politice, capabile să-i încurce pe cei care dețin capitaluri în căutarea pur individuală a maximizării profitului individual, instituită drept model de raționalitate, care vor bănci centrale independente, care predică, în folosul stăpânilor economiei, subordonarea Statelor naționale la exigențele libertății economice prin suprimarea oricăror reglementări asupra tuturor piețelor, începând cu piața muncii, interdicția deficitelor și a inflației, privatizarea generalizată a serviciilor publice, reducerea cheltuielilor publice și sociale.

Fără să împărtășească în mod necesar interesele economice și sociale ale adevăraților credincioși, economiștii au destule interese specifice în câmpul științei economice pentru a aduce o contribuție decisivă – oricare le-ar fi

starea sufletească cauzată de efectele economice şi sociale ale utopiei căreia îi conferă aparenţele raţiunii matematice – la producerea şi reproducerea credinţei în utopia neoliberală. Separaţi prin întreaga lor existenţă şi, mai ales, prin formaţia lor intelectuală, cel mai adesea pur abstractă, livrescă şi teoretizantă, de lumea economică şi socială reală, ei au tendinţa specifică, aşa cum o aveau şi alţii din alte vremuri în domeniul filozofiei, de a confunda lucrurile logicii cu logica lucrurilor. Încrezători în modelele pe care nu au avut practic niciodată ocazia să le supună probei verificării experimentale, înclinaţi să privească de sus achiziţiile celorlalte ştiinţe istorice în care nu recunosc puritatea şi transparenţa cristalină a jocurilor lor matematice şi ale căror adevărată necesitate şi profundă complexitate sunt, cel mai adesea, incapabili să le înţeleagă, ei participă şi colaborează la o formidabilă schimbare economică şi socială care, deşi unele dintre consecinţele ei îi îngrozesc (pot să fie cotizanţii partidului socialist şi să dea sfaturi avizate reprezentanţilor acestuia în instanţele puterii), nu poate să le nu le placă în totalitate din moment ce, cu riscul câtorva rateuri, imputabile acelor – cum le numesc ei – „bule speculative“, această schimbare tinde să înfăptuiască utopia ultraconsecventă (ca anumite forme de nebunie) căreia îşi consacră viaţa.

Şi totuşi, lumea este acolo, cu efectele ei – care devin imediat vizibile – ale aplicării marii utopii neoliberale: nu numai mizeria şi suferinţa unei fracţiuni din ce în ce mai mari a societăţilor celor mai avansate din punct de vedere economic, creşterea extraordinară a diferenţelor dintre venituri, dispariţia progresivă a universurilor autonome de producţie culturală, cinematograful, editurile etc., aşadar, pe termen lung, chiar a produselor culturale, din cauza intruziunii crescânde a consideraţiilor de ordin economic,

dar, de asemenea şi mai ales, distrugerea tuturor instanţelor colective capabile să contracareze efectele maşinii infernale, printre care, de primă mărime, Statul, depozitar al tuturor valorilor universale asociate ideii de *public*, şi impunerea, pretutindeni, în sferele înalte ale economiei şi Statului sau în cadrul întreprinderilor, a acestui soi de darwinism moral care, împreună cu cultul aşa-numitului *winner*, format în spiritul matematicilor superioare şi al înălţărilor bruşte, instaurează drept norme ale tuturor practicilor lupta tuturor împotriva tuturor şi *cinismul* ca norme ale oricărei practici. Iar noua ordine morală, întemeiată pe răsturnarea tuturor sistemelor de valori, se afirmă în acest spectacol, cu ambilitate difuzat de mass-media, al tuturor acestor înalţi reprezentanţi ai Statului care îşi coboară demnitatea statutară prin multiplicarea plecăciunilor făcute în faţa patronilor de multinaţionale, Daewoo sau Toyota, sau prin concursul de surâsuri sau de semne de complicitate dinaintea unui Bill Gates.

Putem oare aştepta ca masa extraordinară de suferinţă pe care o produce un asemenea regim politico-economic să fie, într-o bună zi, la originea unei mişcări capabile să oprească această cursă spre neant? De fapt, ne aflăm, în cazul acesta, în faţa unui paradox extraordinar: în timp ce obstacolele întâlnite în calea realizării noii ordini, cea a individului rămas singur, dar liber, sunt astăzi considerate ca fiind imputabile unor rigidităţi şi arhaisme, şi în timp ce orice intervenţie directă şi conştientă, cel puţin atunci când vine din partea Statului, pe orice cale ocolită, este dinainte discreditată – sub pretextul că este inspirată de funcţionarii care-şi slujesc propriile lor interese şi cunosc prea puţin interesele agenţilor economici –, somată fiind, aşadar, să se eclipseze în profitul unui mecanism pur şi anonim, piaţa (despre care se uită că este, de asemenea, locul de

exercitare a intereselor), în realitate doar permanența sau supraviețuirea instituțiilor și a agenților din vechea ordine pe cale de dispariție și munca întreagă a tuturor categoriilor de asistenți sociali și, de asemenea, toate solidaritățile sociale, familiale sau de alt tip, sunt cele care fac ca ordinea socială să nu se prăbușească în haos în ciuda masei crescânde a populației precarizate. Tranziția către „liberalism“ se îndeplinește într-o manieră insensibilă, deci imperceptibilă, ca și deriva continentelor, ascunzând astfel privirilor cele mai îngrozitoare efecte ale sale pe termen lung. Efecte care se găsesc astfel disimulate, paradoxal, chiar de rezistențele pe care le suscită, încă de pe acum, din partea acelora care apără vechea ordine, mergând până la originile pe care aceasta le tăinuia, în modelele juridice sau practice de asistență și de solidaritate pe care le propunea, în habitusurile pe care le favoriza (la infirmiere, asistentele sociale etc.), pe scurt în rezervele de capital social care protejează o bună parte a ordinii sociale prezente de căderea în anomie. (Capital care, dacă nu este reînnoit, reprodus, este destinat dispariției, dar a cărui epuizare nu este chiar atât de iminentă.)

Dar chiar aceste forțe de „conservare“ care nu pot fi tratate ca niște forțe conservatoare, sunt, de asemenea, sub un alt raport, niște forțe de *rezistență* la instaurarea noii ordini, care se pot transforma în niște forțe subversive, – mai ales cu condiția capacității de a duce lupta propriu-zis simbolică împotriva muncii neîncetate a „gânditorilor“ neoliberali, în scopul discreditării și descalificării moștenirii de cuvinte, de tradiții și de reprezentări asociate cuceririlor istorice ale trecutului și ale prezentului; cu condiția, de asemenea, a capacității de a apăra instituțiile corespondente, dreptul la muncă, asistența socială, securitatea socială etc., împotriva voinței de a le împinge din nou în

arhaismul unui trecut depășit sau, mai rău, de a le institui, împotriva oricărei verosimilități, în privilegii inutile sau inacceptabile. Această luptă nu este una dintre cele mai ușoare și se întâmplă adeseori să fim constrânși să o ducem cu frunțile plecate. Inspirându-se dintr-o intenție paradoxală de *subversiune orientată către conversiune sau restaurare*, revoluționarii conservatori se străduiesc în van să transforme în rezistențe reacționare reacțiile de apărare suscitate de acțiuni conservatoare, reacții pe care le descriu ca fiind revoluționare; și să condamne, ca fiind o apărare arhaică și retrogradă a unor „privilegii", o serie de revendicări sau revolte care își află rădăcina în invocarea drepturilor cucerite, adică într-un trecut amenințat de degradare sau de distrugere prin măsurile lor regresive – dintre care cele mai exemplare sunt concedierea sindicaliștilor sau, într-un mod și mai radical, a vechilor conservatori ai tradițiilor grupului.

Și dacă mai putem păstra, așadar, o oarecare speranță rezonabilă, acest fapt se datorează existenței, în cadrul instituțiilor statale și, de asemenea, în inimile agenților (mai ales în cazul celor mai atașați de aceste instituții, ca mica nobilime de Stat), a unor forțe care, sub aparența că apără pur și simplu, cum li se va reproșa în curând, o ordine dispărută și „privilegiile" corespondente, trebuie, de fapt, să reziste la această încercare, să lucreze la inventarea și la construirea unei ordini sociale care nu ar avea ca singură lege căutarea interesului egoist și pasiunea individuală a profitului și care ar face loc unor colective orientate către *urmărirea rațională a unor scopuri elaborate și aprobate colectiv.* Printre aceste colective, asociații, sindicate, partide, cum să nu-i acordăm Statului un loc special, Statului național sau, și mai bine, supranațional, adică european (etapă către un Stat mondial), capabil să controleze și să impună cu efica-

citate profiturile realizate pe piețele financiare; capabil, de asemenea și mai ales, să contracareze acțiunea distructivă pe care acestea din urmă o exercită asupra pieței muncii, prin organizarea, cu ajutorul sindicatelor, a elaborării și a apărării *interesului public* care, o vrem sau nu, nu va ieși niciodată, chiar și cu prețul câtorva falsuri în înscrisul matematic, din viziunea de contabil (în alte vremuri s-ar fi spus de „băcan“) pe care noua credință o prezintă ca forma supremă a desăvârșirii umane.

Paris, ianuarie 1998

REFERINȚE CITATE

ACCARDO (Alain), împreună cu G. ABOU; G. BALASTRE, D. MARINE, *Journalistes au quotidien. Outils pour une socio-analyse des pratiques journalistiques*, Bordeaux, Le Mascaret, 1995.

Actes de la recherche en sciences sociales, „L'économie de la maison", 81-82, martie 1990.
– „La souffrance", 90, decembrie 1991.
– „Esprits d'État", 96-97, mars 1993.
– „Les Nouvelles formes de domination dans le travail", 114 și 115, septembrie și decembrie 1996.
– „Histoire de l'État", 116-117, martie 1997.
– „Les ruses de la raison impérialiste", 121-122, martie 1998.

BLOCH (Ernst), *L'Esprit de l'utopie*, Paris, Gallimard, 1977.

BOSCHETTI (Anna), *Sartre et* les Temps Modernes: *une entreprise intellectuelle*, Paris, Éditions de Minuit, 1885.

BOURDIEU (Pierre), *Travail et travailleurs en Algérie*, Paris – Haga, Mouton, 1963 (împreună cu A. Darbel, J.P. Rivet, C. Seibel).
– *Algérie 60, structures économiques et structures temporelles*, Paris, Éditions de Minuit, 1980.
– „Deux impérialismes de l'universel", în C. Fauré și T. Bishop ed., *L'Amérique des Français*, Paris, Éditions François Bourin, 1992, pp. 149-155.

CHAMPAGNE (Patrick), *Faire l'opinion*, Paris, Éditions de Minuit, 1990.

– „Le journalisme entre précarité et concurrence", *Liber*, 29, decembrie 1996.

CHARLE (Christophe), *Naissance des intellectuels*, Paris, Éditions de Minuit, 1990.

DIXON (Keith), „Les évangélistes du Marché", *Liber*, 32, septembrie 1977, pp. 5-6.

DEJOURS (Christophe), *Souffrance en France. La banalisation de l'injustice sociale*, Paris, Éditions du Seuil, 1997.

DEZALAY (Yves), împreună cu D. SUGARMAN, *Professional Competition Power. Lawyers, Accountants and the Social Construction of Markets*, Londra-New York, Routledge, 1995, pp. XI-XIII.

– împreună cu B.G. GARTH, *Dealing in Virtue*, Chicago-Londra, The University of Chicago Press, 1995, pp. VII-VIII.

FALLOWS (James), *Breaking the News. How Media Undermine American Democracy*, New York, Vintage Books, 1997.

GOFFMAN (Erving), *Asiles, études sur la condition sociale des malades mentaux*, Paris, Éditions de Minuit, 1968.

GRÉMION (Pierre), Preuves, *une revue européenne à Paris*, Paris, Juillard, 1989.

– *Intelligence de l'anti-communisme, le congrès pour la liberté de la culture à Paris*, Paris, Fayard, 1995.

HALIMI (Serge), *Les Nouveaux chiens de garde*, Paris, Liber-Raisons d'agir, 1997.

Liber, „Mouvements divers. Le choix de la subversion“, 33, decembrie 1997.

SALESSE (Yves), *Propositions pour une autre Europe. Construire Babel*, Éditions du Félin, 1997.

THÉRET (Bruno), *L'État, la finance et le social*, Paris, La Découverte, volumul I, 1981, volumul II, 1991.

WACQUANT (Loïc), „De l'État charitable à l'État pénal: notes sur le traitement politique de la misère en Amérique“, *Regards sociologiques*, 11, 1996.

CUPRINS

Redactor: ANDREI NICULESCU
Tehnoredactor: GHEORGHE MIHĂIȚĂ
Tehnoredactere computerizată: LIVIU DOBREANU

Bun de tipar: mai 1999
Coli tipar: 4. Apărut: mai 1999

Tiparul executat la tipografia R.A. MONITORUL OFICIAL

Dacă am reuşit să mă hotărăsc să adun pentru publicare aceste texte în mare parte inedite, am făcut-o sub imperiul sentimentului că pericolele împotriva cărora au fost iniţiate contraofensivele – şi aş dori ca efectele lor să se perpetueze prin textele reunite aici – nu sunt nici locale, nici ocazionale, şi că astfel de argumente, deşi sunt mai expuse discordanţelor legate de diversitatea circumstanţelor, decât lucrările controlate metodic, ele vor putea să furnizeze o serie de arme utile tuturor acelora care se îndârjesc să reziste flagelului neoliberal.

P. B.

LEI 21.000

Coperta: Aparicio & Hoch
ISBN: 973-33-0396-8